

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVİ BAĞIMLI CÜMLELER

Nurseli ÖZKAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2025

GAGAVUZ TÜRKCESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELER

Nurseli ÖZKAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Nurseli ÖZKAN tarafından hazırlanan “Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümleler” başlıklı bu çalışma, [17/06/2025] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Prof. Dr. Süer EKER] (Başkan)

[Doç. Dr. Duygu Özge GÜRKAN] (Danışman)

[Prof. Dr. Emine YILMAZ] (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Nurseli ÖZKAN

¹ “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Duygu zge GÜRKAN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nurseli ÖZKAN

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının gerçekleştirilmesinde, araştırmanın planlanmasından yazımına kadar tüm aşamalarda değerli bilgi, deneyim ve desteğini esirgemeyen, yönlendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren, ne zaman motivasyonum düşse en kısa sürede toparlanmamı sağlayıp beni bir an bile yalnız bırakmayan çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Duygu Özge Gürkan'a en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Anlayışlı, sevecen ve samimi yaklaşımıyla her zaman beni rahatlatmış. Çalışmamın en güzel hâlini ortaya koyabilmem için bana cesaret ve özgüven aşıladı. Akademik hayatımın bu önemli aşamasında gösterdiği sabır, anlayış ve titizlik için minnettarım. Kendisinin bilimsel bakış açısı ve entelektüel birikimi, sadece bu tez çalışmasına değil, gelecekteki akademik kariyerime de ışık tutacaktır.

Hem lisans hem de lisansüstü eğitimim boyunca bilimsel düşünce ve araştırma yöntemleri konusunda bana ufuk açan sayın Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten hocalarıma teşekkür ederim. Pozitif kişiliği, güler yüzü ve değerli yönlendirmeleriyle akademik hayatıma ilk adımı atmamda yardımcı olan sayın Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer hocama teşekkürlerimi bir borç bilirim. Çalışmanın yazım aşamasında sağladığı teknik destekten dolayı Arş. Gör. Burak Can Deveci'ye ve araştırma sürecinde paylaştığı değerli kaynak için Arş. Gör. Ali Doğan'a akademik katkısından dolayı teşekkür ederim.

Bu tez çalışmasına maddi destek sağlayan TÜBİTAK'a bu araştırmaya olan katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Sağladıkları finansal destek, araştırmamı kesintisiz sürdürmeme ve kendimi tamamen akademik çalışmalarına adayabilmeme olanak tanımıştır.

Son olarak, hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu zorlu süreçte de yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her koşulda bana inanan ve güvenen sevgili anneciğim Serpil Özkan ve babacığım Ahmet Özkan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Onların koşulsuz sevgisi ve desteği olmadan bu başarıya ulaşmam mümkün olmazdı. Özellikle ilk göz ağrım, biricik yeğenim Ahmed Yasir Özkan'a benimle oynamak için can atmasına rağmen büyük bir olgunlukla "Hadi hala sen dersine çalış!" diyerek bu süreçte gösterdiği anlayış ve sabır için minnettarım.

ÖZET

ÖZKAN, Nurseli. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümleler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025.

Gagavuz Türkçesi, Oğuz grubu dilleri arasında Türkiye Türkçesine en yakın olanıdır. Ancak buna rağmen, Gagavuz Türkçesi sözdizim özellikleri açısından Türkçede görülmeyen birtakım farklılıklar sergiler. Bu farklılıklardan biri sözcük dizilişidir. Çünkü Gagavuz Türkçesi, yüzyıllar boyu etkileşimde olduğu Hint-Avrupa dillerinin sağa dallanan cümle yapısını kopyalamıştır. Buna göre, Türkçe temel dizilişte ağırlıklı olarak ÖNY sıralamasını tercih ederken Gagavuz Türkçesi ÖYN sıralamasını tercih etmektedir. Yoğun dil ilişkisinden kaynaklı, Hint-Avrupa dillerinden Gagavuz Türkçesine cümle düzeyinde kopyalamalar gerçekleşmiştir. Bu dil ilişkisi sonucunda temel cümlenin yanı sıra bağımlı cümle türleri de kopyalanmıştır. Ad işlevli bağımlı cümle yapıları da bunlardan biridir.

Bu çalışmada, “Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümleler” konusu, Üretici Dilbilgisi, İşlevsel Dilbilgisi ve Kod Kopyalama Modeli gibi modern dilbilim kuramlarından faydalanılarak biçim-sözdizim-edimbilim-anlambilim etkileşimi ve dil ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Burada, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler; temel cümle içerisindeki sözdizimsel işlevleri, temel cümleye bağlanma yöntemleri, temel sözcük dizilişleri, sözdizimsel konumları, uyum özellikleri, özne bulundurup bulundurmamaları, denetleme, istem, durum yükleme, üye yapıları ve tematik rolleri gibi farklı ölçütlere göre betimlenmiştir. Bu betimleme, Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında eşzamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Sözdizim, bağımlı cümle, ad cümlecığı, ad işlevli bağımlı cümle, altasıralama, Gagavuz Türkçesi, dil ilişkileri

ABSTRACT

ÖZKAN, Nurseli. *Subordinated Clauses with Nominal Function in Gagauz Turkish*, Master's Thesis, Ankara, 2025.

Gagauz Turkish is the closest language to Turkey Turkish among the Oghuz group languages. Nevertheless, Gagauz exhibits certain syntactic features that are not observed in Turkish. One of these features is word order. Gagauz has copied the right-branching sentence structure of Indo-European languages with which it has interacted for centuries. Accordingly, while Turkish predominantly prefers SOV (Subject-Object-Verb) word order in its basic structure, Gagauz tends to employ an SVO (Subject-Verb-Object) order. As a result of intense language contact, sentence-level copying from Indo-European languages into Gagauz have occurred. These copying include not only main clauses but also various types of subordinate clauses. Subordinate clauses with nominal function are one of these structures.

This study examines subordinate clauses with nominal function in Gagauz within the frameworks of modern linguistic theories such as Generative Grammar, Functional Grammar, and the Code-Copying Model. The analysis is conducted in the context of morphosyntactic-pragmatics-semantic interaction and language contact. In this framework, subordinate clauses with nominal function in Gagauz are described according to various criteria, including their syntactic functions within the main clause, clause linkage methods to the main clause, basic word orders, syntactic positions, agreement features, presence or absence of subjects, control, valency, case assignment, argument structures, and thematic roles. This description is conducted comparatively between Gagauz and Turkish using a synchronic method.

Keywords

Syntax, subordinate clause, complement clause, subordinated clause with nominal function, subordination, Gagauz Turkish, language contact

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	İİ
ETİK BEYAN	İİİ
TEŞEKKÜR	İV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	X
DİLBİLGİSEL NOTASYON KISALTMALARI	Xİ
TABLolar DİZİNİ	Xİİ
ŞEKİLLER DİZİNİ	Xİİİ
ÖN SÖZ	XİV
PREFACE	XV
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM : KURAMSAL ALT YAPI	19
1.1. İLGİLİ KAVRAM VE TERİMLER	19
1.2. KURAMLAR	27
1.2.1. Üretici Dilbilgisi.....	29
1.2.2. İşlevsel Dilbilgisi.....	31
1.2.3. Dil İlişkileri	33
1.2.3.1. Johanson'un Kod Kopyalama Modeli.....	36
1.3. AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN TANIMLANMASI	39
1.4. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN TEMEL CÜMLE İÇERİSİNDEKİ SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ	46
1.4.1. Özne	47
1.4.2. Nesne.....	48
1.4.3. Dolaylı Tümluç.....	50
1.4.4. Yüklem.....	52
2. BÖLÜM : CÜMLE BAĞLAMA	54
2.1. ALTASIRALAMA (SUBORDINATION)	55

2.1.1. Gagavuz Türkçesinde Bitimsiz Yapıdaki Ad İşlevli Bağımlı Cümleler	57
2.1.1.1. Ad-eylem Temelli Yapılar	58
2.1.1.2. Ortaç Temelli Yapılar	59
2.1.2. Gagavuz Türkçesinde Bitimli Yapıdaki Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	60
2.1.2.1. Kopya Bağlayıcılar	61
2.1.2.1.1. Ani	62
2.1.2.1.2. Ki	64
2.1.2.2. Kipsel İşaretleyiciler	65
2.1.2.2.1. Gönüllülük İşaretleyicileri (Voluntative)	66
2.1.2.3. Soru Sözcükleri.....	68
3. BÖLÜM : GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL OLARAK BETİMLENMESİ.....	71
3.1. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN SÖZCÜK DİZİLİŞİ	71
3.1.1. ÖYN Sözcük Diziliş Modeli	77
3.1.2. ÖNY Sözcük Diziliş Modeli	79
3.1.3. NÖY Sözcük Diziliş Modeli	80
3.1.4. NYÖ Sözcük Diziliş Modeli	81
3.1.5. YÖN Sözcük Diziliş Modeli	82
3.2. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN TEMEL CÜMLEYE GÖRE KONUMLANMASI	83
3.2.1. Temel Cümleden Önce Konumlanan Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	84
3.2.2. Temel Cümlenin İçinde Konumlanan Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	85
3.2.3. Temel Cümleden Sonra Konumlanan Ad İşlevli Bağımlı Cümleler.....	85
3.3. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD-EYLEM İŞARETLEYİCİLERİNİN [±UYUM] ÖZELLİKLERİNE GÖRE BETİMLENMESİ.....	87
3.3.1. [+UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler	90
3.3.2. [+UYUM], +adıl Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler	93
3.3.3. [-UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler	97
4. BÖLÜM : GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN ÖZNELERİNE GÖRE BETİMLENMESİ.....	99
4.1. ORTAK ÖZNELİ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELER.....	103
4.2. FARKLI ÖZNELİ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELER.....	107

5. BÖLÜM : GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE DENETLEME	114
5.1. ZORUNLU DENETLEME.....	122
5.1.1. Özne Denetleme	122
5.1.2. Nesne Denetleme.....	124
5.1.3. Kısmi Denetleme.....	126
5.2. ZORUNLU OLMAYAN DENETLEME.....	128
5.2.1. Soyut Denetleme	129
6. BÖLÜM : GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE DURUM YÜKLEME	130
6.1. BİTİMSİZ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE DURUM YÜKLEME	133
6.2. BİTİMLİ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE DURUM YÜKLEME	137
6.2.1. Kopya bağlayıcılar	138
6.2.2. Gönüllülük işaretleyicileri (Voluntative)	140
6.2.3. Soru sözcükleri.....	142
7. BÖLÜM : GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE İSTEM	146
8. BÖLÜM : GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN ROL KURAMINA GÖRE BETİMLENMESİ.....	151
8.1. ROL KURAMI	151
8.2. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN YÜKLENDİKLERİ TEMATİK ROLLER.....	154
SONUÇ.....	157
KAYNAKÇA	165
EK 1. VERİ TABANI	178
EK 2. TERİM SÖZLÜKÇELERİ	181
EK 3. TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİM SÖZLÜKÇESİ	181
EK 4. İNGİLİZCE-TÜRKÇE TERİM SÖZLÜKÇESİ	189
EK 5. TERİM DİZİNİ	197
EK 6. ORJİNALLİK FORMU	204
EK 7. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU (YA DA İZİNİ).....	206

KISALTMALAR DİZİNİ

AC	ad cümlecığı
Alm.	Almanca
Az.	Azerbaycan Türkçesi
bk.	bakınız
C	cümle
C:	cevap
Çev.	çeviren
Ed.	editör
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi
Haz.	Hazırlayan
İng.	İngilizce
ör.	örnek
Özb.	Özbek Türkçesi
Rum.	Rumence
Rus.	Rusça
s.	sayfa
S:	soru
Tuv.	Tuvaca
Tü.	Türkiye Türkçesi
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Ukr.	Ukraynaca
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vol.	volume (cilt)
WALS	The World Atlas of Language Structures

DİL BİLGİSEL NOTASYON KISALTMALARI

1	1.kişi
2	2. kişi
3	3. kişi
AE	ad-eylem
ARÇ	araç durumu
AYR	ayrılma durumu
BAĞ	bağlaç
BEL	belirtme durumu
BİL	bildirme eki
BUL	bulunma durumu
ÇOK	çokluk eki
DGZ	duyulan geçmiş zaman
EKE	ek eylem
EMR	emir kipi
GEÇ	geçmiş zaman
GGZ	görülen geçmiş zaman
GNZ	geniş zaman
GÖN	gönüllülük kipi
İLG	ilgi durumu
İLGÇ	ilgeç
İST	isteme kipi
İYE	iyelik eki
KNT	kanıtsallık
OLZ	olumsuzluk
ORT	ortaç
SOR	soru
ŞRT	şart kipi
ŞZ	şimdiki zaman
TK	tekil kişi
ULÇ	ulaç
ÜNL	ünlem
YAL	yalın durum
YET	yeterlilik
YÖN	yönelme durumu
ZN	zamir n'si

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 5.1 Landau (2000) tarafından önerilen denetleme betimlemesi	121
Tablo 6.6.1 Türkçede Durum İşaretleyicileri	131
Tablo 7.1 Durum ekleri arasındaki görev değişikliği.....	148
Tablo 8.1 Cümle üyelerinin tematik rol envanteri	153

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 6.1 WALS'e göre durum işaretleyicilerinin sayısı bakımından dillerin dağılımı.....	130
Şekil 8.1 <i>vur-</i> eyleminin üye çerçevesi	152

ÖN SÖZ

Bu tez, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 1002-A Hızlı Destek Modülü kapsamında 223K255 numaralı Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümleler başlıklı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

PREFACE

This study was supported by Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) under the (1002- A Short term Support Module) Grant Number 223K255 titled Subordinate Clauses with Nominal Function in Gagauz Turkish. The author thanks to TUBITAK for their supports.

GİRİŞ

Bu tez çalışmasının konusunu Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapıları oluşturmaktadır. Söz konusu cümle yapıları Üretici Dilbilgisi ve İşlevsel Dilbilgisi kuramları temelinde biçim-sözdizim-anlambilim etkileşimiyle betimlenmeye çalışılacaktır. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapıları Türkiye Türkçesi ile eşzamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Ad işlevli bağımlı cümleler, genellikle sözdizimsel açıdan üst cümleye *altasıralı* (subordinate) şekilde bağlanırlar ve bağlı oldukları üst cümlenin temel *üyesi* (argument) olarak kullanılırlar. Burada *ad işlevli bağımlı cümleler* ile kastedilen bitimli ve bitimsiz biçimde kurulmuş ad yan cümleleridir. Türkçede ad işlevli bağımlı cümle yapıları, geleneksel dilbilgisinde isim-fiil ekleri olarak adlandırılan *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş* biçimbirimlerinin dışında ortaç özelliği taşıyan *-DXK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimleriyle, yani bitimsizleştiricilerle oluşturulmaktadır. Bu bakımdan Türkçede bağımlı cümleler genellikle bitimsiz yapıdadır. Bu tip cümleler, Gagavuzcada bitimsizleştiriciler dışında özel altasıralayıcılarla, dil ilişkileri sonucunda yabancı dillerden kopyalanan bağlayıcılarla, isteme/gönüllülük işaretleyicileriyle ve bitimli cümlelerin altasıralanmasıyla üst cümleye bağımlı hâle getirilirler.

Son yıllarda Türkiye Türkçesinde modern dilbilim kuramlarından faydalanarak bağımlı cümleler konusunu betimleyen örnek çalışmalar yapılmıştır. Alan yazınında Gagavuz Türkçesi sözdizim özellikleri üzerine modern dilbilim kuramlarından faydalanılarak yapılan çalışmaların sayısının yok denecek kadar az olduğu ve bu çalışmaların ise çoğunlukla biçimbilgisel yaklaşımla betimlendiği görülmüştür. Gagavuz Türkçesi üzerine en önemli çalışmaları Astrid Menz yapmıştır. Bunun dışında İsmail Ulutaş'ın birkaç çalışması vardır. Bağımlı cümle tiplerinden biri olan ad işlevli bağımlı cümleler ise Oğuz grubu Türk dillerinden biri olan Gagavuz Türkçesi özelinde incelenmemiştir. O yüzden bu tezde ad cümlecikleri olarak da kısaltabileceğimiz bu cümle tipleri ele alınmıştır. Ayrıca bu tez, Doç. Dr. Duygu Özge Gürkan'ın yürütücülüğünde, TÜBİTAK 1002 Hızlı Destek Programı – 223K255 nolu, *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümleler* adlı araştırma projesinin bir çıktısı olarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızın amacı Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarının üst cümleye bağlanma stratejilerini belirlemek, üst cümleyle kurduğu sözdizimsel ilişkileri modern dilbilimin kuram ve yöntemlerinden faydalanarak biçim-sözdizim-anlambilim etkileşimiyle incelemektir. Ayrıca bu inceleme aracılığıyla, ad işlevli bağımlı cümleler açısından önemli malzemeler sunan Türkiye Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi arasında sözdizimsel bir karşılaştırma yaparak ad cümleciklerinin *sözcük dizilişi*, *denetleme*, *üye yapısı ve rol kuramı* gibi çok farklı açılardan betimlenebileceğini ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Gagavuz Türkçesi, Oğuz grubu dilleri arasında Türkiye Türkçesine en yakın olanıdır. Ancak buna rağmen, Gagavuz Türkçesi sözdizim özellikleri açısından hem Oğuz grubu dillerinde hem de diğer Türk dillerinde görülmeyen birtakım sistemsel aykırılıklar barındırır. Bu aykırılıklardan biri sözcük dizilişidir. Türkçe temel dizilişte ağırlıklı olarak ÖNY modelini tercih ederken Gagavuz Türkçesi Slav dilleriyle yoğun etkileşim sonucunda ÖYN sıralamasını tercih eder. Söz konusu diziliş modeli bağımlı cümlelerde de geçerlidir. Dolayısıyla, Gagavuz Türkçesi ve diğer Türk dilleri arasındaki bu sözdizimsel aykırılık bu tez çalışmasının yapılmak istenmesinde teşvik edici olmuştur. Bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturulmasında büyük ölçüde yabancı kaynaklar rol oynamıştır. Özellikle Astrid Menz'in Gagavuz Türkçesi sözdizim üzerine yaptığı çalışmalar (1999,2000, 2001, 2003, 2006, 2010, 2018, 2020a, 2020b) büyük ölçüde yol gösterici olmuştur. Dil ilişkileri bağlamında ise Lars Johanson'un çalışmaları (1992, 1995, 1998, 2022a, 2022b, 2023) katkı sağlamıştır. Ayrıca Gürkan'ın *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler* ve *Türkçede Amaç Cümleleri* kitapları bu çalışmanın sözdizimsel ölçütlerinin belirlenmesinde rol oynamıştır. Gürkan'ın pek çok çalışmasında (2016, 2022, 2023a, 2023b, 2024) sözdizimsel çözümleme yöntemi olarak Üretici Dilbilgisi ve İşlevsel Dilbilgisi gibi modern dilbilim kuramlarından faydalanılmıştır. Söz konusu kuramlar temelinde incelenen bağımlı cümle yapıları çeşitli sözdizim özelliklerine göre betimlenmiştir (2016, 2022, 2024). Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin ele alındığı bu tez çalışmasında da benzer şekilde Üretici Dilbilgisi ve İşlevsel Dilbilgisi kuramlarından faydalanılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın alt modülleri, sözdizim analizi konusunda bir otorite olan Noam Chomsky (1957) tarafından geliştirilen

Üretici Dilbilgisi ve Simon C. Dik (1978) tarafından geliştirilen *İşlevsel Dilbilgisi* temelinde oluşturulmuştur.

VERİ TABANI

Bu tez çalışmasının örnekleme, genel olarak Gagavuz Türkçesinin farklı alan ve türlerden yazılı/sözlü dil kaynaklarından oluşturulmuştur. Yazılı kaynaklar; Gagavuz Türkçesi ile yazılan halk hikâyeleri, efsaneler, masallar, öyküler, şiirler, konuşma dilinden derlenmiş anlatılar, destanlar, fıkralar, dinî metinler ve *Ana Sözü*, *Gagauz Sesi*, *Hakikatın Sesi* gazetelerinde, *Sabaa Yıldızı*, *Gagoğuz*, *Güneşçik* dergilerinde ve Gagavuz Türkçesi ders kitaplarında yer alan örnekleri içermektedir. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan *e-kitap* sitesindeki *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* bölümünün *Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı 12. Cilt* alt başlıklı kısmında yer alan metinlerden de faydalanılmıştır. Çalışmanın veri tabanını büyük ölçüde edebi metinler oluştursa da Radloff'un (2020) konuşma dilinden derlenmiş alıntıları ve gazetelerde kişisel düşünceler içeren, günlük konuşma diliyle yazılmış köşe yazıları da incelemeye dahil edilmiştir.

SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada, Gagavuz Türkçesindeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları sözdizimsel açıdan ele alınmıştır. Çalışma sözdizimsel betimlemeye ağırlık verse de gerektiğinde biçimbilgisel ve anlamsal incelemeye de başvurulmuştur. Bu çalışmada, Gagavuz Türkçesinin ad işlevli bağımlı cümle yapılarına dilbilimin eş zamanlı inceleme yöntemiyle yaklaşmıştır. Çalışmanın daha anlaşılır olabilmesi için çalışmanın önce Türkiye Türkçesindeki ad cümleciklerine daha sonra Gagavuz Türkçesindeki ad cümleciklerine yer verilmiştir. Böylece karşılaştırmalı bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Gagavuz Türkçesiyle ilgili verilen örneklerin tamamında dilbilgisel notasyon yapılmış, cümlelerin Türkiye Türkçesine çevirisi verilmiş ve bağımlı cümle tipleri sembol olarak köşeli ayraç, [] içerisinde gösterilmiştir. Yapılan çevirinin yanında örneklerin alındığı kaynaklar ayraç, () içerisinde belirtilmiştir. Çalışma kapsamında “ad işlevli bağımlı cümleler” ifadesi tekrara sebep olmamak için gerektiğinde *ad yan cümleleri* ya da *ad cümlecikleri* biçiminde kısaltılmıştır.

ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Çalışmanın bu bölümünde Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi üzerine yapılmış çalışmaların tarihine yer verilecektir. Öncelikle Gagavuz Türkçesi ilk metin derlemelerinden, Gagavuz Türkçesiyle ilgili temel dilbilgisi kaynaklarından ve Gagavuz Türkçesini modern dilbilimsel yaklaşımlarla inceleyen çalışmalardan söz edilecektir. Daha sonra Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi üzerine yapılmış sözdizim ile ilgili çalışmalar değerlendirilecektir.

Gagavuz Türkçesi üzerine yapılan ilk araştırmalar Rus bilim insanı ve etnograf Moshkov'un yayımladığı metin derlemeleri ile başlamıştır (Moshkov, 1904). Wilhelm Radloff'un *Proben* (2020) adlı derlemelerinin X. cildini, Besarabya Gagavuzlarının ağızlarından yapılan derlemeler oluşturur. Bu ciltte yer alan derlemeler, Gagavuzcanın yazı dili olarak kullanılmasından önceki dönemlere ait metinlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Gagavuzcanın yazı dili olarak gelişiminde ve bu yönde yapılacak olan çalışmalarda önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Dil, kültür ve folklor bakımından oldukça zengin bir malzeme sunan söz konusu eser; dini ve mitolojik masallar, hikâyeler, efsaneler, gündelik yaşamdan anekdotlar, bilmece ve fıkralar, atasözleri ve deyimler, şarkılar, maniler ve bir de sözlük olmak üzere çeşitli bölümler içermektedir. Bu tez çalışmamızda veri tabanı olarak kullandığımız kaynaklar arasında yer alan Nikolay Baboglu'nun *Gagauz Folkloru* (1969) adlı eseri de zengin bir içeriğe sahiptir. Nergis Biray'ın editörlüğünde hazırlanan *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları* (2016) adlı eserde ise seçilmiş metinler üzerinde lehçeler arası aktarmalar yapılmaktadır. Bu eserde Gagavuz Türkçesi metinleri geniş yer tutar. Söz konusu eser, çalışmamızda kullandığımız Gagavuz Türkçesi örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımında yol gösterici olmuştur. Nevzat Özkan (2019) da *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı çalışmasıyla ve Gagavuz Türkçesi metinlerine yer verdiği *Gagavuz Destanları* (2007), *Gagauz Edebiyatı* (2017) eserleriyle zengin içerik sunmaktadır. Alper Kara (2012), Gagavuz Türkçesinde istem konusunu ele aldığı yüksek lisans tezinde Gagavuz Türklerinin en önemli edebî eserlerinden biri olan "Uzun Kervan" adlı romanın ilk bölümünü Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevirerek alana katkıda bulunmuştur. Polat (2017) ise yüksek lisans tezinde Gagavuz Fıkraları ve Fıkra Tipleri konusunu incelemiştir. Alana katkıda bulunan bir diğer çalışma ise Uçkun'un (2005) *Gagavuz Kaynaklarında Nasreddin Hoca* adlı makalesidir.

Gagavuz Türkçesi ile ilgili yapılan ilk araştırmalar metin derlemeleri üzerinedir. Söz konusu derlemelerdeki metinler üzerine dilbilgisel bir çalışma ilk kez Dmitriev (1955) tarafından yapılmıştır. Dmitriev, çalışmasında Gagavuz Türkçesinin sesbilgisini ve biçimbilgisini incelemiştir.

Gagavuz Türkçesinin 1957’de yazı dili olarak kabul edilmesinden sonra Pokrovskaya (1964) Gagavuz Türkçesinin dilbilgisini yazmıştır. Yazarın başka çalışmaları da mevcuttur: 1975, 1973, 2025.

Gowril Gaydarci (1973) ise Gagavuz Türkçesinin sözdizimini ele almış ve bağlaçsız yan cümleleri incelemiştir. Ayrıca 1981’de yayımladığı çalışmasında sözdizim ile ilgili olarak bağlaçlı yan cümlelerden bahsetmiştir.

Nevzat Özkan’ın (2019) *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı eseri, Gagavuz Türkçesinin temel dilbilgisi özelliklerini örnekleriyle ele alan ve ilk baskısı 1996 yılında Türkiye’de yayımlanmış bir çalışmadır. Söz konusu eserde dilbilgisinin alt bölümleri olan *Ses Bilgisi*, *Şekil Bilgisi* ve *Cümle Bilgisi* bölümleri yer almaktadır. Kitabın sonunda da *Sözlük*, *Bibliyografya*, *Ekler ve Metin Örneklerine* yer verilmektedir. Veri bakımından zengin içeriğe sahip olan bu eserler geleneksel dilbilgisi bakış açısıyla hazırlanmıştır.

N.İ. Baboglu ve İ.İ. Baboglu’nun ders kitabı amacıyla hazırlanan *Gagauzçanın Grammatikası* (1999) adlı çalışmada ise Gagavuz Türkçesi, sesbilgisi, biçimbilgisi, anlambilim ve sözdizim özellikleri bakımından ele alınmıştır.

Türkiye’deki alan yazınında Gagavuzca sözdizim üzerine modern dilbilim kuramlarından faydalanılarak yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle çalışmamızın kuramsal altyapı ve incelemesinde büyük ölçüde Batı alan yazınından faydalanılmıştır. Bu bölümde faydalanılan çalışmalardan ve çalışmamıza yön veren Türkiye Türkçesi sözdizim çalışmalarından da bahsedilmiştir.

Gagavuz Türkçesinin modern dilbilim yaklaşımıyla incelenmesi Astrid Menz’in çalışmalarıyla başlamıştır. Menz, 1999 yılında yayımlanan Türkçeye *Gagauzca Sözdizim: Temasa Dayalı Bir Dil Değişimi Çalışması* şeklinde çevrilebilecek *Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel* adlı kitabında, Gagavuz Türkçesindeki dil ilişkisi olgusu üzerine eğilmiştir. Johanson’un *kod kopyalama*

modelinin kuramsal temelinde oluşturulan söz konusu kitabın *Giriş* (Einleitung) bölümünde Gagavuz Türkleri ve Gagavuzca hakkında genel bilgiler verilmiş ve daha sonra toplanan dil malzemesi, çeviri yazı sistemi, kod kopyalama gibi konular üzerinde durulmuştur. *Çözümleme* (Analyse) bölümü ise iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Gagavuzcadaki genel kopyalar (Globalkopien im Gaguausischen) incelenmiş ve burada Gagavuzcada kullanılan kopya sözcükler, sözcük türlerine göre sınıflandırılmıştır. *Çözümleme* bölümünün ikinci kısmında ise parçasal kopyalara (Teilstrukturkopen im einfachen Satz) yer verilerek biçimbirimler ve farklı işlevler bildiren ekler ile sözcükler incelenmiştir. Söz konusu kitabın, metinler ve kaynak kişilerle ilgili genel bilgilerin yer aldığı *Ekler* (Anhang) bölümünde ise yedi tane Gagavuzca metin Almanca çevirileri ile verilmiştir. *Dizin* (Index) bölümüyle çalışma tamamlanmıştır. Astrid Menz, Gagavuzlar ve Gagavuzca üzerine yaptığı pek çok çalışmasıyla Gagavuz Türkçesi üzerine yapılan çalışmalara büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Menz 2000, 2001, 2003, 2006, 2018, 2020a, 2020b.

Gagavuz Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla istem, sesbilgisi, biçimbilgisi, anlambilim, sözcük türleri, folklor incelemeleri, karşılaştırmalı dil çalışmaları ve ağız incelemeleri üzerinedir. Ancak Gagavuz Türkçesi sözdizim özellikleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Nadejda Kirli (2001), yüksek lisans tezinde N. N. Baboglu'nun *Legandanın İzi* adlı eserindeki cümleleri yapılarına, anlamlarına, yüklem türüne ve öğelerin dizilişine göre değerlendirmiştir. Söz konusu değerlendirmede 665 basit cümleden sadece 191 tanesinde yüklem sonda yer aldığını ve yüklem cümlelerin farklı yerlerinde konumlanana 454 adet cümle olduğunu tespit etmiştir. Buna göre Gagavuz Türkçesinde temel sözcük dizilişi olarak Rusçanın temel sözcük dizilişi ÖYN modelinin tercih edildiğini belirtmiştir. Yazar *Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi* adlı makalesinde (Özakdağ, 2013) ise yabancı sözdizimsel yapıların Gagavuz Türkçesinin cümle yapısı üzerindeki etkisini göstermeyi amaçlamıştır. Bu etkiyi, çalışmada kullandığı örnek cümleleri, Rusçanın ve Türkiye Türkçesinin cümle yapısıyla karşılaştırarak tespit etmiştir.

Kuribayashi, 2003 yılında yayımlanan *Word Order Variations of Existential Sentences in Gagauz and Turkish* adlı makalesinde Gagavuzcada sözcük öbeklerinin ve varoluşsal

cümlelerin sözcük dizilişini Türkiye Türkçesiyle karşılaştırarak incelemiştir. Varoluşsal yapılarda sözcük dizilişi bakımından Gagavuz Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında önemli farklılıkların bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Kuribayashi'nin (2000), Gagavuzcada çift yönelme eki işaretlemesinin Slav dilleriyle kurulan dil ilişkisinin bir sonucu olup olmadığını tartıştığı makalesi de alana katkı sağlayan önemli çalışmalardan biridir.

Gagavuz Türkçesi sözdizim üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri de İsmail Ulutaş'ın (2004) *Gagavuz Türkçesindeki İlgili Cümleleri* (Relative Clauses in Gagavuz Syntax) adlı eseridir. Modern dilbilim anlayışıyla oluşturulan bu eserde, ilgili cümlelerinin kuruluşunda ilgili zamiri ve bağlayıcı ögeler ile nitelenen adların sözdizimsel işlevleri incelenmiştir. Ulutaş, sekiz bölümden oluşan bu kapsamlı çalışmada temel olarak ilgili yapılarının Evrensel Dilbilgisine göre incelenmesine yoğunlaşsa da Gagavuz Türkçesinde sözcük dizilişi, bitimli tümleş yan cümleleri başlığı altında bitimli ad işlevli bağımlı cümle yapıları ve belirteç işlevli bağımlı cümle çeşitleri konularına da yer vermiştir. Ayrıca sonuç bölümünün sonunda, çalışmada kullanılan cümle örneklerinin alındığı otuz adet metin bulunmaktadır. Çalışmamızın oluşturulmasında yol gösterici bir kaynak olmuştur.

Rentzsch, 2014 yılında yayımlanan *Batı Rumeli Türkçesinde Yardımcı Yapılar* adlı makalesinde iki Batı Rumeli Türkçesi (Adakale ağzı ve Vidin ağzı) derlemine yardımcı eylemler ve yardımcı sıfatlar içeren yapılar açısından incelemiştir. Bu çalışmada Rentzsch, Türkiye Türkçesiyle Batı Rumeli ağızları arasındaki farklılıkların, söz konusu ağızların Balkan dilleriyle etkileşimi sonucu ortaya çıktığı yaygın görüşüne farklı bir perspektiften bakarak yardımcı yapılar bağlamında bu farklılıkların dil ilişkilerinden kaynaklanmadığını ve aslında Türk dillerinde doğal bir eğilim sonucu oluşturulduğunu savunmuştur. Rentzsch'in Adakale ve Vidin ağızlarında biçimbilim-sözdizim alanına ait görüngülere odaklandığı bu çalışması, bulunduğu coğrafya itibarıyla Gagavuz Türkçesine dolayısıyla tez çalışmamızın esas konusuna ışık tutmaktadır.

Doğan ve Erdin (2019), *Gagavuz Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Değerlendirme* adlı çalışmada Gagavuz atasözlerinin cümle yapısını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmada Gagavuz atasözleri basit, birleşik, sıralı, bağlı ve ara sözlü (cümleli) cümle

olmak üzere beş ana başlık altında ele alınarak Gagavuz atasözlerinin cümle yapısı incelenmektedir.

Sandalyeci (2021), *Gagavuz Türkçesi Söz Diziminin Ölçünlü Türkiye Türkçesiyle Söz Dizimi ile Mukayesesi Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmada Gagavuz Türkçesinin en tipik özelliği olan devrik cümle yapısını ayrıntılı olarak incelemiş ve tamlamalar, birleşik cümleler gibi farklı yapıları ele alarak Türkiye Türkçesinin sözcük dizilişiyle kıyaslamıştır.

Keskin (2022), *On the Directionality of the Balkan Turkic Verb Phrase: Variationist and Theoretical Perspectives* adlı makalesinde kapsamlı bir araştırmayla Balkan Türkçesinde eylem öbeklerinin yönlülük (directionality) örüntüsünün daha kesin bir tanımını yapmayı ve özellikle Gagavuzca ve Batı Rumeli Türkçesinde baş-öncül eylem öbeklerinin (head-initial verb phrases) ne kadar yaygın olduğu konusunda önemli bir çeşitlilik olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Keskin, baş-soncul (head-final) ve baş-öncül olmak üzere öbek yapılarında baş unsurun konumunu ve kurucu sıralamasındaki bu değişimin dilbilgisel nedenleri üzerine eğilmiştir.

Károly'un (2022) temel yöntemsel sorunlara değindiği, Türk dilleri çalışmaları alanına giriş niteliğindeki kitabı *Modern Turkic Languages* öğretim amacıyla tasarlanmıştır. Károly, 28 Türk dilini değerlendirdiği çalışmada diğer yayınlardan farklı olarak her bir dile ait, transkripsiyonları ve notasyonlarıyla birlikte örnek metinlere yer vermiştir. Ayrıca bu çalışmayı önceki çalışmalardan ayıran bir diğer özellik ise örnek metinlerin ana dili konuşurları tarafından seslendirilmiş olmasıdır. Ses kayıtlarına her bir metnin başında bulunan QR kodundan ulaşılabilir. Bu çalışmada değerlendirilen diller arasında Gagavuz Türkçesi de yer almaktadır. Çalışmanın ilgili kısmında, Gagavuz Türkçesi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Gagavuz Türkçesinin sesbilgisel-biçimbilgisel-sözdizimsel özelliklerine değinilmiştir. Daha sonra, Gagavuzcada kullanılan Latin alfabesi tablo hâlinde sunulmuştur. Son olarak, Gagavuzca metin örnekleri verilmiş ve metin örneklerinde geçen 10 adet cümlenin transkripsiyonlu ve notasyonlu biçimleri eklenmiştir. Kaynakça verilerek kitabın Gagavuz Türkçesi kısmı sonlandırılmıştır. Söz konusu çalışma, Gagavuzca ile ilgili sunduğu kısa ve öz bilgilerle tez çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Burada, Doç. Dr. Duygu Özge Gürkan'ın danışmanlığında yürütülmüş olan, Okutan'ın 2023 yılında modern dilbilim kuramları ışığında hazırladığı *Gagavuz Türkçesinde Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler* başlıklı tezinden de bahsetmek gerekir. Okutan (2023), Üretici Dilbilgisi ve İşlevsel Dilbilgisi kuramlarından yola çıkarak Gagavuz Türkçesi belirteç cümlelerini sözdizim-anlambilim etkileşimi açısından ele almıştır. Çalışmada, Gagavuz Türkçesindeki sıralama (coordination) ve altasıralama (subordination) cümle bağlama stratejileri incelenmiş, örnek cümlelerle bağımlı cümle türleri açıklanmıştır. Okutan, Gagavuz Türkçesindeki belirteç cümlelerini temel cümleyle kurduğu sözdizimsel ilişkiler, sözcük dizilişi, sözdizimsel konumlanma, özne, zaman, üye yapısı ve tematik rol gibi ölçütlere bağlı olarak betimlemiştir. Söz konusu tez de bu çalışmanın oluşturulmasında yardımcı olmuştur.

Gagavuz Türkçesi üzerinde, bulunduğu coğrafyanın -Balkan Yarımadası- da etkisi büyüktür. Çünkü Balkan Yarımadası, dil çeşitliliği göstermesi bakımından önemli bir bölgedir. Söz konusu bölgedeki diller, genetik olarak akraba değildirler fakat aynı coğrafyada yer almakta ve genellikle aynı topraklarda yaşamaktadırlar. Dolayısıyla uzun süreli temaslar nedeniyle bölgedeki diller, biçim ve yapı bakımından benzerlikler gösterirler. Oğuz grubu Türk dillerinden biri olan Gagavuz Türkçesi bulunduğu coğrafya bakımından Balkan dilleri ile önemli ölçüde yapı ve sözcük dizilişi açısından yaklaşma gösterir. Balkan dilleriyle etkileşimin bir sonucu olarak da Türkiye Türkçesinden ayrılan bazı özelliklere sahiptir. Dil ilişkisi, Balkan dil birliği (Balkan Sprachbund) ve Türkçenin bu dil birliği içindeki yeri konusunda Peler ve Dilbas'ın (2024) *Gagavuz Türkçesinde İstek Bildiren (Subjunktif) Cümle Yapısı* adlı çalışması vardır. Bu çalışmada, Gagavuz Türkçesinin bulunduğu coğrafyada etkileşim içinde olduğu dillerin etkisiyle isteme bildiren cümle yapılarının Türkiye Türkçesinden ayrıldığı noktalar incelenmektedir. Çalışmada Balkan dillerinden de (Makedonca, Bulgarca, Hırvatça, Rumence ve Yunanca) isteme bildiren cümlelere örnekler verilerek karşılaştırmalı bir inceleme ortaya konulmaktadır.

Gagavuz Türkçesi sözdizim özellikleri üzerine yapılan ve bu yüksek lisans tezinin hazırlanmasında faydalanılan diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: Özkan ve Musa 2004; Ulutaş 2014, 2022.

Gagavuz Türkçesi üzerine yapılmış çalışmalardan bahsettikten sonra şimdi de Türkçenin genel nitelikli gramer çalışmalarıyla devam edilecektir. Deny (1941), Ergin (2013), Gencan (2007) ve Banguoğlu (2015) bunların en temel örnekleridir.

Söz konusu kaynaklarda ad-eylemler değişik adlarla tanımlanmıştır:

Deny'nin 1941 yılında Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrilen *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* adlı çalışmasında çevirmen, ad-eylem için fiilin *isimcil (insiraflı) sîgaları* terimini kullanmayı tercih etmiştir. Kitapta ad-eylemlerin çokluk eki almayıp iyelik eklerini (sadece mastarda), durum eklerini ve nadiren de olsa -ki ekini aldığını belirtilmiştir. Ayrıca ad-eylemler, mastar, mastar ismi, mastar ismi olarak kullanılan -dik ve -(y)ecek olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Ergin (2013) ise ad-eylemler için *fiil ismi* terimini kullanmış, fiil isimlerinin hareket ve iş isimleri ifade eden şekiller olduğunu belirtmiştir. Asıl görevlerinin fiil kök ve gövdelerinin soyut hareketleri hiçbir şeye bağlamadan ifade etmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ergin (2013), mastar eki tabirinin Türkçeye uygun bir adlandırma olmadığını ve mastar diye ayrı bir kelime türü kabul etmeye gerek olmadığını ileri sürmüştür. Bu yapıların fiillerden -mAk biçimbirimiyle türetilmiş isimler olduğunu vurgulamıştır.

Gencan (2007), *adeylem* terimini kullanmayı tercih etmiş ve bu yapıları hem ad hem de eylem işlevi gören sözcük türü olarak tanımlamıştır. Eylemden türeyen bu yapıların, eylemler gibi çatı ve olumsuzluk eklerini aldıklarını, adlar gibi de durum eklerini aldıklarını ifade ederek ad tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olduklarını belirtmiştir.

Banguoğlu (2015) ise *adfiil* ya da *kılış adı* terimlerini tercih etmiştir. Bunların bir kılışın, durumun veya oluşun adı olduklarını, kişi ve zaman anlamı taşımadıklarını fakat ad çekim eklerini alabileceklerini belirtmiştir.

Türkçe dilbilgisinin temelini oluşturan bu kaynaklarda verilen bilgiler değerlendirildiğinde yazarların aynı dilbilgisel kavram için *fiilin isimcil sîgası*, *fiil ismi*, *adeylem*, *adfiil* gibi farklı terimler kullandığı ve bu terimleri hemen hemen aynı şekilde tanımladıkları görülür. Tanımlamalardaki benzerliğe rağmen farklı terimlerin tercih edilmesinin nedenine dair bir açıklama yapılmamıştır.

Aynı dönemlerde yazılmış bu kitaplar geleneksel dilbilgisi anlayışıyla hazırlanmış, biçimbilgisi temelli kaynaklardır. Söz konusu kaynaklarda kısmen de olsa ad-eylemlerin sözdizimsel kullanımlarına dair bilgilere de yer verilmiştir. Ancak verilen bilgilerin karışık olması ve kimi zaman birbiriyle çelişmesi nedeniyle kesin bir sonuca varmak güçtür. Bu temel kaynakların odak noktası ad-eylemlerin hangi eklerle türetildiğidir. Ad-eylem yapılarının işlevi, cümle içerisinde ne şekilde kullanıldıkları konusunda verilen bilgiler yetersizdir. Söz konusu kaynaklar ilk ve genel nitelikli gramer çalışmaları olması bakımından önemlidirler ve günümüzde hâlâ temel başvuru kitaplarındandır. Kimi yönleriyle henüz aşılammışlardır ve sonraki dönemlerde yapılan pek çok çalışma bunların tekrarı niteliğindedir. Tekrar niteliğindeki çalışmalardan bazıları şunlardır: Bilgegil 1964; Dizdaroğlu, 1976; Bozkurt, 2000; Açıköz ve Yelten, 2005; Hengirmen, 2006; Korkmaz, 2009; Ediskun 2017.

Söz konusu kaynaklar dışında geleneksel dilbilgisi anlayışıyla yazılmış ad-eylemlerle ilgili makaleler de mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Göğüş, 1968; Eckmann, 1988; Özkan, 2004; Ergönerç Akbaba, 2007; Savran, 2009; Yılmaz, 2012; Tolkun, 2018 vd.

Sözü edilen çalışmalar arasında Göğüş (1968), *Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri* başlıklı incelemesinde cümlemsi olarak adlandırdığı bağımlı cümleleri ele almıştır. Biçimbilimsel temelde hazırlanan bu çalışmada, ad işlevli bağımlı cümle yapılarına da yer verilmiş ve kısmen bu yapıların sözdizimsel özelliklerine değinilmiştir.

Türkiye Türkçesinde eylemsilerin ve sözdizimin incelendiği kimi çalışmalar ise şöyledir: Atabay vd. 1981; Şimşek, 1987; Özkan ve Sevinçli, 2008; Delice, 2012; Özkan vd. 2016; Özkan, 2014; Bayraktar, 2018; Karahan, 2018; Yılmaz, 2019; Karaağaç, 2021.

Grönbech'in (1936) *Türkçenin Yapısı* (Der Türkische Sprachbau) adlı eseri 1995 yılında Mehmet Akalın tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yapısalcı bir anlayışla hazırlanan bu eserde eski ve yeni Türk dilleri art-eş zamanlı olarak karşılaştırmalı yöntemle incelenmiş ve işlevleri arasındaki bağlantının da incelenmesiyle işlevselci bir bakış sunulmuştur. Eser, Türkçenin modern dilbilim kuramlarıyla incelenmesini başlatmıştır.

Eker (2016), köklü dilbilgisi geleneği ile modern dilbilim yaklaşımlarını harmanladığı *Çağdaş Türk Dili* adlı çalışmasında Türkçe dilbilgisini metinler üzerinden ayrıntılı olarak

incelemiştir. Kitapta, dilde doğruların ne olması gerektiği değil yenilikçi bir bakış açısıyla dildeki değişimlerin nasıl oldukları konusu üzerinde durulmuştur.

Karahan'ın (2018) *Türkçede Söz Dizimi* çalışması yedi farklı bölümden oluşmaktadır. Söz konusu çalışmada, çeşitli edebî metinlerden seçilen örnekler üzerinden Türkçenin sözdizim özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Yılmaz (2019), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi* adlı eserini İşlevsel Dilbilgisi yönteminden faydalanarak hazırlamıştır. Eserde, Türkiye Türkçesindeki eylemsi şekilleri, işlevsel dilbilgisi anlayışıyla eşzamanlı olarak incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, *-DXK*, *-AcAK*, *-AsI* ekleri isimsi-sıfatsı şekiller olarak nitelendirilmiş, bunların biçimbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel alanda ad ve sıfat gibi iki işlevi yerine getirdiği vurgulanmıştır.

Son yıllarda Türkiye Türkçesi sözdizim özelliklerini modern dilbilim kuram ve yöntemleriyle ele alan önemli çalışmalar yapılmaktadır. Burada, tez çalışmamızın oluşturulmasında yol gösterici olacak bu çalışmalardan da bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Johanson 1975, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1998, 2021, 2022a, 2022b, 2023; Kornfilt, 1997; Uzun, 2000; İşsever, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005, 2011; Schaaik, 2020; Erkman Akerson ve Ozil, 2015; Erguvanlı Taylan, 2015; Gürkan 2016, 2021, 2024; Predolac, 2017; Hirik, 2021 vb.

Johanson'un (1975, 1977, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1998, 2022) çalışmalarında genel olarak bağımlı cümle yapılarına yer verilmiştir. Bağımlı cümle yapıları içerisinde de ulaç cümlelerinin Avrupa dışındaki dillerde çok yaygın olduğundan, bu diller arasında Türk dillerinin çok dikkat çektiğinden ve özellikle sözdizimde ulaçların merkezi bir rol oynadığından bahsedilmiştir. Johanson, 1992 yılında yayımladığı *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* (İng. Structural Factors in Turkic Language Contacts, *Tü. Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*) adlı kitabında Türkçeden hareketle diller arasındaki ilişkilerin aktarılmasında kullanılabilecek kod kopyalama modelini geliştirmiştir. Bu model, Johanson'un en fazla ilgi gören çalışmalarından birisidir ve tez çalışmamızın oluşturulmasında bu modelden faydalanılmıştır.

Türk dillerinde ad işlevli bağımlı cümleler ad-eylemli yapılarla kurulur ve temel cümle yüklemine üyesi (argument) işlevinde kullanılır:

(1) *Geleceğine eminim.* (Johanson, 2022b: 110)

(1)'de ad cümlecığı -AcAK ad-eylem işaretleyicisiyle kurulmuş ve temel cümlelerin dolaylı tümleci işlevinde kullanılmıştır. Birçok çağdaş Türk dilinde, bu tür bitimsiz kuruluşların yanı sıra farklı ad işlevli bağımlı cümlelerin de olduğunu şu örnekle açıklar:

(2) *Eminim ki gelecek.*

(2)'deki ad cümlecığı ise kuruluşu, altasıralama stratejisi ve temel cümleye göre sözdizimsel konumu bakımından Türkçenin tipolojisine uygun değildir. Çünkü *ki* kopya bağlayıcısıyla kurulan bu bağımlı cümle tipi Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi gibi bazı Türk dillerine Hint-Avrupa dillerinden, Slav ve İran dillerinden, kopyalanmıştır. Ayrıca Johanson, kişi işaretlemeyen ad-eylem işaretleyicilerine dayanan “kısa öge cümleler”den de söz etmiştir:

(3) *Çalışmak istiyor.*

(3)'te temel cümlelerin nesnesi işlevindeki ad işlevli bağımlı cümle, -mAK biçimbirimiyle kurulmuştur. Söz konusu biçimbirim uyum özelliklerini¹ taşımaz. Ancak temel cümle ve ad cümlecığının özneleri eşgönderimsel, yani ortak². Johanson bu tür kuruluşları “küçük öge cümleler” olarak ifade eder. Bu alt sınıflandırmayı ise temel cümle ve ad işlevli bağımlı cümle öznelerinin ortak özneye sahip olmasına dayandırmaktadır. Ancak birçok Balkan Türkçesi varyantında, bu “kısa öge cümleler”in hiç görülmediğini, bunların yerine Slav dillerinden kopya sözdizimsel yapıların kullanıldığını şu örnek üzerinden açıklamaktadır:

(4) *Bän istäyim konuşim sänin karınlän.*

Ben-YAL iste-ŞZ.1TK konuş-İST.1TK sen-İLG karı-İYE.2TK-ARÇ

“Ben senin karınla konuşmak istiyorum.” (2022b: 110)

(4) numaralı örnekte Türkiye Türkçesinde -mAK işaretleyicisiyle kurulan bitimsiz ad cümlecığı, Gagavuz Türkçesinde *isteme kipi işaretleyicisi* (subjunctive marker)

¹ Ad cümleciklerinde kişi işaretleme konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. 3.3. *Gagavuz Türkçesinde Ad-Eylem İşaretleyicilerinin [± Uyum] Özelliklerine Göre Betimlenmesi.*

² Özne denetimi ile ilgili detaylı bilgi için bk. 5. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Denetleme.*

aracılığıyla kurulmuştur. Örnek cümlede, iki bitimli cümle herhangi bir bağlaç olmaksızın birbirine bağlanmış ve isteme kipi işaretleyicisi, ad cümlecığı konumundaki bitimli cümlenin yüklemine getirilmiştir. Bu tip ad cümlecikleri, Slav dillerinden Balkanlardaki Türk dillerine kopyalanmıştır.

Kornfilt (1997), ad yan cümlelerini (noun clauses), *Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin İşaretlemesi ve Konumu* (Marking and Position of Noun Clauses) başlığı altında tematik rolleri ve dilbilgisel ilişkileri bakımından değerlendirmiştir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin tıpkı adlar gibi özne ve nesne konumlarında kullanıldığını örneklerle göstermiştir. Daha sonra bu bağımlı cümleleri, türleri ve farklı işaretleme durumlarına göre *dolaylı düz cümleleri işaretleme, dolaylı soruları işaretleme, dolaylı buyrum işaretleme* başlıkları altında incelemiştir.

Göksel ve Kerslake'te (2005: 351-352) ad işlevli bağımlı cümleler, ad cümleleri ile aynı işlevleri (özne, nesne gibi) yerine getiren bağımlı cümleler olarak ifade edilmiştir. Bağımlı cümleler, bitimli ve bitimsiz (finite and non-finite noun clauses) olarak iki gruba ayrılmıştır. Buna göre bağımlı cümleler, yapısal olarak tam bir cümleyle özdeş yani bitimli; *-mAK, -m(A), -DXK, -(y)AcAK, -(y)Iş* eklerinden biriyle işaretlenmiş yani bitimsiz olarak kurulan iki türden biri olabilir:

(5) [*Üniversiteye gideyim*] istiyor.

(6) [*Konuyu iyice anlamak*] gerek. (2005: 351)

Ayrıca *-DXK* ve *-(y)AcAK* ortaç işaretleyicileri, herhangi bir adı nitelemeden doğrudan temel cümlenin yüklemine bağlanma özelliği göstermeleri göz önüne alınarak ad-eylem işaretleyicisi olarak değerlendirilmiştir.

Türkçede bağımlı cümle yapılarını işlevsel yaklaşımla ele alan çalışmalardan biri de Coşkun'un (2012) hazırladığı *Komplementsätze im Türkischen* başlıklı doktora tezidir. Çalışmada, bitimsiz ve bitimli ad işlevli bağımlı cümle yapıları incelenmiştir.

Eser Erguvanlı Taylan, 2015 yılında yayımlanan *The Phonology and Morphology of Turkish* adlı eserinde ad işlevli bağımlı cümle tiplerinde kullanılan *-mAK, -mA, -(y)Iş, -DXK, -(y)AcAK* bitimsizleştiricilerini *Yancümlelerde Fiil Morfolojisi* (verbal morphology) başlığı altında incelemiş ve söz konusu biçimbirimleri adlaştırmacı ekler

olarak nitelemiştir. Taylan, bu biçimbirimleri bir cümlede özne, tümleç ya da nesne işlevindeki bağımlı cümlelerde bulunduğunu belirtmiş ve biçimbirimlerin zamansal özelliklerine de değinmiştir.

Türkçede bağımlı cümle yapıları üzerine modern dilbilim kuram ve yöntemlerinden faydalanılarak yapılmış çalışmalara örnek olarak Erkman Akerson ve Ozil'in (2015) *Türkçede Niteleme-Sıfat İşlevli Yan Tümceler* kitabı verilebilir. Bu çalışmada Türkçede niteleme işlevli yan cümleler biçimbilgisel, sözdizimsel ve edimsel yönden incelenmiştir. Ağırlıklı olarak işlevsel dilbilgisi kuramı esas alınmış olsa da biçimbilgisel düzlemde geleneksel dilbilgisinden, sözdizimsel düzlemde ise yapısalcı yaklaşım ve bağımsal dilbilgisi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Niteleme işlevli yan cümleler sözdizimsel özellikleri, temel cümle içindeki sözdizimsel konumları, ortaç seçimi, kullanım alanları, zaman-görünüş ve kipsel özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

Türkçede bağımlı cümle yapılarını modern dilbilim kuram ve yöntemlerini kullanarak ele alan ve bu tez çalışmasının oluşturulmasında büyük ölçüde yol gösterici olan çalışma, Duygu Özge Gürkan'ın (2016) *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler* adlı kitabıdır. Bu çalışmada genellikle araştırmacılar tarafından yalnızca zarf-fiil eklerinin sıralaması şeklinde biçimbilgisel açıdan yaklaşılacak zarf-fiilli yapılar, dilbilimin modern kuram ve yöntemlerinden faydalanılarak betimsel bir şekilde incelenmiştir. Betimlemede belirteç işlevli bağımlı cümlelerin üst cümleye bağlanma yöntemleri, sözcük dizilişi, temel cümleye göre sözdizimsel konumu, uyum özellikleri, öznelerine göre betimleme, denetleme, zaman, görünüşü gibi konularla belirteç cümleciklerinin tipolojisine yer verilmiştir.

Schaaik 2020'de *The Oxford Turkish Grammar* adlı çalışmasını yayımlamıştır. Bu çalışma genel olarak terminoloji ve fonoloji ile ilgili temel konulardan; ad tamlamalarının yapısı; varoluşsal, ad ve eylem cümleleri ile bunların seçimlik öğeleri (adjuncts) ve niteleyicilerinden (modifiers); cümle yapısından; sözcük dizilişinden ve ağırlıklı olarak ilgi cümleleri (relative clauses) ve belirteç cümlelerinden (adverbial clauses) bahsetmektedir. Betimleyici, açıklayıcı, sistematik ve kapsamlı bir yaklaşımı olan bu çalışma, referans bir dilbilgisi niteliğindedir.

İbrahim Ahmet Aydemir, 2020 yılında yayımladığı *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri* adlı kitabında Çağdaş Türk dillerinde kullanılan altasıralama stratejilerinin işlevsel betimlemesini ve dağılımını ortaya koymuştur. Aydemir, söz konusu çalışmasında altasıralamayı belirteç işlevli altasıralama, niteleme işlevli altasıralama ve ad işlevli altasıralama olmak üzere üç ana başlık altında toplayarak altasıralama ilişkisini ve bu ilişkinin çağdaş Türk dillerinde nasıl kodlandığını incelemiştir. Türk dillerinde kullanılan altasıralama stratejilerini, işlevsel bir temelde ve bütüncül olarak ele alıp eşzamanlı bakış açısıyla inceleyen Aydemir, altasıralama ilişkisinin yapısal bağımlılık kadar semantik temelinin de olduğunu ve çağdaş Türk dillerinde çok değişik biçimlerde kodlandığını belirtmiştir. Ad işlevli altasıralamanın çağdaş Türk dillerinde bitimsizleştiriciler (ad-eylem işaretleyicileri), altasıralayıcılar, dil ilişkisi sonucunda yabancı dillerden Türk dillerine geçen kopya bağlayıcılar ve kipsel işaretleyiciler aracılığıyla kodlandığını ifade etmiştir. Aydemir, bu çalışmasında modern dilbilim anlayışıyla Gagavuz Türkçesi sözdizim özelliklerine de odaklanmış ve Slav dillerinin etkisiyle Gagavuz Türkçesinde kopya bağlayıcılarla kodlanan altasıralı cümlelerden bahsetmiştir. Söz konusu çalışma ile çağdaş Türk dillerinde işlevsel altasıralamanın güncel bir modellemesi oluşturulmuştur. Yüksek lisans tezimizin hazırlanmasında Aydemir'in modern dilbilim yaklaşımlarıyla çağdaş Türk dilleri üzerine hazırladığı bu çalışmasından ve konu ile ilgili diğer çalışmalarından da faydalanılmıştır (2010, 2017, 2020).

Gürkan'ın 2021 yılında yayımladığı *Türkçede Amaç Cümleleri* adlı kitabı, tez çalışmamızın hazırlanmasında faydalanılan bir diğer başvuru kaynağıdır. Söz konusu eserde, bir belirteç cümlesi tipi olan amaç cümleleri, Üretici Dilbilgisi ve İşlevsel Dilbilgisi kuramları temelinde sözdizim-edimbilim-anlambilim etkileşimiyle betimlenmiştir. Amaç cümlelerinin tanımlanmasıyla başlayan bu çalışmada, amaç cümlelerinin sözdizimsel özellikleri ve tipolojisine de yer verilmiştir. Amaç cümlelerinin bağlanma stratejileri, Johanson 1993 ve Dixon 2009 modellerinden faydalanılarak sözdizim-anlambilim düzleminde sunulmuştur. Amaç cümleleri; *Sözcük Dizilişi, Temel Cümleye Göre Konumlanmaları, Özne, Denetleme, Durum Yükleme, Üye Yapısı ve Rol Kuramı, Zaman ve Kip* olmak üzere yedi farklı açıdan incelenmiştir. Gürkan, iki olay arasında amaç ve sebebin benzer anlam ilişkisi ifade ettiğini ve dolayısıyla birbirlerinden bağımsız incelenmemesi gerektiğini vurgulayarak sebep cümlelerini de çalışmaya dâhil

etmiştir. Amaç ve sebep cümlelerini karşılaştırarak aralarındaki yapısal-anlamsal farklılıkları açıklamış ve söylem-edimsel açıdan amaç ifade eden diğer yapılara da yer vermiştir.

Hirik 2021’de yayımladığı *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsur* adlı kitabında, tüm öbek yapıların anlamsal, sözdizimsel, kuruluş ve bir araya gelme koşullarını düzenleyen baş ögenin³ Türkçe sözdizimdeki yerini ve baş ögeye etki eden etmenleri incelemiştir. Çalışmada ilk olarak sözdizimi oluşturan cümle, sözce, sözdizim, öbek ve derin yapı-yüzey yapı kavramları açıklanmıştır. Daha sonra başta *Yapısalcılık* olmak üzere sözdizim ile ilgili çalışmaların yapıldığı *İşlevselcilik, Bağımlılık Dilbilgisi, Öbek Yapı Dilbilgisi, Bağıntısal Dilbilgisi, Eş Bağ Dilbilgisi, Bağ Dilbilgisi, Durum Dilbilgisi, Bilişsel Dilbilgisi, Kategorik Dilbilgisi, Sözcük Dilbilgisi, Montague Dilbilgisi, Sözcüksel-İşlevsel Dilbilgisi, İşlevsel Dilbilgisi, Rol ve Gönderim Dilbilgisi, Ağaç Birleşimli Dilbilgisi* gibi kuram ve yaklaşımlar açıklanmış, *Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramına* ise daha ayrıntılı yer verilmiştir. Son olarak Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı temelinde kitabın hareket noktasını oluşturan sözdizim temel öğeleri sözce, sözcük öbekleri ve cümle açıklanmıştır. Bu bölümün eksenini baş öge kavramı oluşturmaktadır. Türkçenin genel sözdizim özellikleri göz önünde bulundurularak farklı bir yaklaşımla ele alınan bu çalışma, pek çok sözdizim kuramını açıklayarak cümle ve öbek yapıların nasıl daha farklı biçimlerde incelenebileceğini göstermeyi amaçlamıştır.

Tokmak’ın (2022) Prof. Dr. Erol Öztürk ve Prof. Dr. Emine Yılmaz danışmanlığında hazırladığı *Türkiye Türkçesinde İsim-Fiillerle Kurulan Bağımlı Cümleler* başlıklı doktora tezinde, modern dilbilim kuram ve yöntemlerinden faydalanılarak Türkiye Türkçesinde ad cümleciklerinin sözdizimsel betimlemesi yapılmıştır. Söz konusu çalışma da tez çalışmamızın oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Bunların dışında bu çalışmanın temel konusu olan ad işlevli bağımlı cümle yapılarıyla ilgili Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde çok sayıda öncü tezler yaptırılmaktadır: Bolat, 2018; Kubilay, 2018; Uluyüz, 2019; Çınar, 2021. Burada dil ilişkileri temelinde hazırlanan Güzel (2021) ve Bağhirova’nın (2023) çalışmalarından da bahsetmek gerekir:

³ Burada, Hirik’in (2021) kitabında kullandığı *unsur* terimi yerine *öge* terimi tercih edilmiştir.

Güzel (2021), Prof. Dr. Emine Yılmaz danışmanlığında hazırladığı *Dil İlişkileri Bağlamında Halaçça* adlı doktora tezinde Farsçanın Telhab Halaççası üzerindeki etkisini Johanson'un *kod kopyalama modelinden* hareketle ayrıntılı olarak ele almıştır.

Baghirova'nın (2023) *Dil İlişkileri Bağlamında Kaşkayca ve Farsça* adlı doktora tezinde de Farsça Kaşkayca dil ilişkilerinin yapısal özellikleri Johanson'un *kod kopyalama modeline* göre incelenmiştir.

Ad cümlecikleri ile ilgili çok sayıda makale de vardır: Csató, 1990, 2010; Erdal, 1998; Johanson, 1975, 2013; Coşkun, 2019; Rentzsch, 2021 vb.

Ayrıca Türkiye Türkçesi dışında Çağdaş Türk dillerinde ad işlevli bağımlı cümleler üzerine yapılmış çalışmalar da mevcuttur: Sahan, 2002; Aydemir, 2017; Rind-Pawłowski, 2017; Karakoç 2007, 2016.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ALT YAPI

1.1. İLGİLİ KAVRAM VE TERİMLER

Bu bölümde, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarına geçmeden önce konumuzu yakından ilgilendiren bazı terim ve kavramlardan bahsedilecektir. Bunlar alan yazınında nasıl ele alınıyor, biz hangi yaklaşımı benimsedik, hangi adlandırmaları tercih ettik gibi soruların cevapları bu bölümde yer almaktadır.

Mastar (*Eylemlik*): Mastar, bir eylemin zaman ve uyum eki almayan, bitimsiz biçimidir. Genellikle eylemin yalın veya işaretlenmemiş olduğu bitimsiz eylem (non-finite verb) biçimi yerine kullanılan *mastar*, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi pek çok dillerde sırasıyla, *infinitive*, *Infinitiv*, *infinitif* (mastar) karşılığında kullanılır. Türkçede ise terimin adlandırılmasıyla ilgili araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. *Eylemlik*, *fiilin isimcil sığası*, *fiil ismi*, *adeylem*, *adfiil*, *isim-fiil* gibi farklı terimlerle de kullanılan *mastar* terimi için⁴ Türkçe dilbilgisinin temelini oluşturan dilbilgisi kaynaklarında benzer tanımlar yapılmıştır. Tanımların ortak noktası, söz konusu yapıların bitimli eylemlerde olduğu gibi eylem çekimine girmedikleri; bir hareketin, işin, oluşun veya kılışın adı olup kişi-zaman belirtmedikleri ve adlarla benzer özellikler taşıdıkları yönündedir. Ancak bu görüşlerin aksine Türkiye Türkçesinde zaman ve kişi belirten *mastar*lı cümlelerin varlığı görülmektedir.

(1) Tü. *Geç kalmamızın tek sebebi bir türlü hazırlanamaması.*

(1)'de *hazırlanamaması*, teklik 3.kişiyi işaretlemektedir ve eylemlere eklenebilen olumsuzluk işaretleyicisini (-mA) almıştır.

(2) Tü. *Onun beni anladığını çok iyi biliyorum.*

⁴ *Eylemlik* (Yılmaz, 2019; Üstünova, 2014; Atabay, 2003; Hatiboğlu, 1972); *fiilin isimcil sığası* (Deny, 1941); *fiil ismi* (Ergin, 2013); *adeylem* (Gencan, 2007); *adfiil* (Banguoğlu, 2015; Korkmaz, 2009); *isim-fiil* (Karahan, 2018).

(2)'de ise *anladığını* biçimi, hem teklik 3. kişiyi işaretlemekte hem de *anlama* eyleminin geçmişte gerçekleştiğini ifade ederek zaman anlamı taşımaktadır.

Gagavuzcada ise *mastar*, *-mAK* biçiminin yönelme durumu yüklenmesiyle oluşmuştur (*-mAK+A > -maga > -mAA*). Günümüz Gagavuz Türkçesinde *-mAK* biçimi artık *mastar* işlevini yitirmiş ve eylemden ad yapım eki olarak kullanılmaktadır. Örneğin, *kutlamak* “kutlama”; *kutlamaa* “kutlamak”; *yaşamak* “hayat”; *yaşamaa* “yaşamak” vb. Pokrovskaya (2025), Balkan dillerinde *mastar*ın kullanımdan kalkarak yerini *subjunktif* (isteme) cümle tipine bıraktığını ifade eder ve bu durumu Balkan dillerinin tipolojik bir özelliği olarak vurgular. Dolayısıyla Gagavuzca ve Balkan Türk dillerinde de görülen bu özelliği Balkan dillerinin etkisiyle gelişen bir olgu olarak tanımlar. İncelediğimiz örnekler de Gagavuz Türkçesinde *mastar* işlevi gören *subjunktif* yapıların oldukça yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak Gagavuz Türkçesinde *mastar* işlevi gören *subjunktif* yapıların yanı sıra *mastarla* (*-mAA*) oluşturulmuş aynı anlamı karşılayan yapılara da rastlamak mümkündür.

(3) *Karı istardı* [birkaç kolacık yapsın].

kadın-YAL iste-GNZ.3TK-EKE.GEÇ birkaç ekmeğ pişir-İST.3TK

“Kadın birkaç ekmeğ pişirmek isterdi.” (Pokrovskaya, 2025: 87)

(3)'te *mastar* yerine Balkan dillerine özgü *subjunktif* cümle yapısı tercih edilmiştir.

(4) *Burada bän isteerim* [bitirmää sözümü].

bura-BUL ben-YAL iste-ŞZ.1TK bitir-AE-YÖN söz-İYE.1TK-BEL

“Ben burada sözümü bitirmek istiyorum.” (Guboglu, 2006:28)

(4) ise *-mAA* biçimiyle oluşturulmuştur. Pokrovskaya, *-mAK* *mastar*ının yönelme durumu yüklenmiş hâli olarak kullanılan *-mAA* ve *-mA* biçimbirimlerini *ikincil mastar* olarak adlandırır ve söz konusu biçimbirimlerin Rusça ile etkileşim sonucu tam *mastar* özelliği ve işlevi kazandığını ifade eder (2025:92).

Slav dilleriyle etkileşimin bir sonucu olarak zaman ve kişi belirten *mastar*lı kuruluşlar Gagavuz Türkçesinde nadiren kullanılmaktadır. Kullanımı nadir olan bu kuruluşlar ise çoğunlukla *-mA* biçimbirimi aracılığıyla oluşturulmaktadır.

(5) *Tä bu bizim buluşmamız,*

ÜNŁ bu biz-İLG.1ÇK buluş-AE-İYE.1ÇK

kan kardaşlarının buluşması.

kan kardeş-İYE.3ÇK-İLG buluş-AE-İYE.3TK

“İşte bizim bu buluşmamız, kan kardaşlarının buluşması(dır).” (Bulgar, 2006:29)

(5)'te görüldüğü üzere Gagavuz Türkçesinde *buluşması* biçimi de yine kişi belirtmektedir. Ayrıca burada temel cümlenin yüklemi işlevindeki *kan kardaşlarının buluşması* da öznesi işlevindeki *tâ bu bizim buluşmamız* da bir ad işlevli bağımlı cümleden oluşmuştur.

Alan yazınında çoğunlukla *-mAK* ve *-mA* biçimbirimleri için *mastar (infinitive)* ve *hafifletilmiş mastar (short infinitive)* terimleri kullanılmıştır. Örneğin Banguoğlu (2015), *ad-fül* şekillerinden *-mAK* biçimbirimini *mastar* terimiyle adlandırmıştır. *-mAK* biçimbiriminin çekime girdiğinde iki sesli arasında kalıp süreklileşerek son damak sesinin düşmesiyle ortaya çıkan *-mA* için ise *hafif mastar* terimini kullanmıştır.

Ad-eylem: Underhill'e göre eylem kök veya gövdesine getirilen *ad-eylemler* eylemden türetilerek eylemin belirttiği oluşu, durumu ve kılışı zamandan bağımsız olarak gösteren sözcüklerdir (1985: 307). Eylemler gibi zamansal kategorilerle ilgileri olmadıkları için de ad özelliği gösterirler. Türkçedeki *ad-eylem* biçimbirimleri, *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* tır.

(6) [*Meditasyon yapmak*] *ruhu ve bedeni dinlendirir.*

(7) [*Her şeye rağmen mutlu olabilmem*] *ona güç veriyordu.*

(8) *Nurseli [diyete başladığını] söyledi.*

(9) [*Arkadaşımın sınavı yine geçemeyeceğini*] *düşündüm.*

Bu çalışmada sözdizimsel düzlemde *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimleri için *ad-eylem işaretleyicileri* ya da *bitimsizleştiriciler* (infinitizer) terimleri kullanılmıştır. Çalışmanın ad işlevli bağımlı cümlelerde denetleme bölümünde ise öznesiz olarak yüzey yapıda yer alan *-mAK* biçimbirimli ad işlevli bağımlı cümlelerden bahsederken *mastar cümleleri* terimi kullanılmıştır.

Adlaştırma: *Adlaştırma* terimi sözcük ya da sözcük gruplarının ad işlevine yönelik bir işlemi ve bu işlemin çıktıları olan *sözlüksel* ve *sözdizimsel* yapıları anlatmak için kullanılmaktadır. *Sözlüksel adlaştırma*, sözlüklerde madde başı olacak şekilde yeni sözcük türetimidir. *Sözdizimsel adlaştırma* ise genellikle geçici adlardır ve sözlükte tanımlanabilecek nesnelere karşılık için kullanılmaz.

(10) **Ali'nin sınıfı geçmeyi dileği...*

(11) [*Ali'nin okula gelişini*] *hatırlıyorum.* (Uluyüz, 2019).

(8)'deki *dileği*, Türkçede *sözlüksel adlaştırıcı* (eylemden ad yapım eki) olarak işlev gören *-(X)k* ekiyle yapılmış kalıcı bir addır. Bu cümlemin dilbilgisidışı olmasının temel sebebi, söz konusu ekin bir sözlüksel adlaştırıcı olarak öge yönetme potansiyelinin olmamasıdır. (9)'daki *gelişini* biçimi ise geçici bir ad olup *sözdizimsel adlaştırma* işlevi görmektedir. Burada *gel-* eyleminin yönettiği iki öge bulunmaktadır: *Ali* ve *okul*. Bu ögelerin anlamsal olarak temel cümle yüklemine değil *gelişi* adlaştırmasına bağlı olduğu görülmektedir. Öyle ki bağlama göre anlamı değişen bu sözcüğü cümle içerisinde yönettiği ögelerle birlikte herhangi bir sözlükte bulabilmek imkânsızdır.

Alan yazınında sözdizimsel adlaştırmalarla kurulan yapıların ad öbeği mi yoksa ad cümlecığı olarak mı değerlendirilmesi gerektiğine dair çeşitli görüşler vardır. Geleneksel dilbilgisi kaynaklarında çoğunlukla ad-eylem biçimbirimli kuruluşlar, sözcük grubu olarak kabul edilmiş ve bu yapıların adlandırılmasında da farklı terimler tercih edilmiştir⁵. Bu farklı adlandırmalara rağmen araştırmacılar, söz konusu yapıların eylemlere *-mAK*, *-mA*, *-(y)Xş* biçimbirimlerin eklenmesiyle oluştuğu, kendilerine ait ögeleri yönetebilmeleri ve cümlede veya sözcük gruplarında ad görevinde kullanıldıkları konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar.

Gökdayı (2018) ise öbek yapıların, eylemsi eklerinden birini almış bir sözcükle tamlayıcılarının bir araya gelmesiyle oluştuğunu ve bu yapıların öbeğin başı olan ögeye göre adlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumu şu örnekle açıklar: *evi temizle-*

⁵ *İsim-fiil grubu* (Karahana, 2018); *fiil grubu* (Ergin, 2013); *eylem grubu* (Eker, 2016); *fiil ismi öbekleri* (Karaağaç, 2021); *isim-fiil öbeği* (Delice, 2012); *mastar grubu* (Açıkgöz vd., 2005).

eylem öbeği *-mAK* biçimbirimini alarak *evi temizlemek* şeklinde kullanıldığında ad öbeği olur (Gökdayı, 2018: 121).

Özsoy ve Turan (2019:38-39), ad öbekleri ve ad cümleciklerinin; uyum özelliği göstermeleri, her iki yapıya da temel cümle yüklemi tarafından belirtme durumu atanabilmesi, temel cümlenin nesnesi işlevinde kullanılabilmeleri ve her iki yapının da temel cümlede sözdizimsel işlevler üstlenmeleri açısından benzerlik gösterdiklerini ifade etmektedir. Ancak ad öbekleri ile ad cümlecikleri arasındaki bu benzerliklerin yanı sıra bu iki yapının birbirlerinden farklı olduğunu gösteren pek çok çalışma da yapılmıştır⁶. Söz konusu çalışmalar değerlendirildiğinde sözdizimsel ve sözlüksel adlaştırmalar *uyum işaretleyicisi taşıma* ve cümlede *sözdizimsel işlevlerde (özne, nesne gibi) kullanılma* yönünden benzerlik gösterebilirler de *nesnelere belirtme durumu yükleme, başka bir sözdizimsel adlaştırmada içeyerleşik olarak yer alma, nesne-eylem deyimleri, zarf/sıfatlara izin verme*⁷, *özne gerekliliği*⁸, *çokluk çekimine girebilme, -(y)Xp ekli zarf-fiilli yan cümlelerle birleşebilme, edilgenlik çekimine girebilme*⁹ gibi pek çok açıdan da farklı özellikler taşıdıkları görülmektedir.

Son olarak Özsoy ve Turan (2019), sözdizimsel adlaştırmaların ad cümlecığı olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair kanıtlar öne sürmektedirler. Buna göre edilgen çatı eki ve olumsuzluk işaretleyicisi adlara değil yalnızca eylemlere eklenebilir:

(10a) *pastanın yap-ıl-ması / yap-ıl-ışı / yap-ıl-dığı*

(10b) **pastanın yap-ıl-ımı*

(10c) *Aşçının pastayı yap-ma-ması / yap-ma-yışı / yap-ma-dığı*

(10d) **Aşçının pastayı yap-ma-mı* (Özsoy ve Turan, 2019:39)

⁶ *Sözlüksel adlaştırma* ve *sözdizimsel adlaştırma* için sırasıyla Kennelly (1987), *derived nominals* (türetilmiş adlar) ve *gerund*; Uzun (2000), *türemiş adsıl* ve *eylemsi* terimleri kullanılmıştır. Konuyla ilgili diğer çalışmalar Kornfilt, 2001; Özsoy ve Turan, 2019; Uluyüz, 2019.

⁷ Kennelly (1987).

⁸ Uzun (2000).

⁹ Kornfilt (2001).

(10a) ve (10c)'de *-mA* biçimbiriminin edilgen çatı eki ve olumsuzluk işaretleyicisiyle birlikte kullanılabildiği görülmektedir. (10b) ve (10d)'de görüldüğü üzere söz konusu ekler adlara eklenemez. Çünkü bu ekler bir ada eklendiğinde cümle dilbilgisidir olmaktadır.

Eylemler zaman belirteciyle nitelenebilir ancak adlar nitelenemez:

(11a) *Aşçının her gün pasta yapması / yapışı / yaptığı*

(11b) **Aşçının her gün pasta yapımı* (Özsoy ve Turan, 2019:39)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *her gün* zaman belirteci, eylem özelliklerini koruyan ad cümleciklerini niteleyebilmektedir. Ancak kalıcı ad olan *yapım* sözcüğünü niteleyemez.

Tüm bunlar göz önüne alındığında *-mA*, *-mAK*, *-(y)Xş*, *-DXK* biçimbirimleri birer *sözdizimsel adlaştırmacıdır*. Söz konusu adlaştırmacılarla işaretlenen yapılar, eylemsel özelliklerini tamamen kaybetmezler. Dolayısıyla bu yapılar ad öbeği yerine ad cümlecığı olarak değerlendirilir. Türkçede *-mA* biçimbirimi hem sözdizimsel hem de sözlüksel adlaştırmacı olarak işlev görebilen tek adlaştırmacıdır (Uluyüz, 2019).

Bitimli eylem (finite verb): Kişi, sayı, zaman, kip, görünüş gibi dilbilgisel kategorileri işaretlemek üzere birtakım biçimbilimsel değişikliklere uğrayan eylem şeklidir. Bitimli eylem, bir özneyi tamamlar ve bağımsız bir cümlenin kökü olarak işlev görebilir (Gürkan, 2024:13).

(12) *Çocuk pastayı yedi.*

çocuk pastayı ye-GGZ.3TK

(12), *ye-* eyleminin gerçekleşmiş olduğunu bildiren bitimli bir cümledir. Görüldüğü üzere *yedi*, geçmiş zaman, bitmişlik görünüşü ve teklik 3. kişiyi işaretlemektedir.

Bitimsiz eylem (non-finite verb): Kişi, sayı, zaman, çatı vb. dilbilgisel kategorileri işaretlemeyen ve sözdizimsel açıdan bağımsız bir cümle gibi yer alamayan eylem biçimidir. Bu eylem biçimleri mutlaka bir üst cümleye bağlıdır (Gürkan, 2024:14).

(13) *Cesur [mama ye-mek] istemiyor.*

Cesur-YAL mama ye-AE

(13)'te, *ye-* eylemine *-mAK* ad-eylem işaretleyicisi getirilen *Cesur mama yemek* kuruluşu, *istemiyor* cümlesine bağlı bitimsiz bir bağlı cümledir. Bu cümlede *yemek*, herhangi bir dilbilgisel kategoriye işaretlememektedir.

Temel öge (complement) - Seçimlik öge (adjunct): Cümle kuruluşunu belirleyen öge cümlelerin merkezindeki eylemdir. Eylem, cümle içinde yer alması gereken ögeleri belirler ve onları yönetir. Erkman Akerson ve Ozil (2015:57-64), eylemin yönetiminde olan cümle ögelerini dilbilgisi açısından zorunlu olup olmamalarına göre *temel öge* ve *seçimlik öge* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. *Temel öge*, bir cümle kurulurken cümlede bulunması gereken zorunlu ögedir.

(14) *Kardeşim Sila'ya çiçek verdi.*

(14) numaralı örnekte *kardeşim*, *Sıla* ve *çiçek*, *ver-* eyleminin temel ögeleridir. Yani, *ver-* eyleminin yönetiminde dilbilgisel açıdan cümle kurabilmek için üç tane temel ögenin kullanılması zorunludur. Bu cümlede *kardeşim*, *ver-* eyleminin özne görünümündeki temel ögesi, *Sıla'ya* dolaylı tümleç görünümündeki temel ögesi, *çiçek* ise nesne görünümündeki temel ögesidir. Bu ögelerden biri eksik olduğunda cümle dilbilgisi dışı¹⁰ (ungrammatical) olur.

Seçimlik öge ise cümlede yer alması zorunlu olmayan ögedir. Cümleden çıkarıldığında cümle yapısında herhangi bir bozukluk olmaz.

(15) *Dün gece kardeşim parkta Sila'ya çiçek verdi.*

(15)'te ise *ver-* eyleminin üç temel ögesi dışında *dün gece* ve *parkta* olmak üzere iki tane de seçimlik ögesi bulunmaktadır. Burada *dün gece* zaman belirtirken *parkta* yer belirtmektedir. Bu ögeler, *ver-* eyleminin anlamını tamamlamak için zorunlu değildir fakat eyleme ek bilgi sunmaktadırlar. Dolayısıyla bu ögeler seçimlik ögelerdir. (15)'ten de anlaşılacağı üzere *dün gece* ve *parkta* ögeleri cümleden çıkarıldığında cümle dilbilgisi dışı olmamaktadır.

¹⁰ Bir dilin doğal konuşuru tarafından kabul edilemez olan bir cümle *dilbilgisi dışı*dır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bir eylemle dilbilgisel açıdan doğru bir cümle kurabilmek için gerekli olan temel ögeler, söz konusu eylemin yönetim çerçevesini oluşturur. Bu durum anlambilimsel-sözdizimsel bir kategori olan *istemle* (valency) ilgilidir¹¹. *İstem kuramı* eylemlerin yapısı, temel ögeleri ve seçimlik ögelerini inceleyen dilbilgisi alanıdır. Buna göre her eylemin bir istemi vardır ve bu eylemler yönetim çerçevesindeki temel ögelerin sayısını ve türünü belirlerler. Örneğin, *büyü-*, *koş-* eylemleri bir temel ögeye, *yaşa-*, *gör-* eylemleri iki temel ögeye, *ver-*, *anlat-* eylemleri ise üç temel ögeye sahiptir:

(16) büyü-: 1 temel öge (i) → *Yeğenim_i büyüyor.*

(17) yaşa-: 2 temel öge (i, j) → *Bu evde_i beş kişi_j yaşıyor.*

(18) anlat-: 3 temel öge (i, j, k) → *Yasir_i bana_j her şeyi_k anlattı.*

Ad işlevli bağımlı cümleler de bağlı oldukları temel/üst cümleler için zorunlu olan, temel ögelerdir. Temel cümlede özne, nesne gibi sözdizimsel işlevleri üstlenen ad işlevli bağımlı cümleler sözdizimsel olarak tümleç cümleleridir (complement clauses). Burada kullanılan tümleç terimi geleneksel dilbilgisindeki tümleç teriminden farklı bir anlam taşımaktadır. Burada *tümleç*, dilbilimdeki tamamlayıcı, zorunlu öge anlamında kullanılmıştır.

(19) [*Aklımdan geçenleri söylemek*] bana iyi geldi.

(20) [*Senin karanfili çok sevdiğini*] biliyordum.

Görüldüğü üzere (19) ve (20)'de köşeli ayraç içerisindeki ad işlevli bağımlı cümleler, içinde yer aldıkları temel cümlelerde sırasıyla *özne* ve *nesne* işlevinde kullanılan temel ögelerdir. Dolayısıyla ad işlevli bağımlı cümleler bağlı oldukları temel/üst cümleden çıkarılabilir özelliğine sahip değildirler. Çünkü ad işlevli bağımlı cümleler, cümle

¹¹ İstem konusuyla ilgili detaylı bilgi için bk. 4. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Öznelerine Göre Betimlenmesi* ve 7. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde İstem*.

içerisinde zorunlu olarak yer aldıklarından cümleden çıkarıldıklarında bağlı oldukları cümlenin dilbilgiselliği¹² bozulur.

Sözdizim (syntax) ve Sözcük dizilişi (word order): Bu tez çalışmasında kullandığımız *sözdizim* ve *sözcük dizilişi* terimleri birbirine karıştırılmamalıdır. *Sözdizim* (syntax), cümle kurma ilke ve kurallarını inceleyen ve söz konusu dillerdeki cümlelerin esnekliğini inceleyen dilbilimi dalıdır. *Sözcük dizilişi* (word order) ise cümledeki öğelerin dizilişidir (Gürkan, 2016: 50).

1.2. KURAMLAR

Bu çalışmanın kuramsal alt yapısı ve inceleme yöntemi ağırlıklı olarak modern dilbilimsel araştırmalara (Lehmann, 1988; Chomsky, 1988, 2002; Johanson, 1975, 1977, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1998, 2021, 2022a, 2022b, 2023; Vallduví, 1990; Dik, 1997; Cristofaro, 2003; Comrie, 2008; Carnie, 2013; vb.) dayanmaktadır.

Lehman (1988) *Towards A Typology of Clause Linkage* (Cümle Bağlantısının Tipolojisi Hakkında) adlı çalışmasında bağlı cümleleri incelemiş ve cümle bağlama yöntemlerinin özelliklerini belirlemeye çalışmıştır.

Yaptığı çalışmalarla (1988, 2002) sözdizim analizi konusunda akla gelen ilk isimlerden biri Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky'dir. Chomsky'nin *Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi* olarak tanımladığı dilbilgisi kuramı modern sözdizim incelemelerinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Johanson, çalışmalarında (1975, 1977, 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1998, 2022) genel olarak bağımlı cümle yapılarına yer vermiştir. Özellikle de ulaç cümlelerinin Avrupa dışındaki dillerde çok yaygın olduğundan, bu diller arasında Türk dillerinin çok dikkat çektiğinden ve özellikle sözdizimde ulaçların merkezi bir rol oynadığından bahsetmiştir. Yazar, 1992 yılında yayımladığı *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* (İng. Structural Factors in Turkic Language Contacts, *Tü. Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*) adlı kitabında Türkçeden hareketle diller arasındaki ilişkilerin aktarılmasında

¹² *Dilbilgisel*; belirli bir verinin, dile ait olup olmama açısından dilbilgisine, bir dilin yapısına uygun olmasıdır (İmer vd., 2011:91).

kullanılabilecek kod kopyalama modelini geliştirmiştir. Bu model, Johanson'un en fazla ilgi gören çalışmalarından birisidir ve tez çalışmamızın oluşturulmasında bu modelden faydalanılmıştır.

Cümlenin bilgi taşıyan bir yapısı olduğu ve bu yapıya ait konu, odak gibi bileşenlerin yapısal olarak kodlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana bilinmektedir. Vallduví (1990) ise *The Informational Component* (Bilgi Bileşeni) adlı çalışmasında bilgi yapısına çok daha sistemli bir yaklaşım getirmiştir. Buna göre bilgi yapısı da sözdizimsel, anlambilimsel ve sesbilimsel bileşenler gibi, dilbilgisinin bağımsız bir bileşenidir. Çalışmada, edimbilim bağlamında *konu*, *odak* ve *eklenti* konumu edimsel öncelikle ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Dik, 1970'lerin sonunda dili işlevci bakış açısıyla inceleyen İşlevsel Dilbilgisi kuramını ortaya koymuştur. Söz konusu kuramın temelleri, Dik'in *The Theory of Functional Grammar* (İşlevsel Gramer Teorisi) adlı çalışmasında sunulmuştur. Çalışmada üç farklı düzeyde işlevsel ilişki belirlenmiştir: anlambilimsel, sözdizimsel ve pragmatik işlev (1997: 26).

Cristofaro'nun (2003) modern dilbilim yöntemleriyle hazırlanmış *Subordination* (Altasıralama) adlı çalışmasında dünya dillerindeki atasıralama yöntemleri açıklanmıştır. Çalışmasında işlevselci yaklaşımı benimseyen Cristofaro, dünya dillerindeki ad yan cümlelerinin, niteleme yan cümlelerinin ve belirteç yan cümlelerinin kodlanma şekillerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Tez çalışmamızda Comrie'nin (2008) *Subordination, Coordination: Form, Semantics, Pragmatics* (Altasıralama, Sıralama: Biçim, Anlambilim, Edimbilim) adlı çalışmasından da faydalanılmıştır. Söz konusu çalışmada atasıralama ve sıralama arasındaki farklılıklara dikkat çekilmiş ve bu bağlama yöntemlerinden birine veya diğerine kolaylıkla uyum sağlayamayan yapılar incelenmiştir. Ayrıca Comrie, çalışmasını çözüm önerisi sunmak için değil yalnızca sorunlu durumları belirlemek amacıyla hazırladığını vurgulamıştır.

Carnie (2013) *Syntax: A Generative Introduction* (Sözdizim: Üretici Dilbilgisine Bir Giriş) adlı kitabında Üretici Dilbilgisine genel bir bakış sunmaktadır. Yazar kitabında

sözdizim kuramının pek çok kavram ve konusunu (ağaç dizimi, kurucu ögeler, öbekler gibi) açıklamıştır.

Çalışmamızda dilbilim kuramları ve terimleri bağlamında faydalanılan kitaplar ve sözlükler ise şunlardır: Haegeman, 1994; Vardar, 1998; Uzun, 2000, 2004; Cook ve Newson, 2007; İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011; Demirci, 2017; Özsoy ve Turan, 2019; Kerimoğlu, 2021.

1.2.1. Üretici Dilbilgisi

Bu tez çalışmasında, sözdizim analizi konusunda bir otorite olan Noam Chomsky'nin *Evrensel Dilbilgisi* olarak da bilinen *Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi* kuramı yöntem olarak benimsenecektir. Chomsky, kuramın genel çerçevesini 1957'de doktora tezinden ürettiği *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar) adlı eserle ortaya koymuştur. Bu eserde dili betimlemekle yetinen geleneksel dilbilgisi eleştirilir ve dilin ögeleri arasındaki ilişkilerin ve beyindeki üretilme sürecinin açıklanması gerektiği vurgulanır. Chomsky'ye göre her birey kendi ana dili konusunda sezgisel bilgilere sahiptir ve bu bilgiler doğuştanlık özelliği sergilemektedir. Yani, insanlar, dil yetisiyle doğarlar ve bu sayede konuştukları dilin kurallarını bilirler. İnsanların doğdukları anda sahip oldukları bu *dilbilgisi mekanizması*, başlangıçta tüm insanlar için aynıdır yani evrenseldir. Fakat zamanla çevrede konuşulan dile göre insanların beyinde özel bir dilbilgisi oluşur.

Chomsky, söz konusu çalışmada sonlu sayıda kuralla sonsuz sayıda cümle üretilebileceğini de ortaya koymuştur. Buna göre, doğru bir dilbilgisi, konuşura doğru kurallarla birlikte sınırsız sayıda cümle üretme olanağı verir. Chomsky'ye göre her dilin son derece düzenli dizgeleri yani kendine özgü dilbilgisi vardır. Ancak bununla birlikte bu dizgeleri yöneten veya dünyadaki tüm dillerin uymak zorunda olduğu ortak kurallar da vardır. Chomsky'nin *dil evrenselleri* adını verdiği bu ortak kurallar, *Evrensel Dilbilgisi* aracılığıyla saptanır. Söz konusu kurallar kuramın temelini oluşturmaktadır.

Chomsky, 1957'de temelini attığı kurama yönelik eleştirileri göz önünde bulundurarak 1965'te kuramın temel yapıtı sayılan *Aspects of the Theory of Syntax* adlı incelemesini yayımlamıştır. Bu incelemede dilbilgisinin *edinç-edim*, *derin yapı- yüzey yapı*, *taban*, *sesbilimsel* ve *anlambilimsel bileşen* gibi yeni kavramlarını açıklamıştır. *Edinç*

(competence), *Üretici Dilbilgisi Kuramında*, bir dilde daha önce hiç üretilmemiş cümlelerin konuşur tarafından üretilip yorumlanabilmelerini açıklayan içsel dilbilgisi, dil yetisidir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 111). *Edim* (performance) ise bu soyut dil yetisine karşıt olarak somut dil kullanımıdır. Yani edincin dışı vurumudur. Ancak yorgunluk, çekingenlik, gerginlik gibi kimi etkenlerden dolayı edincin somut dil kullanımına yansması engellenebilir.

Chomsky, söz konusu iki eserde geliştirilen *Ölçünlü (Standart) Kuramda* sözdizim bileşeninin iç yapısını göstermiştir. Ölçünlü Kuramın en belirgin özelliği ise dilde *derin yapı* ile *yüzey yapı* arasında ayırım yapılmasıdır. Her cümlenin derin yapı ve yüzey yapı olmak üzere iki farklı yüzeyi vardır. *Derin yapı*, konuşurun zihninde ve soyut bir bilgiyken *yüzey yapı* bu soyut biçimin çeşitli kurallarla somut bir şeklin cümlelere aktarılmasıdır. Chomsky, dilbilimin temel amacının çeşitli dillerin dilbilgisi yapılarındaki ortaklıkları belirlemek olduğunu düşünmektedir. Bu ortak özelliklerin ortaya çıkmasında ise cümlelerin derin yapısının anlaşılmasının etkili bir rolü olduğunu belirtmektedir. 1980 yılına kadar geçerliliğini sürdüren ve pek çok dilbilimci tarafından benimsenen bu kuram, sözdizim incelemelerine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Chomsky, 1981 yılında ise *Lectures on Government and Binding* adlı eseriyle *Yönetim ve Bağlama Kuramını* tanıtmıştır. Bu eserde, *Evrensel Dilbilgisi* yaklaşımı içinde geçen *İlkeler ve Değiştirgenlerden* (Principles and Parameters) bahsetmiştir. Bu kurama göre *Evrensel Dilbilgisi* kurallardan değil *ilkeler* (principles) ve *değiştirgenlerden* (parameters) oluşmaktadır. Chomsky, dillerin derin yapıdaki ortaklığını *ilkeler*; bu ilkenin dillerdeki kullanım çeşitliliğini yani derin yapıdan yüzey yapıya geçişte oluşan dönüşümleri ise *değiştirgenler* terimiyle açıklamıştır. Örneğin, her dilde öbek yapıların bulunması bir ilke (principle), dillerde öbek yapıların farklı şekillenmesi ise bir değiştirgendir (parameter). Yönetim ve Bağlama Kuramı (Government and Binding Theory) içinde yer alan İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı farklı türden alt kuramlar da içermektedir: *Rol Kuramı, Aşamalı-X Kuramı, Yönetme Kuramı, Durum Kuramı, Bağlama Kuramı, Denetleme Kuramı, Taşıma Kuramı, Sınırlama Kuramı* (Uzun, 2000). Bu alt kuramlar dillerde ortak olan değişim ve dönüşüm kurallarını ortaya koymaktadır. Chomsky'nin *Evrensel Dilbilgisi* diğer adıyla *Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı*,

1957'den 1990'lı yıllara kadar çeşitli alt kuramlar geliştirilerek birçok değişime uğramış ve güncellenmiştir.

Chomsky, 1995'te ise kuramın son evresini oluşturan *The Minimalist Program* adlı kitabını yayımlamıştır. *Minimalist Program*, İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı kapsamında bir programı ifade etmektedir. Chomsky, bunun bir kuram değil sadece bir program, araştırma tarzı olduğunu belirtmektedir. Evrensel Dilbilgisinin, sadece mantıksal ve fonolojik ihtiyaçları karşılamak üzere gerekli olan unsurları içermesi anlamında bir tasarım oluşturduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle, Minimalist Program, tüm temsillerin ve süreçlerin olabildiğince ekonomik olması gerektiğini anlatmaktadır. Chomsky, dilleri daha evrensel fakat daha basit bir şekilde temsil etmek için gereksiz unsurların ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürerek Evrensel Dilbilgisi için gerekli unsurları oluşturmada *Ekonomi İlkesini* vurgulamaktadır. *The Minimalist Program* 'da yazar daha önceki çalışmalarında temel olarak kabul edilen kavramların ve ilkelerin (derin yapı – yüzey yapı, boş kategori ilkesi, yönetim vb.) kavramsal olarak gereksiz ve deneysel olarak yetersiz türevler/temsiller olduğu gerekçesiyle ortadan kaldırılabileceğinden bahsetmektedir. Chomsky bu modelle *Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi* kuramını tamamlar.

Bu tez çalışmasının Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin özne bulundurup bulundurmama durumlarına göre incelendiği 5. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Denetleme* bölümünde İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının bir alt kuramı olan *Denetleme Kuramından*; 6. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Durum Yükleme* bölümünde *Durum Kuramından* ve 8. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Üye Yapısı ve Rol Kuramına Göre Betimlenmesi* bölümünde ise *Rol Kuramından* faydalanılmıştır.

1.2.2. İşlevsel Dilbilgisi

Bu çalışmanın kuramsal temeli ve inceleme yönteminde bize yön verecek bir diğer kuram ise *İşlevsel Dilbilgisi (İD)* kuramıdır. İşlevsel Dilbilgisi, Chomsky'nin *Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi* kuramına alternatif olarak Simon Dik tarafından tasarlanmış ve dili işlevci bir bakış açısıyla, dil unsurlarını ise eşzamanlı bir yöntemle incelemeyi savunmaktadır (Dik, 1997). İşlevsel Dilbilgisinde dil ögesinin iletişimdeki işlevi esastır.

Buna göre Kerimoğlu, işlevselcilerin yazılı metinlerden çok konuşuru merkeze aldıklarından bahseder. Yani işlevselciler, yazılı ürünlere dayalı betimlemeler yapmak yerine, bir dili ana dili olarak konuşan kişinin ürettiği sözlü ürünleri incelerler (2021: 41). Simon C. Dik, *İşlevsel Gramer Teorisi* (The Theory of Functional Grammar) adlı çalışmasında *anlambilimsel*, *sözdizimsel* ve *pragmatik* olmak üzere üç farklı düzeyde işlevsel ilişki belirlemiştir (1997: 26).

1. *Anlambilimsel İşlevler* (Semantic functions): Yüklemin belirlediği olay durumunda yer alan katılımcıların oynadıkları Edici, kaynak, alıcı, hedef gibi anlambilimsel rollerdir.
2. *Sözdizimsel İşlevler* (Syntactic functions): Bir olay durumunun dilsel ifadede sunulduğu bakış açılarını gösteren *özne* ve *nesne* gibi işlevlerdir.
3. *Pragmatik İşlevler* (Pragmatic functions): Bir iletişim ortamında konuşurun ve dinleyicinin *tema*, *konu*, *odak* gibi bilgi ilişkisini tanımlayan edimbilimsel işlevlerdir.

Yukarıda açıklanan işlevsel rolleri Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler açısından ele alalım:

(21) *Kız annadêr ani bobası ölmüş.*
 kız-YAL anlat-ŞZ.3TK BAĞ baba-İYE.3TK öl-DGZ.3TK
 “Kız babasının öldüğünü anlatıyor.” (Bulgar, 1998:10)

Kız annadêr ani bobası ölmüş cümlesinde *annat-* eyleminin *kız* ve *bobası ölmüş* şeklinde iki tane katılımcısı vardır. Bunlardan *kız*, üye yapısı açısından, yüklem dışında kalarak dışsal üye, *bobası ölmüş* ise içsel üyedir¹³. Burada *bobası ölmüş* üyesinin İşlevsel Dilbilgisine göre taşıdığı *anlambilimsel işlev konu*'dur. *Babasının öldüğünü anlat-* olayını gerçekleştirecek ise *kız*'dır. *Kız*, *sözdizimsel işlev* açısından *özne*'yi, ad işlevli bağımlı cümle *bobası ölmüş* ise *nesne*'yi temsil etmektedir. *Pragmatik işlev* açısından ise cümlenin öznesi olan *kız*, **konu** rolündeyken cümlenin nesnesi olan *bobası ölmüş*, **odak** rolündedir.

¹³ Üye yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. 8. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Üye Yapısı ve Rol Kuramına Göre Betimlenmesi*.

Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesini eşzamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedefleyen bu tez çalışması için İşlevsel Dilbilgisi kuramı elimizdeki malzemenin pratiğe dönüşümünde oldukça faydalı olacaktır.

1.2.3. Dil İlişkileri

Bu bölümde, genel olarak dil ilişkilerinin tanımı yapıldıktan sonra dil ilişkileri açısından Gagavuz Türkçesi ele alınacaktır.

Dil ilişkileri, dilbiliminin üzerinde uzun zamandır tartışılan konularından biridir. Thomason (2001), dil ilişkisini aynı yerde aynı anda birden fazla dilin kullanılması olarak ifade eder. Dil ilişkilerinde karşı karşıya gelen diller birbirini etkilemektedir. Etki; ilişkinin süresi, yoğunluk derecesi, dillerin baskınlık derecesi gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak değişebilmektedir (Demir ve Yılmaz, 2016: 32). Dolayısıyla dil ilişkilerinde etkileşim oldukça önemlidir. Çünkü farklı dilleri konuşan konuşmacılar veya metinler bir şekilde etkileşimde bulunmadıkça, her iki yönde de dil özellikleri aktarımı olmaz. Yalnızca etkileşim olduğunda, eşzamanlı bir varyasyon veya artalan değişimi için bir temas söz konusudur (Thomason, 2009: 349-363).

Dil ilişkileri farklı sonuçlar ortaya koyabilir. En yaygın sonuç, dillerin bazılarında veya tümünde meydana gelen değişikliklerdir: Tipik olarak, kimi zaman, dillerden en az birinin diğer dillerden en az biri üzerinde biraz fazla etkiye sahip olmasıdır. En yaygın özel etki türü *ödünç almadır* (veya bu tez çalışmasında kullanılan biçimiyle kod kopyalama). Dil yapısının tüm yönleri bir dilden diğerine aktarılmaya tabiidir (Thomson, 2001:10-11).

Dil ilişkilerinde, ilişki süresi oldukça önemlidir. Çünkü ödünç alma durumlarında iki dil ne kadar uzun süre temas hâlinde olursa, bir veya her iki gruptan konuşmacıların iki dilli hâline gelmesi daha fazla zaman alır, böylece kapsamlı yapısal müdahaleye ortam hazırlar (Thomason, 2001:66). Ayrıca Thomason, temas hâlindeki iki gruptan biri diğerinden çok daha büyükse, küçük grubun dilinin, büyük grubun dilinden özellikler edinme olasılığının daha yüksek olduğunu vurgular. Bunun nedenini ise kısmen daha büyük bir kültürün baskın bir kültür olma olasılığı şeklinde açıklar (2001:66). Gruplardan birinin uyguladığı sosyo-ekonomik baskınlık da önemli etkenlerden biridir. Sosyo-ekonomik baskınlık ne

kadar fazla uygulanırsa, alt grubun baskın grubun dilinden özellikler alma olasılığı o kadar yüksektir (Thomson, 2001:66).

Johanson (2022b) da dil ilişkilerinde sosyal etkenlerin rolüne vurgu yapar. İlişki kaynaklı değişimler incelenirken bu etkenlerin göz önünde bulundurulmasının gerekliliğinden bahseder. Genel olarak sosyal açıdan prestijli B dilinin ileri derecedeki baskınlığı (politik, ekonomik, kültürel ve sayıca üstünlük; ilişki bölgesinde yerleşiklik), uzun ilişki süresi, ilişki yoğunluğu A dilinin değişmesi ve/veya A'dan B'ye kapsamlı dil değiştirmenin ortaya çıktığını gösterir.

Johanson (2022b), bir dil ailesi açısından bakıldığında, akraba oldukları hâlde başka nedenlerle birlikte ilişki sonucunda da Türk dillerinin nispeten birbirilerinden uzaklaşmış olduğunu ifade eder. Türk dillerinin diğer dillerle olan ilişkilerini ve atılgan karakterlerini ise tarihsel süreçteki en önemli iki yönü olarak vurgular. Türk dillerinin özellikle İran, Moğol, Ural ve Slav dilleriyle hem “alıcı” hem de “verici” oldukları sayısız ilişkiler kurduklarını belirtir.

Türkçe dil ilişkilerinde etkinin yön, tür, derece ve yoğunluk oranı, *sosyal etkenler* tarafından önemli ölçüde tesir altında bırakılmıştır.

İlişki bölgesinde yerleşik olmanın yanı sıra politik, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlük de önemli baskınlık etkenleridir. Bu etkenlerden birden fazlasına sahip olan gruplar, diğerleri üzerinde genellikle güçlü bir dil tesirinde bulunuyorlardı (Johanson, 2022b: 26). Dil ilişkilerinden genel olarak bahsettikten sonra şimdi de dil ilişkileri açısından Gagavuz Türkçesini ele alalım.

14. yüzyıldan itibaren Balkanlara ve Trakya'ya gelmiş olan Türk toplulukları, kendi dil özelliklerini korumalarına rağmen yerleştikleri coğrafyanın yerel halkı olan Slavlarla etkileşimde bulunmuşlardır. Diller arası etkileşim sonucu Slav dillerinin özellikleri söz varlığından, ses ve şekil bilgisine hatta sözdizime varan boyutlarda Türk dilini etkilemiştir (Günşen, 2010: 462). Gagavuz Türkçesi bunun en belirgin örneklerinden biridir. Başta Ruslar olmak üzere diğer Slav milletlerle birlikte yaşam sürdüren Türk dillerinde görülen yabancı dil etkisi, aynı sınırlar içinde birlikte yaşadıkları, ekonomik ve siyasi bakımdan güçlü olan tarafın kendilerine tâbi olan milletleri kültürel anlamda

etkilemeleriyle açıklanabilir (Sandalyeci, 2021:146). Gagavuz Türkçesini inceleyen araştırmacıların neredeyse hepsi bu dil üzerinde Slav dillerinin büyük etkisi olduğunu belirtmektedir. Doerfer, *Fundamenta*'daki yazısında Gagavuz Türkçesinin sözdizim bakımından tamamen Slavlaştığını ifade etmektedir (1959:270). Menz, Gagavuz Türkçesinin baskın Slav dilleri, Bulgarca ve Rusça ile uzun süreli yoğun temaslar nedeniyle bir dizi kopya özellikler geliştirdiğini, bu durumun daha çok sözdizimsel düzeyde belirgin olduğunu ifade etmektedir (2001:235). Gagavuz Türkçesi üzerinde, bulunduğu coğrafyanın yani Balkan Yarımadasının da etkisi büyüktür. Çünkü Balkan Yarımadası, dil çeşitliliği göstermesi bakımından önemli bir bölgedir. Söz konusu bölgedeki kimi diller, genetik olarak akraba değildirler fakat coğrafi olarak aynı bölgede yer almakta ve genellikle aynı topraklarda yan yana yaşamaktadırlar. Dolayısıyla uzun süreli temaslar nedeniyle bölgedeki diller, biçim ve yapı bakımından benzerlikler gösterirler. Oğuz grubu Türk dillerinden biri olan Gagavuz Türkçesi bulunduğu coğrafya bakımından Balkan dilleri ile önemli ölçüde yapı ve sözcük dizilişi olarak yakınlık gösterir. Balkan dilleriyle etkileşimin bir sonucu olarak da Türkiye Türkçesinden ayrılan bazı özelliklere sahiptir. Gagavuzca'yı Oğuz grubunun diğer kollarından ayıran en önemli farklardan biri sözdizimdir. Gagavuzca sözdizim, diğer çağdaş Türk lehçelerinde bulunmayan, kendine has özelliklere sahiptir. Yakın dil ilişkisinden kaynaklı, Slav dillerinden Gagavuz Türkçesine cümle düzeyinde kopyalamaların gerçekleştiği açıktır. Bu dil ilişkisi sonucunda yalnızca temel cümle değil yan cümle türleri de kopyalanmıştır.

(22) Gag. *Sän bileer miysin, ani [bän evlendim]*. (Baboglu, 1969:123)

Tü. *Sen [benim evlendiğimi] biliyor musun?*

(22)'de görüldüğü üzere Türkçede temel sözcük dizilişi ÖNY şeklindedir ve eylemsiyle (veya bu tez çalışmasında kullanılan biçimiyle *bitimsizleştirici*) kurulan ad işlevli bağımlı cümle temel cümleden önce konumlanmaktadır. Yüzyıllarca Slav dilleriyle etkileşimde bulunan Gagavuz Türkçesinde ise Türkçenin temel sözcük dizilişinden farklı olarak ÖYN modeli tercih edilmiştir. Ayrıca *ani* kopya bağlayıcısıyla kurulan ad cümlecği bitimli yapıdadır ve temel cümleden sonra konumlanmaktadır. Slav dillerinden kopyalanan bu yan cümle türü Türkçenin tipolojisine uymamaktadır. Gagavuz Türkçesi; konuşulduğu bölgede özellikle Bulgarca ve Rusçanın sosyal açıdan baskın olması, iki dilliliğin uzun

yıllar boyunca devam etmesi ve Gagavuz Türkçesinin kullanımının belirli alanlarla sınırlı olması sebebiyle Türkçenin yapısından farklılaşmıştır.

Birkaç dilin aynı yerde ve genellikle aynı insanlar tarafından konuşulduğu bir durumda, bölgedeki diller birbirine yakınlaşır. Siyasi, ekonomik, kültürel ve nüfus olarak baskın olan dil, zayıf olan dil üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Bunun sonucunda dil unsurlarının baskın olan dilden kopyalandığı görülmektedir. Ancak dil unsurları, baskın olan dilin özelliklerine uyum sağlama dışında, hayranlık duyulan sosyal grupların dili kullanım davranışlarını taklit ederek saygınlık kazanma arzusuyla da kopyalanmaktadır (Johanson, 2022b: 26).

1.2.3.1. Johanson'un Kod Kopyalama Modeli

Johanson, 1992 yılında yayımladığı *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* (İng. Structural Factors in Turkic Language Contacts, Tü. Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler) adlı kitabında Türkçeden hareketle diller arasındaki ilişkilerin aktarılmasında kullanılabilecek *kod kopyalama modelini* (code-copying model) geliştirmiştir. Söz konusu tez çalışmamızda da faydalanılacak olan bu model, Johanson'un en fazla ilgi gören çalışmalarından birisidir. Kod kopyalama modeline göre, herhangi iki dilin etkileşiminde ögeler sosyal olarak baskın olan bir dilden (B), sosyal olarak zayıf olan dile (A) kopyalanır. Kopyalanan ögeler, alıcı dilin yani zayıf dilin sistemine uymak için belli süreçlerden geçerler. Bu süreçte gereksiz ses, biçim ve sözdizim gibi dilbilgisel özellikler atılır ve alıcı dilde gerekli olan eklemeler yapılır. Johanson'a göre kopyalar; *genel*, *seçilmiş* ve *karışık* olmak üzere üç biçimde gerçekleşmektedir.

Genel kopyada (global copy), baskın dile (B) ait bir öge, tüm yapısal özellikleriyle birlikte zayıf dildeki (A) çerçeveye kopyalanmaktadır. Bu yapılar, bağımsız birimler veya bağımlı biçimbirimler olabilmektedir. Osmanlı Türkçesindeki *gidişat* sözcüğündeki *-ât* bağımlı biçimbirimi Arapçadan kopyalanmıştır (Johanson, 2022b:31). Baskın dile ait karmaşık yapıların kopyaları zayıf dilde daha basit algılanabilir. Baskın dilde ek almış yapılar zayıf dilde kök hâlinde kullanılabilmektedirler. Örneğin Osmanlıcadaki *fukara* sözcüğü Arapçadan kopyalanmıştır. Arapçada *fukara* sözcüğü çokluk eki almış bir birimdir fakat Osmanlı Türkçesinde tekil ad kökü olarak kullanılmıştır (Johanson, 2022b:31).

Seçilmiş kopyalarda (selective copies) baskın dilin belirli özellikleri örnek alınır ve zayıf dile kopyalanır. Seçilmiş kopyalarda baskın dilin bütün özellikleri kopyalanmaz. Malzeme, birleşme, anlam ve sıklık özelliklerinden biri ya da birkaçı kopyalanmaktadır. Örnek olarak İng. *star* > Tü. *yıldız* (eğlence yıldızı) sözcüğünde malzeme Türkçedir fakat yabancı etki sonucunda yeni anlam kazanmıştır (Johanson, 2022b:34).

Karışık kopyalar (mixed copies) ise en az bir genel kopya içeren birleşme kopyalarından oluşmaktadır.

(23) *Eminim ki gelecek.*

(23)'teki bağımlı cümle tipi Türkçeye Slav ve İran dilleri gibi Hint-Avrupa dillerinden kopyalanmıştır. Görüldüğü üzere söz konusu ad işlevli bağımlı cümle Farsçadan kopyalanmış *ki* kopya bağlayıcısıyla kurulmuştur ve Türk dili tipolojisine uygun değildir. Çünkü bu cümlenin Türkçe karşılığı (*onun geleceğinden eminim*) şeklindedir. (23)'te ise Türkçenin yönetilenin yönetenden önce konumlanması kuralının tersine bağımlı cümlenin temel cümleden sonra konumlandığı cümle yapısı kopyalanmıştır. Slav dilleriyle yüzyıllarca etkileşimde bulunan Gagavuz Türkçesinde de Hint-Avrupa dillerinden kopyalanmış bağımlı cümle tipleri yaygın olarak kullanılmaktadır:

(24) *Belliydi, ani [pek korkmuştu].*

belli-EKE.GEÇ.3TK BAĞ çok kork-DGZ.3TK-EKE.GEÇ

“Çok korktuğu belliydi.” (Kösä, 1997:104)

(25) *Sän sanma, ani [herkerä yalnız].*

sen-YAL san-OLZ.GÖN.2TK BAĞ her zaman yalnız

“Sen her zaman yalnız olduğunu sanma.” (Özkan, 2021: 849)

(26) *Söleyecäm, ki [sän benim bobamsın].*

söyle-GEL.1TK BAĞ sen-YAL ben-İLG baba-İYE.1TK-EKE.GNZ.2TK

“Senin babam olduğunu söyleyeceğim.” (Baboglu vd., 2000:213)

Yukarıdaki örnekler Türkçenin tipolojisine uygun olmayan cümle yapısına sahiptirler. Türkçede bitimsiz yapıda olan ad cümlecikleri temel cümle yükleminden önce konumlanmaktadır. Slav dillerinden kopyalanan cümle yapısından ötürü (24), (25) ve

(26)'da *ani* ve *ki* kopya bağlayıcıları aracılığıyla temel cümleye bağlanan ad cümlecikleri, temel cümle yükleminden sonra konumlanmıştır ve bitimli yapıdadır.

Gagavuz Türkçesi ile ilgili en önemli çalışmalar Astrid Menz tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla Menz'in çalışmaları söz konusu tez çalışmamızın hazırlanmasında büyük ölçüde yol gösterici olmuştur. Bu nedenle burada Menz'in çalışmalarından da kısaca söz edilecektir.

Menz, pek çok çalışmasıyla¹⁴ Gagavuz Türkçesi sözdiziminin modern dilbilim kuramlarından faydalanılarak incelenmesine öncülük etmiştir. Genellikle çalışmalarında, Slav dillerinden özellikle Rusça ve Bulgarcanın Gagavuz Türkçesinin sözdizimsel yapısı üzerindeki etkisini göstermeyi hedeflemiştir. Yani, çalışmalarının odak noktası dil ilişkileri olgusu üzerinedir. Çalışmalarının veri tabanı çoğunlukla alan araştırmasında topladığı malzemeye dayanmaktadır. Topladığı dil malzemesini kullanarak Slav dilleriyle dil ilişkileri sonucunda oluşan değişimleri Johanson'un *kod kopyalama modeli* ile çözümlenmeyi amaçlamıştır.

Menz, faydalandığı söz konusu modelde iki tür kopya olduğunu belirtir. Bunlardan ilki *genel kopya* ikincisi *seçilmiş kopya*dır. *Genel kopya*, bir ögenin alıcı, yani zayıf dilde bütün yapısal özelliklerle kalıp olarak kullanılmasıdır. *Seçilmiş kopya* ise bir ögenin yalnızca bir ya da birkaç yapısal özelliğinin kopyalanmasıdır. Bunların, sesbilimsel, biçim-sesbilimsel, anlambilimsel ya da sözdizimsel özellikler olabileceğinden bahseder. Söz konusu kopyalama modeline göre Gagavuzca örnekleri inceleyen Menz (2003), özellikle Rusçadan kaynaklanan genel kopyalardan bahseder ve bu kopyaları *adlar*, *sıfatlar*, *eylemler*, *zarflar* ve *işlevsel sözcükler* olarak sıralar. Gagavuzcada seçilmiş kopyalar ile ilgili ilk göze çarpan durumun ise *sözdizim* olduğunu vurgular.

Menz incelemelerinde sosyal açıdan baskın Slav dilleriyle özellikle Bulgarca ve Rusça ile yoğun ilişki sonucunda Gagavuz Türkçesinin bir dizi kopya özellik geliştirdiğini ifade eder. Bu durumun daha çok sözdizimsel düzlemde belirgin olduğunu belirtir. Dolayısıyla çalışmalarında Gagavuz Türkçesinin sözcük dizilişini Türkiye Türkçesiyle karşılaştırır ve Gagavuz Türkçesinin sözcük dizilişi bakımından Türkçenin yapısından ayrıldığını ifade

¹⁴ bk. Menz 1999, 2000, 2001, 2003, 2006, 2010, 2018.

eder. Özellikle karmaşık/bağımlı cümle düzeyinde Türkçenin yapısından sapmalar görüldüğünü söyler. Gagavuzcanın etkisinde kaldığı Rusça ve Bulgarcadan yapılan seçilmiş kopyalamalar sonucunda sağa dallanan karmaşık cümle yapıları geliştirdiğini vurgular. Bu tip kuruluşların çeşitli bağlayıcılarla oluşturulduğunu ve bitimli yapıda olduğunu belirtir. Böylece Gagavuzcada bağımlı cümlelerin sola dallanan bitimsiz Türkçe tipi kuruluşlardan oldukça farklı tutum sergilediklerini ifade eder. Dahası, sağa dallanan cümlelerin gelişmesiyle Türkçe tipi bağımlı cümlelerin kullanımında önemli ölçüde azalma olduğunu vurgular (2001, 2000, 2003, 2006, 2010).

Menz, tez çalışmamızın konusunu oluşturan Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarını ise seçilmiş kopya özelliği taşıyan nesne cümleleri (veya bu tez çalışmasında kullanılan biçimiyle ad cümlecikleri) olarak ele alır. Buna göre *gör-*, *anla-*, *düşün-*, *söyle-* gibi eylemlerin nesne cümlelerinin Gagavuz Türkçesinde ad-eylem işaretleyicileriyle oluşturulmadığını ifade eder. Türkçe tipi bitimsiz cümle yapıları yerine temel cümle yükleminden sonra zaman ve kişi işaretli bitimli bir yapının geldiğini belirtir. Bitimli yapıdaki bağımlı cümlelerin ise genellikle *ani* ya da bazen *ki* kopya bağlayıcısıyla başladığını vurgular (1999, 2001, 2003).

(27) *Ben gördüm ani [var onlardan çok].*

ben-YAL gör-GGZ.1TK var o-ZN-ÇOK-AYR çok

“Onlardan çok olduğunu gördüm”. (Menz, 2003:36)

(27)’de ad cümlecığı Slav dillerinden kopyalanan cümle yapısına uygun olarak kurulmuştur. *Ani* bağlayıcısı aracılığıyla temel cümleye bağlanan ad cümlecığı bitimli yapıdadır. Sağa dallanan bu bitimli kuruluşun Türkçe karşılığına bakıldığında Gagavuzcanın Türkçeden oldukça farklılaştığı görülmektedir.

1.3. AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN TANIMLANMASI

Sözdizimsel olarak ad işlevli bağımlı cümleler, bir cümlede ad işlevi gören, yani temel/üst cümlelerin *özne*, *nesne* gibi bir üyesi olarak kullanılan bağımlı yapılardır. Buna göre ad işlevli bağımlı cümleler, bağlı oldukları temel/üst cümle içerisinde *zorunlu öge* (complement) işlevi görür. Zorunlu öge kavramı bu tez çalışmasında Erkman Akerson ve Ozil’in (2015) sınıflandırdığı şekilde *temel öge* olarak ele alınmıştır. *Temel öge*, bir cümle kurulurken cümlede bulunması gereken zorunlu ögedir. Örneğin,

(28) *Nurseli [kitap okumayı] sever.*

Yukarıdaki örnekte *kitap okumayı* yapısı, hiyerarşik olarak temel cümleye bağlıdır ve cümlelerin kurulabilmesi için cümlede bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla söz konusu yapı bağlı olduğu cümlede *temel öge* işlevindedir.

Ad işlevli bağımlı cümlelerin yapısal, biçimbilimsel ve sözdizimsel olarak betimlenmesinin yanı sıra anlambilimsel açıdan da değerlendirilmesi oldukça önemlidir (Aydemir, 2017: 193). Bu tez çalışmasının kapsamı gereği ad cümlecikleri biçim-sözdizimsel açıdan betimlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu bölümde sözü edilen cümle tiplerinin anlambilimsel özelliklerine de genel olarak yer verilecektir.

Ad-eylem işaretleyicileriyle kurulan bağımlı cümlelerin anlambilimsel özelliklerinin ortaya çıkarılmasında, bu tip bağımlı cümlelerin *olğusal* (factive) olup olmamaları dikkate değer konulardan biridir (Aydemir, 2017:193). *Olğusallık* (factivity) eylemin gerçekleşmiş olma durumunu belirten bir kavramdır. İmer, Kocaman ve Özsoy, *olğusal* (factive) kavramını bir olay ya da olgunun gerçekleşmiş olduğunu belirten birim ya da yapı olarak tanımlar ve Türkçede *-DXK* ve *-(y)AcAK* ad-eylem işaretleyicilerinin olğusallık anlamı taşıdığını ifade eder:

(29) *Biz [Ali'nin dün akşam şarkı söylediğini] duyduk* (2011:196).

Kornfilt'e göre olğusal olan cümleler bir gerçeği yansıtır, olğusal olmayan cümleler ise bir eylemi ya da olayı bildirirler (1996:197). Johanson da olğusal olan ve olmayan ad işlevli bağımlı cümleler arasında genelde bir fark olduğunu ifade etmektedir (2022a:53).

Aşağıdaki ad cümleciklerinde olğusallık ifade edilmektedir, yani gerçekleşmiş bir olayın/olgunun bildirimini söz konusudur:

(30) *[Ali'nin tatile gittiğini] duydum.*

(31) *[Öğrencimin ödevlerini yaptığına] sevindim.*

(32) *[Çocukların bahçede oynadığını] gördüm.*

Aşağıdaki örneklerde ise ad işlevli bağımlı cümleler olgusal anlamı taşımamaktadır, yani gerçekleşmiş bir olayın/olgunun bildiri söz konusu değildir:

(33) [*Ahmet'in yarın gideceğine*] inanmıyorum.

(34) [*Sınıftaki olayları abartmaya*] devam ediyorlar.

(35) *Önce* [*sözünde durmasını*] öğrensin.

Ad işlevli bağımlı cümlelerin anlambilimsel özelliklerinde kısaca bahsettikten sonra çalışmanın bu bölümünde Dixon'a (2006) göre ad işlevli bağımlı cümlelerin temel özellikleri açıklanacaktır. Dixon, ad cümleciklerinin karakteristik özelliklerini şu dört ölçütle belirlemektedir (2006:15):

1. Ad işlevli bağımlı cümleler, bir cümlenin iç kurucu yapısına (internal constituent structure) sahiptir.
2. Ad işlevli bağımlı cümleler, bir temel/üst cümlenin temel üyesi (argument) işlevinde kullanılır.
3. Ad işlevli bağımlı cümleler, genelde bir önermeyi tanımlar. Bu önerme bir olgu (fact), hareket (activity) ya da potansiyel bir durum (potential state) olabilir.
4. Ad işlevli bağımlı cümle yapılarına sahip her dilde, özne, nesne ya da cümlenin başka bir üyesi olarak işlev gören ad işlevli bağımlı cümleler, genellikle *gör-*, *duy-*, *bil-*, *inan-* ve *sev-* eylemleriyle; dolaylı anlatım yapılarında ise *söyle-* eylemiyle, ayrıca ikincil kavramı¹⁵ (secondary concept) leksikal eylem olarak gerçekleşmiş yapılarda ise *iste-* eylemiyle kurulurlar.

Anlambilimsel açıdan bakıldığında farklı ad cümleciklerinden de söz edilebilir. Dixon'a (2006: 15-26) göre ad cümlecikleri genelde bir önerme ifade eder ve bu önerme bir olgu,

¹⁵ Her dilde, örneğin İngilizcede *not*, *can*, *try*, *want* ve *make* gibi 'ikincil kavramlar' olarak adlandırılması uygun olan bir dizi kavram vardır. Bunlar kendi başlarına kullanılamazlar, ancak ya açıkça belirtilen ya da bağlamdan anlaşılan bir eylemle (ya da ikincil kavram bir eylem tarafından gerçekleştiriliyorsa başka bir eylemle) bağlanmalıdırlar (Dixon, 2006:11).

bir hareket ya da potansiyel bir durum olabilir. Dolayısıyla anlamsal açıdan ad işlevli bağımlı cümleler üç farklı gruba ayrılır (Dixon, 2006: 23-25):

Olgusal tür (fact type):

Burada Dixon'a (2006) göre anlambilimsel olarak olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümlelerin özellikleri maddeler hâlinde sıralandıktan sonra söz konusu türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapısı Gagavuz Türkçesinde örneklendirilecektir.

1. Genelde bir olguyu, yani bir şeyin gerçekleştiğini bildirir.
2. Yapısal olarak temel cümlelere benzer özellik gösterir.
3. Zaman/görünüş (tense/aspect) açısından genelde temel cümleye bağlı değildir. Yani bağımlı cümle ve temel cümle farklı zaman/görünüş özellikleri sergileyebilir.
4. Bir *ögeleştiriciye* (complementizer) sahiptir (İngilizcedeki *that* gibi).
5. Temel cümleye benzer bir yapıya sahip olan olgu cümlesinin öznesi, temel cümlenin öznesiyle aynı ya da farklı olabilir.

Yukarıdaki özellikleri içeren olgusal türü, Gagavuz Türkçesinde bir örnek üzerinde gösterelim:

(36) *Annadêrlar, ani [çorbacıları*
 anlat-ŞZ.3ÇK BAĞ patron-İYE.3ÇK
gagauzlara nasaat vermişlär].
 Gagavuz-ÇOK-YÖN nasihat ver-DGZ.3ÇK

“Patronlarının Gagavuzlara nasihat verdiklerini anlatıyorlar.” (Bulgar, 2002:3)

(36)'da *çorbacıları gagauzlara nasaat vermişlär* biçimi, çorbacıların Gagavuzlara nasihat verdiği olgusunu bildirmektedir, yani “çorbacıları Gagavuzlara nasihat vermişlär”, gerçekleşmiş bir olaydır. (36) numaralı örnekte de görüldüğü üzere, Gagavuz Türkçesinde *ani* kopya bağlayıcısıyla kurulan ad işlevli bağımlı cümleler her zaman bitimli yapıdadır. Dolayısıyla yapısal olarak temel cümlelerle benzerlik gösterirler. Ayrıca *nasihat verme* işi geçmiş zamanda olmuş ve bitmiştir ancak bu olayın anlatılması şu anda gerçekleşmektedir. Buna göre ad cümlecisi zamansal olarak temel cümleden

farklı bir zaman özelliği sergilemektedir. Örnekte görüldüğü üzere temel cümle ile bağımlı cümlelerin özneleri farklıdır. Gagavuz Türkçesinde *ani* ve *ki* kopya bağlayıcılarıyla kurulan ad işlevli bağımlı cümleler Hint-Avrupa tipi kuruluşlardır. Yani Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle kurmak için kullanılan *ani* kopya bağlayıcısı, Hint-Avrupa dili olan İngilizcedeki *that* ögeleştiricisiyle aynı işlevi görmektedir. Cümlelerin Türkiye Türkçesi karşılığına bakıldığında ise olgusal anlam taşıyan ad cümlecığının *-DXK* biçimbirimiyle kurulan bitimsiz bir yapı olduğu görülmektedir. Türkçede anlamsal bakımdan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümle yapıları genellikle *-DXK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimiyle işaretlenen kuruluşlardır¹⁶. Johanson, *-DXK* biçimbirimin oluşturduğu altasırallı yapılarda, genelde bir “olgusallık” söz konusu olduğundan bahsetmektedir (2022a:53). Türkçede *-DXK* ve *-(y)AcAK* ad-eylem işaretleyicileriyle oluşturulan olgusal türdeki ad işlevli bağımlı cümleler, yoğun dil etkileşimlerinden ötürü Gagavuz Türkçesinde çoğunlukla *ani* kopya bağlayıcısıyla oluşturulur, yani bu tür ad cümlecikleri Türkçeden farklı olarak bir *ögeleştiriciye* sahiptir.

Hareket türü (activity type):

Bu başlık altında Dixon’a (2006) göre hareket türü grubundaki ad cümleciklerinin özelliklerine yer verilecek ve Gagavuz Türkçesinde bu özellikleri taşıyan ad cümlecikleri örnek üzerinde incelenecektir.

1. Bu tür ad işlevli bağımlı cümleler genelde zamansal olarak süregiden/devam eden faaliyetleri ifade eder.
2. Ad öbekleriyle/tamlamalarıyla benzer yapısal özellikler taşır.
3. Bu tür ad işlevli bağımlı cümleler zamansal olarak temel cümleden farklı olabilir, yani bu yapılar zaman-görünüş-kip (mood) belirtme açısından temel cümleye daha az bağımlıdırlar.
4. Bu tür ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi temel cümle öznesiyle aynı ya da farklı olabilir; eğer aynıysa yüzey yapıda bulunmayabilir.

¹⁶ Türkiye Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin olgusallığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tokmak, 2022.

Yukarıda özelliklerini sıraladığımız hareket anlamı taşıyan ad cümleciklerini Gagavuz Türkçesinde bir örnek üzerinden değerlendirelim:

(37) *Sora başladı yınsannar geçmää üstündän.*

sonra başla-DGZ.3TK insan-ÇOK geç-AE-YÖN üst-İYE.3TK-ZN-AYR

“Sonra insanlar üstünden geçmeye başladı.” (Radloff, 2020:159)

(37)'deki örnek, *-mAA* ad-eylem işaretleyicisiyle kurulan *hareket* anlamı taşıyan ad işlevli bağımlı bir cümledir. *-mAA* ile kurulan ad işlevli bağımlı cümlenin yüklemi *geç-* eylemi başlamış ancak bitmemiştir, yani *geç-* eylemi devam etmektedir. Temel cümle yüklemi *başla-* ise bitmiştir. Ayrıca ad cümlecığının öznesi ile temel cümle öznesi de aynıdır. Gagavuz Türkçesinde *-mAA* ad-eylem işaretleyicisinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı *-mAK* biçimdir. Türkçede görünüş-zaman ve kip özelliklerini göstermeyen *-mAK* ad-eylem işaretleyicisi, anlambilimsel olarak genellikle *hareket* ve *potansiyel türde* ad işlevli bağımlı cümle yapılarında kullanılmaktadır.

Potansiyel tür (potential type):

Bu başlık altında ise Dixon'a (2006) göre potansiyel türdeki ad yan cümlelerinin özellikleri sıralandıktan sonra söz konusu ad yan cümleleri Gagavuz Türkçesi bir örnek üzerinde incelenecektir.

1. Genellikle ad işlevli bağımlı cümle öznesinin bir harekete katılma potansiyelinin olduğu durumları ifade eder.
2. Yapısal olarak *olgusal* ad işlevli bağımlı cümlelere oranla temel cümlelerle, *hareket* anlamındaki ad işlevli bağımlı cümlelere oranla ise ad öbekleriyle daha az benzerlik gösterir.
3. Zaman-görünüş işaretlemesi yoktur.
4. Temel cümleyle aynı zamana ya da temel cümleden daha sonraki bir zamana gönderimde bulunur.

5. Eylemin/bağımlı cümle yüklemine genellikle mastar gibi özel bir biçimi vardır. Kimi durumlarda bağımlı cümle yüklemi, ad öbeklerindeki yönelme (dative) durumuna benzer bir şekilde işaretlenebilir.
6. Bazı dillerde, potansiyel ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi temel cümleyle aynıdır.

(38) *İsteerim, ki [sän da olasın*
iste-ŞZ.1TK BAĞ sen-YAL BAĞ ol-İST.3TK

te bu almalar gibi gözäl]!

ÜNL bu elma-ÇOK İLGÇ güzel

“Senin de bu elmalar gibi güzel olmanı istiyorum.” (Vasilioglu, 1997:87)

(38)'de ad işlevli bağımlı cümle *sän da olasın te bu almalar gibi gözäl*, temel cümle yüklemine anlamsal bakımdan *potansiyel türde* bağıllık gösterir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi konumunda ve gizil durumda olan *ol-* eyleminin geçmiş bir zaman diliminde tamamlandığına, gelecek bir zaman diliminde tamamlanacağına ya da başladığına dair herhangi bir kanıt yoktur. *Potansiyel türde*ki ad işlevli bağımlı cümlelerin genellikle mastar gibi özel bir biçimi vardır. Ancak Gagavuz Türkçesinde *ki* kopya bağlayıcısıyla kurulan söz konusu ad cümlecği bitimli yapıda olduğu için bu biçime sahip değildir. Örnek cümlelerin Türkiye Türkçesi karşılığında da görüldüğü üzere Türkçede potansiyel anlam taşıyabilen ad işlevli bağımlı cümleler çoğunlukla *-mAK* ve *-mA* ad-eylem işaretleyicileriyle kurulmaktadır.

(39) *Korkêrim, ani [o beni tutmaycêk].*

kork-ŞZ.1TK BAĞ o-YAL ben-BEL tut-OLZ-GEL.3TK

“Onun beni tutmayacağından korkuyorum.” (Vasilioglu, 1997:68)

(39)'da ise *ani* kopya bağlayıcısıyla kurulmuş bitimli bir ad cümlecği vardır. Burada temel cümle yüklemi olan *kork-* eylemi gerçekleşmiştir ancak ad işlevli bağımlı cümle yüklemi *tutma-* henüz eyleme/harekete dönüşmemiştir. Yani gelecekte onun tutmayacağı ya da tutacağı kesin olarak belli değildir. Gagavuz Türkçesinde *ani* kopya bağlayıcısıyla kurulan ad cümlecğinin Türkiye Türkçesi karşılığı *-(y)AcAK* biçim birimiyle kurulmuş, bitimsiz bir yapıdır. Türkçede *-(y)AcAK* ad-eylem işaretleyicisiyle kurulan ad cümlecikleri de potansiyel anlam taşıyabilir. *-(y)AcAK* biçim birimli potansiyel türdeki ad cümleciklerinin aynı biçim birimle kurulmuş olgusal ve hareket anlamı taşıyan bağımlı

cümlelerden ayrıldığı yön, potansiyel türdeki ad işlevli bağımlı cümle yüklemine gizil olması ve gelecekte bu eylemin gerçekleşeceğine dair kesin bir bilginin bulunmamasıdır.

Dixon, eylemlerin anlamsal türlerinin her birinin ortak bir anlam ögesine sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bir dilde her ad cümlecığı türü, belirli bir gönderime sahiptir ve tümleş alan bir eylemin de ne tür ad cümlecığı alacağı bu iki anlamsal parametrenin karşılıklı ilişkisine bağlıdır (2006:27).

Dixon, anlamsal özellikleri açısından ad işlevli bağımlı cümlelerin belli eylemlerle kullanımlarını şu şekilde sınıflandırmıştır (2006: 43):

1. *Olgu türündeki* ad işlevli bağımlı cümleler, sıklıkla *düşün-*, *tasavvur et-*, *hayal et-*, *varsay-*, *hatırla-*, *unut-*, *bil-*, *anla-*, *inan-*, *tanı-*, *keşfet-*, *söyle-*, *bilgilendir-*, *raporla-* gibi Birincil-B¹⁷ (Primary-B) eylemleriyle ve *değil*, *-ebil-* ve *iste-* gibi ikincil eylemlerle kullanılır.
2. *Hareket türündeki* ad işlevli bağımlı cümleler genellikle *gör-*, *duy-*, *beğen-*, *kork-*, *keyif al-*, *açıkla-* gibi Birincil-B eylemleriyle, ayrıca *başla-*, *devam et-* gibi ikincil eylemlerle de kullanılır.
3. *Potansiyel türdeki* ad işlevli bağımlı cümleler ise *söz ver-*, *tehdit et-*, *emir ver-*, *ikna et-* gibi Birincil-B eylemleriyle ve *gerek-*, *dene-*, *iste-* ve *mecbur et-* gibi ikincil öğelerle (items) de kullanılma eğilimindedir.

1.4. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELERİN TEMEL CÜMLE İÇERİSİNDEKİ SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ

Ad işlevli bağımlı cümleler, bir cümlede ad işlevi gören, yani cümlenin *özne*, *nesne* gibi bir üyesi (argument) işlevinde kullanılan bağımlı cümlelerdir. Ad cümlecikleri bitimli ya da bitimsiz olarak temel/üst cümleye bağlanırlar. Aydemir (2020), bitimsizleştiricilerin

¹⁷ Dixon, sözdizimsel ve anlam bilimsel ilişkiye dayanarak yaptığı sınıflandırmada eylemleri, birincil-B (primary-B types) ve ikincil türler (secondary types) olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Birincil eylemler doğrudan iş veya duruma karşılık gelen eylemlerdir. İkincil eylemler ise diğer eylemlerin anlamlarını etkileyen eylemlerdir. Birincil-B türleri, *gör-*, *duy-*, *keşfet-*, *düşün-*, *varsay-*, *hatırla-*, *bil-*, *sev-*, *söyle-*, *tanımla-*, *ikna et-* gibi eylemlerdir. İkincil türler ise *değil*, *-ebil-*, *gerek-*, *başla-*, *devam et-*, *dur-* gibi eylemlerdir (2006:27-31).

yanı sıra farklı biçimlerle de kodlanabilen ve hiyerarşik olarak üst cümleye bağlı altasıralı ad cümleciklerinin karakteristik özelliğinin *ögeleştirme* (complementation) olduğunu ifade eder. Bağlı oldukları üst cümlede birtakım sözdizimsel işlevler üstlenen ad cümleciklerinin temel/üst cümle içinde en tipik sözdizimsel özelliği *altasıralama*¹⁸.

Türkçede genellikle ad-eylem işaretleyicileriyle kurulan ad cümlecikleri, altasıralama ilişkisiyle bağlı oldukları temel/üst cümlede belirli sözdizimsel işlevler üstlenirler. Johanson, ad işlevli bağımlı cümlelerin sözdizimde özne, belirtme durumu yüklenmiş dolaysız nesne, yönelme durumu yüklenmiş dolaylı nesne ya da bulunma, ayrılma, araç durumu yüklenmiş ya da ilgeçlerle işaretlenmiş dolaylı tümleçler (oblique object) olabileceğini ifade etmektedir (2013:75). Ayrıca ad işlevli bağımlı cümleler ekeylemlerle birlikte yüklem işlevinde de kullanılmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde de temel/üst cümleye altasıralı olarak bağlanan ad işlevli bağımlı cümleler, bağlı olduğu üst cümlede *özne*, *nesne*, *dolaylı tümleç* ve *yüklem* işlevinde kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin sözdizimsel işlevleri aşağıda örneklendirilmiştir:

1.4.1. Özne

Ad cümlecikleri sözdizimsel olarak bağlı oldukları temel/üst cümlelerin öznesi olarak işlev görebilirler. Özne işlevinde kullanılan bu ad cümlecikleri, temel/üst cümleye doğrudan ya da iyelik eki alarak bağlanırlar. İncelediğimiz örnekleme göre Gagavuz Türkçesinde bağlı oldukları temel/üst cümlelerin öznesi işlevinde kullanılan ad işlevli bağımlı cümlelerin çoğunlukla *-mAA* ve *-mA* ad-eylem işaretleyicileriyle kurulduğu görülmüştür.

(40) [*Kışın buluşmak*] *kolay sidānkalarda*.

kışın buluş-AE kolay sidanka-ÇOK-BUL

“Sidankalarda kışın buluşmak kolaydır.” (Baboglu, 2017:12)

(41) *Seni zor [yensemää]*.

sen-BEL zor yen-AE-YÖN

“Seni yenmek zordur.” (Bulgar, 1996:6)

¹⁸ *Altasıralama* özelliği ile ilgili detaylı bilgi için bk. 2.1. *Altasıralama (Subordination)*.

(42) *Bu oruçta [düyüşmäk hem çekişmäk]*

bu oruç-BUL dövüş-AE BAĞ kavga et-AE

iki kat taa büyük günah sayılêr.

iki kat daha büyük günah sayıl-ŞZ.3TK

“Bu oruçta dövüşmek ve kavga etmek iki kat daha büyük günah sayılıyor.” (Baboglu, 2000:22)

(43) *İşidiler [onun sık hem kavi soluması].*

duyul-GNZ.3TK o-İLG sık BAĞ güçlü solu-AE-İYE.3TK

“Onun sık ve güçlü soluması duyulur.” (Tanasoglu, 2001:13)

(44) *1957-1961-ci yıllarda çeketti [gagauz dilinin*

1957-1961 yıl-ÇOK-BUL başla-GGZ.3TK Gagavuz dil-İYE.3TK-İLG

hem literaturasının dirilmesi].

BAĞ edebiyat-İYE.3TK-İLG canlan-AE-İYE.3TK

“Gagavuz dili ve edebiyatının canlanması 1957-1961 yılları arasında başladı.” (Bulgar, 2005: 27)

1.4.2. Nesne

Türkiye Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler, yüklemi geçişli eylem olan temel/üst cümlelerde belirtme durumu yüklenerek nesne işlevinde kullanılmaktadır. Gagavuzcada ise nesne işlevinde kullanılan ad işlevli bağımlı cümleler, *kopya bağlayıcılar*, *soru sözcükleri* ve *kipsel işaretleyicilerle* oluşturulan bitimli yapılardır. Ancak incelediğimiz örnekte, Gagavuzcada nesne işlevindeki ad cümleciklerinin çoğunlukla *ani/ki* kopya bağlayıcıları aracılığıyla oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

(45) *Kimsey bilmäzdi, ani*

kimse-YAL bil-OLZ.GNZ.3TK-EKE.GEÇ BAĞ

[primar getirdi bu zenginii].

ilk başkan-YAL getir-GGZ.3TK bu zenginlik-BEL

“Bu zenginliği birinci/ilk başkanın getirdiğini kimse bilmezdi.” (Germek, Bankova ve Germek, 2008, s.20)

(46) *Bän görerim, ani [sän diilsin korkak].*

ben-YAL gör-ŞZ.1TK BAĞ sen-YAL değil-2TK korkak

“Ben, senin korkak olmadığını görüyorum.” (Bulgar, 1998: 5)

(47) *Üstündeki yaprakta eldän yazı bildirer,*

üst-İYE.3TK-ZN-BUL yaprak-BUL el-AYR yazı bildir-ŞZ.3TK

ani [bu ilk kiyat gagauz dilindä].

BAĞ bu ilk kitap Gagavuz dil-İYE.3TK-BUL

“Üstündeki yaprakta el yazısı bunun Gagavuzca ilk kitap olduğunu bildiriyor.”

(Kopuşçu, 2013:6)

(48) *Söleyim mi bakana, ani [seslämedin]?*

söyle-İST mi baba-İYE.2TK-YÖN BAĞ söz dinle-OLZ-GGZ.2TK

“Söz dinlemediğini babana söyleyeyim mi?” (Kösä, 1997:109)

(49) *Kolhozun predsedatilisı gördü,*

çiftlik-İLG başkan-İYE.3TK gör-GGZ.3TK

ani [Sofi işi sever hem becerikli].

BAĞ Sofi-YAL iş-BEL sev-GNZ.3TK BAĞ becerikli

“Çiftliğin başkanı Sofi'nin işi sevdiğini ve becerikli olduğunu gördü.” (Tanasoğlu, 2023: 1)

(50) *Üredecäm [uşakları pianinoda çalsınnar].*

öğret-GEL.1TK çocuk-ÇOK-BEL piyano-YAL çal-GÖN.3ÇK

“Çocuklara piyano çalmayı öğreteceğim.” (Baboglu vd., 2003a:48)

(51) *İhtâr insannar annadêrlar, [nasıl zormuş kazanmaa somunu evvel].*

ihtiyar insan-ÇOK-YAL anlat-ŞZ.3ÇK SOR zor-EKE.GEÇ kazan-AE-YÖN ekmek-BEL önce

“İhtiyar insanlar önceden ekmek kazanmanın nasıl zor olduğunu anlatıyorlar.”

(Kışlalı, 2005:54)

Türkiye Türkçesinde temel/üst cümlelerin yüklemi *iste-* eylemi olduğu durumlarda nesne işlevinde *-mAK* biçim birimiyle kurulan ad cümlecikleri yalın durum ya da belirtme durumu yüklenerek kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ise temel/üst cümle yüklemine *iste-* olduğu durumlarda nesne olarak *-mAA* ad-eylem işaretleyicisiyle kurulan ad cümleciklerinin her zaman yönelme durumu yüklendiği görülmektedir.

Rentzsch, yönelme durumunu kullanma¹⁹ eğiliminin Batı Rumeli ağızlarında çok kuvvetli olduğunu ve bundan ötürü bazen özne işlevini gören ad-eylem yapılarının bile yönelme durumu yüklenebildiğini belirtmektedir (2014:58).

(52) *Sevârdi* [bizâ getirmää birâr parça taazâ ekmek].
sev-GNZ.3TK-EKE.GEÇ biz-YÖN getir-AE-YÖN birer parça taze ekmek
“Bize birer parça taze ekmek getirmeyi severdi.” (Baboglu vd., 2003a: 38)

(53) [Evâ gitmää] istedim.
ev-YÖN git-AE-YÖN iste-GGZ.1TK
“Eve gitmek istedim.” (Baboglu vd., 2000:27)

(54) *Bân da isterim* [kendi düşünmeklerimi
ben BAĞ iste-GNZ.1TK kendi düşünce-ÇOK-İYE.1TK-BEL
size annatmaa].
siz-YÖN anlat-AE-YÖN
“Ben de kendi düşüncelerimi size anlatmak isterim.” (Altıparmak, 1996:2)

(55) *O pek istäärdü* [üzüm imää].
o-YAL çok iste-GNZ.3TK-EKE.GEÇ üzüm ye-AE-YÖN
“O üzüm yemeyi çok isterdi.” (Vasilioglu, 1997:66)

1.4.3. Dolaylı Tümleç

Türkiye Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler yönelme, bulunma ve ayrılma durumu yüklenerek bağılı oldukları üst cümlenin dolaylı tümleci işlevinde kullanılabilir. Gagavuz Türkçesinde dolaylı tümleç işlevindeki ad cümlecikleri de aynı durum işaretleyicilerini yüklenmektedir. Ancak incelediğimiz örneklemden hareketle Gagavuz Türkçesinde dolaylı tümleç işlevindeki ad cümleciklerinin çoğunlukla yönelme durumu yüklendiğini söyleyebiliriz.

(56) *Kendileri çok çalıştılar* [yortuya hazırlanmakta].

¹⁹ Rentzsch, yönelme durumu yüklenmiş ad-eylem içeren yapıların Türkiye Türkçesinde *-mAK iste-*'e karşılık geldiğini, yani sadece katılımcı içi istekler için uygun olduğunu belirtir. Katılımcı içi isteklerde isteyici ve kılıcı özdeştir. Başka bir ifadeyle, temel cümle ile ad-eylem içeren yapının özneleri ortaktır. Örneğin; *okumak istemek* (katılımcı içi istek), *okumasını istemek* (katılımcı dışı istek) (Rentzsch, 2014).

kendi-İYE.3ÇK çok çalış-GGZ.3ÇK bayram-YÖN hazırlan-AE-BUL

“Kendileri bayrama hazırlanmada çok çalıştılar.” (Çoban, 2006:36)

(57) *Uşaklar çeketmişlär [ekmek imää].*

çocuk-ÇOK-YAL başla-DGZ.3ÇK ekmek ye-AE-YÖN

“Çocuklar ekmek yemeye başlamışlar.” (Kösä, 1997: 54)

(58) *XIX asırda başlamışlar [kurmaa*

XIX asır-BUL başla-DGZ.3ÇK kur-AE-YÖN

Bucakta Lüzgâr dermennerini].

Bucak-BUL rüzgâr değirmen-ÇOK-İYE.3TK-ZN-BEL

“Bucakta rüzgâr değirmenlerini kurmaya XIX asırda başlamışlar.” (Bulgar, 1999: 6)

(59) *Hiç doymazdım [seni siyretmää].*

hiç doy-OLZ.GNZ-EKE.GEÇ.1TK sen-BEL seyret-AE-YÖN

“Seni seyretmeye hiç doymazdım.” (Karaçoban, 1996:3)

(60) *Bölgenin çoyu şkolaları [gagauz dilini*

bölge-İLG çoğu okul-ÇOK-İYE.3TK Gagavuz dil-İYE.3TK-ZN-BEL

latin grafikasında ürenmeya] geçtilär.

Latin alfabe-İYE.3TK-ZN-BUL öğren-AE-YÖN geç-GGZ.3ÇK

“Bölgenin çoğu okulları Gagavuz dilini Latin alfabesinde öğrenmeye geçtiler.”

(Gagauz Sesi, 1996a:1)

Aşağıdaki örnekte ise temel cümlenin dolaylı tümleci işlevinde kullanılan ad yan cümlesi, yukarıdaki örneklerden farklı olarak *gönüllülük işaretleyicisi -sXn* aracılığıyla temel cümleye bağlanmıştır ve bitimli yapıdadır. Balkan dillerine özgü olan ve oradan Gagavuz Türkçesine geçen söz konusu işaretleyiciler Türkçedeki *-mA* ve *-mAK* bitimsizleştiricileriyle aynı işleve sahiptir (Pokrovskaya, 1975:233). Gagavuz Türkçesinde dolaylı tümleç olarak *gönüllülük işaretleyicileri* aracılığıyla kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin de kullanıldığı görülmüştür.

(61) *Çekeder [tilki metetmäklän gargayı aldatsın].*

başla-GNZ.3TK tilki-YAL övgü-ARÇ karga-BEL aldat-GÖN.3TK

“Tilki övmeyle/övgüyle kargayı aldatmaya başlar.” (Tanasoglu, 1997: 106)

1.4.4. Yüklem

Türkçede ad cümlecikleri bildirme ekiyle işaretlenerek yüklem işlevinde kullanılabilirler. Gagavuz Türkçesinde ise yüklem işlevindeki ad cümleciklerinde genellikle bildirme ekinin kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Bildirme ekiyle işaretlenmemiş ad işlevli bağımlı cümlelerin ise yalın durum yüklenerek yüklem işlevinde kullanıldığı örnekler olsa da söz konusu ad cümleciklerin yüklem işlevinde çoğunlukla yönelme durumu yüklenerek kullanıldığı tespit edilmiştir.

(62) *Çıkış – [sözün bitkisindä inandırmak,*

çıkış – söz-İLG son-İYE.3TK-ZN-BUL inandır-AE

ani tezis dooru yada diil dooru].

BAĞ tez-YAL doğru BAĞ değil doğru

“Çıkış- sözün sonunda tezin doğru olup olmadığını inandırmaktır.” (Baboglu vd., 2003a:77)

(63) *Davalar: [Yüklemlerin tipologiyasını*

dava-ÇOK yüklem-ÇOK-İLG tipoloji-İYE.3TK-ZN-BEL

genel bakıştan göstermää].

genel aç-AYR göster-AE-YÖN

“Davalar, yüklemlerin tipojisini genel açıdan göstermektir.” (Nedeva, 2001:9)

(62)’de görüldüğü üzere Gagavuz Türkçesinde yüklem işlevindeki ad cümlecğinde bildirme eki kullanılmamıştır. Ancak Türkçede bu durumda genellikle bildirme eki düşürülmez.

(64) *Neetimiz: [Okumaa onun annatmasını “Ekmek için”].*

niyet-İYE.1ÇK oku-AE-YÖN o-İLG annatma-İYE.3TK-ZN-BEL ekmek için

“Niyetimiz, onun “Ekmek için” adlı hikâyesini okumaktır.” (Kışlalı, 2005:54)

(63) numaralı örneğin Türkçe karşılığında görüldüğü üzere ad işlevli bağımlı cümle bildirme ekiyle işaretlenerek temel cümlenin yüklemi işlevinde kullanılmıştır. Gagavuzcada ise yüklem işlevindeki ad cümlecğinde bildirme eki düşürülmüştür.

(65) *Niyetlär: [Belli etmää uşakların arasında: Kim taa hızlı?].*

niyet-ÇOK belli et-AE-YÖN çocuk-ÇOK-İLG ara-İYE.3TK-ZN-BUL kim-YAL daha hızlı

“Niyetler: Çocukların arasında kimin daha hızlı olduğunu belli etmektir.” (Bankova, 1997: 21)

Yukarıda Gagavuzcada ad cümleciklerinin yüklem işlevinde kullanıldığı örneklere yer verilmiştir. Verilen örneklerden hareketle Gagavuzcada, temel cümlenin yüklemi işlevindeki ad cümleciklerinde bildirme ekinin kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca yüklem işlevinde kullanılan ad cümleciklerinin *-mAA* bitimsizleştiricisiyle kurulduğu tespit edilmiştir. Ancak incelediğimiz örnekte yüklem işlevindeki ad cümleciklerine çok fazla rastlanmamıştır.

2. BÖLÜM

CÜMLE BAĞLAMA

Dilbilimsel bir terim olan *cümle bağlama* (clause combining, clause linkage), bir dildeki cümlelerin ya da cümleciklerin sözdizimsel açıdan birbirine bağlanması anlamına gelmektedir (Lehmann 1988, Dik 1968, Cristofaro 2003, Comrie 2008, Gast ve Diessel 2012, Schaaik 2020). Cümle bağlama stratejileri, sıralama ve altasıralama olmak üzere iki genel sınıfa ayrılmaktadır (Cristofaro, 2003:15). Sıralama ilişkisi sunan ve üst cümlenin bir parçası olmayan cümlelerin birbirine bağlanma stratejisine *sıralama* (coordination) adı verilir. Hiyerarşik olarak birbirine bağlanan cümlelerin bağlanma stratejisi ise *altasıralama* (subordination) olarak adlandırılır. Aşağıda Gagavuzcada sıralama ilişkisiyle birbirine bağlanan cümlelere örnek verilmiştir:

(1) *Ama tutamêêr onu sıkı, da kuş fırlêêr elindän.*

BAĞ tut-OLZ-ŞZ.3TK o-BEL sıkı BAĞ kuş-YAL fırla-ŞZ.3TK el-İYE.3TK-ZN-AYR

“Ama onu sıkı tutamıyor ve kuş elinden fırlıyor.” (Kopuşçu, 2016:32)

(1)'de *ama tutamêêr onu sıkı* ve *kuş fırlêêr elindän* olmak üzere iki tane bitimli ve birbirinden bağımsız cümle vardır. İşlevsel olarak birbirine eşdeğer bu iki temel cümle *da* bağlayıcısı aracılığıyla birbirine bağlanmıştır.

(2) *Verdilär mamusuna bir top çiçek hem getirdilär*

ver-GGZ.3ÇK anne-İYE.3TK-ZN-YÖN bir top çiçek BAĞ getir-GGZ.3ÇK

evä Veliylän Koliyi.

ev-YÖN Veli- İLGÇ Koli-BEL

“Annesine bir top çiçek verdiler ve Veli ile Koli'yi eve getirdiler.” (Kösä, 1997:16)

(2) numaralı örnek de bir sıralama cümlesidir. *Verdilär mamusuna bir top çiçek* ve *getirdilär evä Veliylän Koliyi* cümleleri *hem* bağlayıcısıyla birbirine bağlanarak sıralama ilişkisi sunmaktadır.

Ad işlevli bağımlı cümleler temel cümleye altasıralı olarak bağlanma özelliği sergilediği için bu bölümde yalnızca altasıralama stratejisi ele alınmıştır.

2.1. ALTASIRALAMA (SUBORDINATION)

Altasiralama (subordination), sözdizimsel bağlantı stratejilerinden biridir. Bu bağlantı türüyle birbirine bağlanan cümleler, yani altasıralı cümleler, üst cümleye sözdizimsel bağımlılık (syntactic dependency) gösterirler. Chomsky (2002), *Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi* (Generative Transformational Grammar) adlı çalışmasında dilbilgisinin oluşumunu sağlayan, *öbek yapı kuralları*, *dönüşüm kuralları* ve *biçim-sesbilim kuralları* olmak üzere üç tür kurallar düzleminden bahseder. Dönüşüm kuralları, genel anlamda, öbek yapı kurallarıyla üretilen temel cümle yapılarına öğelerin yerini değiştirme, yerine başkasını koyma, önceki öğeleri silme, yeni öğeler ekleme gibi çeşitli değişiklikler yaparak daha karmaşık ve geniş cümleler oluşturan kurallardır (Uzun 2000: 15). Dönüşümün pek çok türü vardır. Araştırmamızla ilgili olan dönüşüm türü ise *genel* (çift-tabanlı) dönüşüm olarak da adlandırılan *yerleştirme* (embedding) dönüşümüdür. Yerleştirme, birden fazla cümle yapısını tek bir cümlede birleştirerek yeni bir cümle oluşturma işlemidir. Bu, genellikle *altasiralama* (subordination) yoluyla gerçekleşir. Altasiralama, yerleştirme dönüşümü temelinde tanımlanan bir kavramdır. Dolayısıyla, altasıralı bir cümle, üst cümlelerin bileşeni olarak işlev gören yerleştirilmiş bir yan cümledir. Altasıralı cümleler, bitimli ya da bitimsiz eylem şekilleriyle, dilbilgisel ve sözdizimsel olarak üst cümleye ya da başka bir altasıralı cümleye bağlanabilirler.

Sözdizimsel açıdan bakıldığında Türkçede ad işlevli, niteleme işlevli ve belirteç işlevli üç tür altasiralamadan söz edilebilir (Aydemir 2020: 22-30; Göksel ve Kerslake 2005: 352-418). Buna göre altasıralı ad işlevli bağımlı cümleler üst cümlelerin kurucu ögesi (özne, nesne vb.) iken niteleme işlevli bağımlı cümleler, üst cümledeki bir adın niteleyicisi; belirteç işlevli bağımlı cümleler ise bir eylem öbeğini ya da başka bir bağımlı cümleyi nitelediğinde üst cümle eyleminin belirteci olarak işlev görür. Burada söz edilen altasıralı cümle yapıları, aşağıda örneklendirilmiştir:

1. *[Bu konuda beni anlamasını] beklerdim.* → Ad işlevli bağımlı cümle
2. *[Anlattığın] fıkralara kimse gülmedi.* → Niteleme işlevli bağımlı cümle
3. *[Ödevlerini bitirmeden] dışarı çıkamazsın.* → Belirteç işlevli bağımlı cümle

Örneklerde belli *işaretleyicileri* (ortaç, ulaç ve ad-eylem işaretleyicileri) yani *bitimsizleştiricileri* alan bitimsiz bağımlı cümleler gösterilmektedir. (1) numaralı örnek -*mA* ad-eylem işaretleyicisiyle kurulan bitimsiz *ad işlevli bağımlı cümledir*. Burada ad işlevli bağımlı cümle, '*beklerdim*' temel cümlesinin nesnesi işlevindedir. (2)'de -*DXX* ortacıyla işaretlenen *anlat-* eylemi bitimsiz yapıda kullanılmıştır. *Fıkralara* adını niteleyen söz konusu yapı, *niteleme işlevli bağımlı bir cümledir*. (3) ise -*mAdAn* ulaç işaretleyicisiyle kurulan bitimsiz *belirteç işlevli bağımlı cümledir*. Temel cümle eylemi *çıkama-* eyleminin belirteci olarak işlev görür. Örneklerde görüldüğü üzere söz konusu bitimsiz yapılar içinde buldukları temel cümleye hem dilbilgisel açıdan hem de sözdizimsel açıdan bağımlıdır ve bağımsız olarak kullanılamazlar.

Aydemir (2020), Türk dillerinde altasıralamanın bitimsiz yapılara dayalı olarak kurulduğunu ifade eder. Ayrıca birçok çağdaş Türk dilinde, yoğun dil ilişkisi sonucu yabancı dillerden özellikle de Hint-Avrupa dillerinden kopyalanmış Türk dili tipolojisine uymayan altasıralama tekniklerinin de olduğunu belirtir.

Bu tez çalışmasının esas konusu olan ad işlevli bağımlı cümleler, genellikle sözdizimsel açıdan üst cümleye altasıralı olarak bağlanmakta ve bağımlı olduğu üst cümlelerin bir ögesi (özne, nesne vb.) işlevinde kullanılmaktadır. Ad cümlecikleri bitimli ya da bitimsiz olarak üst cümleye bağlanırlar. Türkiye Türkçesinde belli biçimbirimler (-*mAK*, -*mA*, -*Xş*, -*DXX*, -*AcAK*) aracılığıyla kurulan ad cümlecikleri, altasıralama stratejisiyle üst cümleye hiyerarşik olarak bağlanırlar ve bu strateji sayesinde bağımlı oldukları üst cümlede birtakım sözdizimsel işlevler üstlenirler. Bu bakımdan *altasıralama*, ad cümleciklerinin üst cümle içinde en tipik sözdizimsel özelliğidir.

İncelediğimiz örnekler, Gagavuz Türkçesinde de ad işlevli bağımlı cümlelerin, üst cümleye altasıralama stratejisiyle bağlandığını göstermektedir. Ancak Gagavuz Türkçesinde, ad işlevli bağımlı cümleyi üst cümleye bağlayan ad-eylem işaretleyicilerinin kullanımı Türkiye Türkçesine göre çok daha azdır. Çünkü Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler Hint-Avrupa dillerinin etkisi sonucu daha çok bitimli yapıda karşımıza çıkmaktadır. Aydemir, çağdaş Türk dillerinde ad işlevli altasıralı cümlelerin şu biçimlerde kodlandığını ifade eder (2020: 97-98):

Bitimsizleştiriciler (infinitizer): Tü. -mAK, Gag. -mAA gibi ad-eylem işaretleyicileri bu gruba girer. Türk dillerinde en yaygın altasıralama tekniğidir.

Altasıralayıcılar (subordinator): Tü. *diye*, Tuv. *dep* gibi özel altasıralayıcılar bu gruba girer. Türk dillerinde görece sık kullanılan altasıralama tekniğidir.

Kopya bağlayıcılar (copied junctor): Tü. *ki*, Gag. *ani* gibi yabancı dillerden belli Türk dillerine geçen kopya bağlayıcılar yani ögeleştiriciler bu gruba girer.

Soru sözcükleri: Bu bağlantıda herhangi bir bağlayıcı öge yoktur. İçinde soru sözcüğü bulunan bitimli bir yapı, sözdizimsel açıdan altasıralı olarak temel cümleye bağlanır.

Kipsel işaretleyiciler (modal marker): Gag. -AyIm/-sXn gibi isteme/gönüllülük işaretleyicileri bu gruba girer. Hint-Avrupa dillerinden belli Türk dillerine geçen bu kopya yapıda, yüklemde kipsel işaretleyici olan bitimli yapılar kipsel işaretleyici aracılığıyla altasıralı olarak üst cümleye bağlanır.

Buna göre, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli altasıralama *kopya bağlayıcılar*, *kipsel işaretleyiciler*, *bitimsizleştiriciler* ve *soru sözcükleri* aracılığıyla kodlanmaktadır. Çalışmamızda, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleleri, bitimli ya da bitimsiz olmalarına göre iki ana başlık altında inceledik:

2.1.1. Gagavuz Türkçesinde Bitimsiz Yapıdaki Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Gagavuz Türkçesinde bitimsiz yapıdaki ad işlevli bağımlı cümleler, bağımlı cümle eylemine eklenen -mAA, -(y)Iş, -mA, -DXX, -AcAA ad-eylem işaretleyicileri aracılığıyla oluşturulmaktadır. Söz konusu biçimbirimler için geleneksel dilbilgisinde kullanılan *isim-fiil ekleri* terimi yerine tez çalışmamızda *bitimsizleştiriciler* veya *ad-eylem işaretleyicileri* terimleri tercih edilmiştir. Bitimsizleştiriciler, bağımlı cümlelerin eylemine eklenerek bitimsiz yani çekimlenmeyen yapıları oluştururlar. Bitimsiz cümle tipi bağlamında Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesini karşılaştırdığımızda Gagavuz Türkçesinde görece daha az ad-eylem işaretleyicisi kullanıldığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Özkan, Türkçede yaygın olarak kullanılan bitimsizleştiricilerin Gagavuz Türkçesinde sınırlı bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtir. Bu tür yapıların yerine bitimli eylemlerin tercih edildiğini ve bitimli kuruluşların ya virgülle ya da bir bağlayıcı

aracılığıyla temel cümleye bağlandığını ifade ederek bu durumu desteklemektedir (2019: 348). Aşağıda bitimsiz yapıdaki ad işlevli bağımlı cümleleri ad-eylem temelli ve ortaç temelli yapılar olarak iki başlık altında inceledik.

2.1.1.1. Ad-eylem Temelli Yapılar

Türkçede sözdizimsel olarak cümleleri bağlamak için eylemlerin sonuna bitimsizleştirici eklenir. Bağımlı cümle eylemine eklenen ad-eylemler, yani bitimsizleştiriciler, içinde yer aldıkları cümleyi sözdizimsel açıdan bir üst cümleye bağlarlar. Gagavuz Türkçesinde de *-mA*, *-mAA*, *-Iş* şeklindeki ad-eylemler, bağımlı cümlenin eylemine eklenerek bitimsiz yani eylemsel kategorilerle çekimlenmeyen yapıları oluştururlar. Sözdizimsel olarak temel cümleye bağlanan ad-eylemli bağımlı cümleler bağımsız olarak tek başlarına kullanılamazlar. Gagavuz Türkçesi, yoğun dil ilişkilerinin bir sonucu olarak etkisinde kaldığı Slav dillerinin sözdizimsel yapısını kopyalamıştır. Bu etki temel cümle yapılarında olduğu gibi bağımlı cümle yapılarında da görülmektedir. Çünkü bağımlı cümle kuruluşlarında çoğunlukla Slav dillerinin bitimli cümle tipi tercih edilmektedir. Türkçeye özgü ad-eylem işaretleyicileri, yani bitimsizleştiriciler Gagavuz Türkçesinde nadiren kullanılmaktadır.

(1) *Kardaşlar genä başlamışlar [şennenmää].*

kardeş-ÇOK yine başla-DGZ.3ÇK neşelen-AE-YÖN

“Kardeşler yine neşelenmeye başlamışlar.” (Vasilioglu, 1997: 75)

(1)'de *-mAA* biçimbirimini alan bağımlı cümle, temel cümle eyleminin nesnesi işlevindedir. Dil ilişkilerinin bir sonucu olarak Türk tipi bitimsiz cümle yapılarını terk eden Gagavuz Türkçesinde bu tür yapılar yok denecek kadar az kullanılmaktadır.

(2) *Te bölä, bu girgin adam çocukları*

ÜNL böyle bu girgin adam-YAL çocuk-ÇOK-BEL

[kaybelmektän] kurtardı.

kaybol-AE-AYR kurtar-GGZ.3TK

“İşte böyle, bu cesur/girgin adam çocukları kaybolmaktan kurtardı.” (Baboglu vd., 2003b: 36)

(2)'de Gagavuz Türkçesinde nadir görülen *-mAK* biçimbirimini alan bağımlı cümle eylemi ayrılma durumu yüklenerek temel cümlelerin dolaylı tümlecisi işlevinde kullanılmıştır.

(3) *Büük önem avtonomiyada veriler*

büyük önem Özerk bölge-BUL veril-ŞZ.3TK

[*moldovan dilinin üürenmesinä*].

Moldovanca-İLG öğrenil-AE-İYE.3TK-ZN-YÖN

“Özerk Bölgede Moldovancanın öğrenilmesine büyük önem veriliyor.” (Tabunşçik, 2005: 8)

(3) numaralı örnekte de *-mA* bitimsizleştiricisiyle işaretlenen ad cümlecigi yönelme durumu yüklenerek temel cümlelerin dolaylı tümlecisi işlevindedir.

(4) [*Bu soruşun istoriyasına hem büüinkü durumuna*

bu soru-İLG tarih-İYE.3TK-ZN-YÖN BAĞ bugünkü durum-İYE.3TK-ZN-YÖN

kendi bakışını] açıkladı yazıcı Todur ZANET ta.

kendi bak-AE-ZN-BEL açıkla-GGZ.3TK yazar Todur ZANET BAĞ

“Yazar Todur ZANET de bu sorunun tarihine ve bugünkü durumuna kendi bakışını açıkladı.” (Ana Sözü, 2012a:4)

(4)'te temel cümlelerin nesnesi işlevindeki ad işlevli bağımlı cümle, ad-eylem temelli yapılar arasında çok fazla işlek olmayan *-Iş* biçimbirimiyle kurulmuştur.

Gagavuz Türkçesinde bitimsiz yapıda kurulan ad işlevli bağımlı cümlelere bakıldığında, kullanımını en sık olanın *-mAA* biçimbirimi, en az olanın ise *-DXX*, *-AcAA* ve *-Iş* biçimbirimleri olduğu görülmektedir.

2.1.1.2. Ortaç Temelli Yapılar

Türkçede basit ad-eylem biçimbirimleriyle temel cümleye bağlanan ad cümlecikleri dışında ortaç temelli birleşik yapılarla temel cümleye bağlanan ad cümlecikleri de mevcuttur. Bu tip bağımlı cümleler, ortaç temelli yapılara iyelik işaretleyicileri ve durum yüklenmesiyle oluşturulur. Ortaç temelli yapılar Türkçede *-DXK* ve *-AcAK* şeklinde görülür. Aslında ortaç görevinde kullanılan bu biçimbirimler olgusalılık bildirir ve altasralı olarak bağlı bulunduğu temel/üst cümlede özne, nesne gibi bir sözdizimsel

işlevde görülebilir. Slav dillerinin sağa dallanan cümle yapısının kopyalanmasıyla Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler, çoğunlukla kopya bağlayıcılar aracılığıyla kurulan bitimli yapılar olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye Türkçesinde *-DXK* ve *-AcAK* bitimsizleştiricileriyle kurulan ad cümleciklerinin yerini Gagavuz Türkçesinde *ani/ki* kopya bağlayıcılarıyla oluşturulan bitimli kuruluşlar almıştır. Türkiye Türkçesindeki *-DXK* ve *-AcAK* biçimbirimlerin Gagavuz Türkçesindeki karşılığı *-DXX* ve *-AcAA*²⁰ biçimbirimleridir. Ancak söz konusu biçimbirimlerle kurulan ad cümlecikleri, Hint-Avrupa tipi bitimli cümle yapısının kopyalanması sebebiyle Gagavuz Türkçesinde neredeyse hiç kullanılmamaktadır.

(5) *Tutanardı* *annatmaa* [*kendi bildiini*].
 başla-GNZ.3TK-EKE.GEÇ anlat-AE-YÖN kendi bil-AE-İYE.3TK-ZN-BEL
 “Kendi bildiğini anlatmaya başladılar.” (Özkan, 2019: 281)

(5)’te köşeli ayraç içindeki bağımlı cümle, ad cümlecığı olan başka bir üst cümleye bağlıdır. Ortaç temelli *-DXX* biçimbirimiyle oluşturulan ad cümlecığı üst cümlemin yükleminden sonra konumlandığı için soncudur. Dolayısıyla bitimsiz yapıdaki söz konusu ad cümlecığı temel cümleye göre sözdizimsel konumu bakımından Türkçenin tipolojisinden farklılık göstermektedir.

(6) *Stepu* [*anasının dediini*] *yapmış*.
 Stepu-YAL anne-İYE.3TK-İLG de-AE-ZN-BEL yap-DGZ.3TK
 “Stepu annesinin dediğini yapmış.” (Baboglu ve Baboglu, 1999:110)

(6)’da ise ortaç temelli *-DXX* biçimbirimiyle oluşturulan ad işlevli bağımlı cümle Türkçenin tipolojisine uygun olarak temel cümle yükleminden önce konumlanmıştır.

2.1.2. Gagavuz Türkçesinde Bitimli Yapıdaki Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Türkçede bağımlı cümleler sola dallanma özelliği gösterir ve genellikle bitimsiz yapıdadır. Dil ilişkilerinin bir sonucu olarak Gagavuz Türkçesinde, Türkçeye özgü bitimsizleştiricilerle kurulan ve sola dallanan ad işlevli bağımlı cümleler yok denecek

²⁰ Gagavuz Türkçesinde, *-DİK* ve *-AcAK* biçimbirimlerinin önüne sesli bir harfle başlayan başka bir biçimbirim geldiğinde iki sesli arasında kalan *-k/-ğ* sesleri düşer ve böylelikle *-DII* ve *-AcAA* şekilleri ortaya çıkar (Özkan, 2019: 90-93).

kadar azdır. Çünkü Gagavuz Türkçesinde çoğunlukla Hint-Avrupa tipi bitimli yapıdaki ad işlevli bağımlı cümleler tercih edilmektedir. Bu tip ad cümlecikleri ise *kopya bağlayıcılarla* (ani, ki), *gönüllülük işaretleyicileriyle* (-sXn, -sXnnAr) ya da *soru sözcükleriyle* (kim, ne, naşây, nesoy vb.) oluşturulmaktadır.

2.1.2.1. Kopya Bağlayıcılar

Dil ilişkisi sonucunda cümleleri birbirine bağlamak için yabancı dillerden Türk dillerine kopyalanmış bağlayıcılar kullanılmaktadır. Söz konusu kopya bağlayıcılar, daha çok İran ve Slav dilleriyle etkileşim içinde olan Türk dillerinde görülmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Özbek Türkçesinde *ki* (< Farsça *ke*) cümle bağlayıcısı, Hakas Türkçesinde *što* (< Rusça *čto*) ve Gagavuz Türkçesinde de *ani* ve Farsça '*ke*' den kopyalanmış *ki* gibi cümle bağlayıcıları kullanılmaktadır (Aydemir, 2020:107).

(7) Tü. *Görüyorum ki işler yolunda gitmiyor.*

(8) Az. *Uzun ve ağır gışin sonunda herkes gözlüyirdi ki çiçäklär açajäg.*

“Uzun ve ağır bir kışın sonunda herkes çiçeklerin açmasını bekliyordu.” (Aydemir, 2020:109)

(9) Özb. *Aytti ki uni qaramañ!*

“Ona bakmamalarını söyledi!” (Aydemir, 2020:109)

(10) Hak. *Noğa siler sağinčazar, što min xorixčam.*

“Niye benim korktuğumu düşünüyorsunuz?” (Aydemir, 2020:110)

İncelediğimiz örnekte de *ki* ve *ani* kopya bağlayıcılarının, ad işlevli bağımlı cümle kurmak için kullanıldığı görülmektedir. Dil ilişkilerinden kaynaklı olarak Gagavuz Türkçesine sözdizimsel yapısı kopyalanan Hint-Avrupa dillerinde ad işlevli bağımlı cümleler bir bağlaçla başlar ve bitimli yapıdadır. Dolayısıyla Gagavuz Türkçesinde, Türkçedeki *-DİK* ve *-AcAK* biçimbirimli ad cümlecikleri yerine *ani/ki* kopya bağlayıcılarıyla başlayan bitimli yapıdaki Hint-Avrupa tipi bağımlı cümleler tercih edilmektedir.

2.1.2.1.1. Ani

Ani'li kuruluşlar Gagavuz Türkçesinde en sık görülen ad işlevli bağımlı cümle yapılarıdır. Menz'e (2001) göre Gagavuz Türkçesinde altasıralama daha çok Hint-Avrupa tipi stratejilerle örtüşmektedir. Çünkü Gagavuzların sosyal açıdan baskın iletişim dilleri Rusça ve Bulgarcada çoğunlukla bitimli cümle yapıları kullanılmaktadır. Böylece, Gagavuz Türkçesinin sağa dallanan bitimli cümle yapılarını çevredeki Slav dillerinden seçerek kopyaladığı varsayılabilir.

Ani bağlayıcısıyla kurulan ad cümlecikleri ise Slav dillerinden Gagavuz Türkçesine kopyalanan bitimli yapıdaki bağımlı cümle tiplerinden biridir. Eski Türkçede *kani*, Türkiye Türkçesinde *hani* şeklinde soru ilgeci olarak kullanılan *ani* bağlayıcısının Gagavuz Türkçesinde ön ses ünsüzü düşmüştür (Özkan, 2019:304). Menz, anlamsal içerik taşımayan ve çok işlevli olan *ani* bağlayıcısının tüm bağımlı cümle yapılarının, yani niteleme işlevli, belirteç işlevli ve ad işlevli bağımlı cümlelerin, oluşturulmasında kullanıldığını ifade eder. Buna göre *ani*, farklı türde bağımlı cümleler kuran çok işlevli bir dilbilgisel öge olarak tanımlanır (2001:236). Dolayısıyla *ani*, ad, sıfat veya zarf işleviyle bitimli cümleyi temel cümleye bağlar. Aydemir, *ani* bağlayıcısının Slav dillerinden *seçilmiş kopya* (selective copy) olarak geçtiğini ve cümleleri birbirine bağlama görevi üstlendiğini belirtir (2020:110). Özkan ise *ani* bağlayıcısının işlevlerini şu şekilde sıralar (2019:304)²¹:

1. *Ani*, önüne geldiği bağımlı cümleyi “olduğunu” anlamı katarak daha önceki temel cümleye bağlar.

(11) *Karı-çorbacıyka söledi, ani [Jenä yok evdä].*

“Kadın patron Jena'nın evde olmadığını söyledi.”

(11) numaralı örnekte köşeli ayraç içindeki yapı, ad işlevli bağımlı cümledir. Burada *ani* bağlayıcısı ad cümlecığının önüne gelerek bağımlı cümleyi temel cümleye bağlamıştır. Örnek cümlenin Türkçe karşılığında görüldüğü üzere *ani* bağlayıcısı önüne geldiği *Jenä*

²¹ Burada hacmi artırmamak adına *ani* bağlayıcısının yalnızca ad işlevli bağımlı cümlelerle ilgili işlevlerine yer verilmiştir.

yok evdä yapısına “olduğunu” (cümle olumsuz olduğu için “olmadığını”) anlamını katmıştır.

2. *Ani* önüne geldiği cümlelerin eylemine *-cAğInI* anlamı katar:

(12) *Senin o tırnaan sa te görecän, ani [yapışacak erinä].*

“Senin o tırnağının ise yerine yapışacağını göreceksin.”

(12)’de ise *yapışacak erinä* cümlesinin önüne gelen *ani* bağlayıcısı, cümlelerin eylemine *yapışacağını* anlamı katmış ve ad cümlecliğini temel cümleye bağlamıştır.

3. *Ki* bağlacı gibi yardımcı cümleyi temel cümleye bağlar:

(13) *Sansın ürääm söledi, ani [sän gelecän].*

“Sanki yüreğim senin geleceğini söyledi.” (Özkan, 2019:304)

(13)’te *sän gelecän* cümlesi önüne gelen *ani* bağlayıcısı aracılığıyla temel cümleye bağlanmıştır.

Ani bağlayıcısının işlevlerini açıkladıktan sonra şimdi de Gagavuz Türkçesinde söz konusu bağlayıcı aracılığıyla kurulan bitimli yapıdaki ad cümlecikleri örneklendirilecektir:

(14) *Dooru mu, ani [senin ayaan aciyêr]?*

doğru SOR BAĞ sen-İLG ayak-İYE.2TK acı-ŞZ.3TK

“Senin ayağının acıdığı doğru mu?” (Vasilioglu, 1997: 65)

(14)’te köşeli ayraç içindeki cümle bitimli yapıdadır. Türkiye Türkçesinde *-DXK* ad-eylem işaretleyicisiyle kurulan bitimsiz ad cümlecığı, Gagavuz Türkçesinde önüne gelen *ani* bağlayıcısı aracılığıyla bitimli olarak temel cümleye bağlanmıştır. Söz konusu bağlayıcı ad cümlecğine *-DXĞX* anlamı katmıştır. Bağımlı cümle temel cümlelerin öznesi görevindedir.

(15) *Dädu başlamış annamaa, ani [popaz geç gelecek].*

ihtiyar-YAL başla-DGZ.3TK anla-AE-YÖN BAĞ papaz-YAL geç gel-GEL.3TK

“İhtiyar, papazın geç geleceğini anlamaya başlamış.” (Baboglu vd., 2003a: 87)

(15)'te bitimli yapıdaki ad cümlecığı, üst cümleye *ani* bağlayıcısıyla bağlanmıştır. Cümlenin Türkiye Türkçesi karşılığında görüleceği üzere *ani* bağlayıcısı *popaz geç gelecek* yapısına *-cAğInI* anlamı katarak bitimli cümleyi bir üst cümleye bağlamıştır.

(16) *Görerim, ani [siz yapmêrsınız bişey].*

gör-ŞZ.1TK BAĞ siz-YAL yap-OLZ-ŞZ.2ÇK bir şey

“Sizin bir şey yapmadığınızı görüyorum.” (Baboglu, 1969:67)

(16)'da ise *ani, siz yapmêrsınız bişey* cümlesine *-DXĞXnX* anlamı katmıştır. Görüldüğü üzere *ani* bağlayıcısıyla kurulan ad yan cümlesi, Türkiye Türkçesi karşılığında farklı olarak bitimli yapıdadır.

(17) *İnsan var nicâ bilsin, ani [onun topraa sürülü olacek].*

insan bil-YET BAĞ o-İLG toprk-İYE.3TK sürülü ol-GEL.3TK

“İnsan onun toprağının sürülü olacağını bilebilir.” (Yalınca, 1996:1)

(17)'de bağımlı cümle eylemi bitimlidir. Bağımlı cümle, temel cümleye *ani* bağlayıcısı aracılığıyla bağlanmıştır. Burada *ani* önüne geldiği bağımlı cümleyi Türkiye Türkçesindeki *-cAğInI* adlaştırmacı gibi temel cümleye bağlamıştır.

(18) *Biri demiş, ani [var delikannı çocuu].*

bir-İYE.3TK de-DGZ.3TK BAĞ var delikanlı çocuk-İYE.3TK

“Biri, delikanlı (bir) oğlu olduğunu söylemiş.” (Kösä, 1997:12)

(18) numaralı örnekte ise *ani* bağlayıcısı, önüne geldiği *var* koşacıyla oluşturulmuş cümleyi “delikanlı oğlu olduğunu” anlamıyla temel cümleye bağlamıştır.

2.1.2.1.2. Ki

Çağdaş Türk dillerinin pek çoğunda ad işlevli bağımlı cümle kurmak için Farsçadan kopyalanan *ki* bağlayıcısı kullanılır (Aydemir, 2020:107). Söz konusu bağlayıcı Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Özbek Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kullanılmaktadır. Ancak Gagavuzcada *ki* kopya bağlayıcısının kullanımı *ani* kadar yaygın değildir. Nitekim Gaydarci, *ani*'li kuruluşların Gagavuz Türkçesinde oldukça yaygın olduğundan bahseder. *Ki* bağlayıcısını daha çok yaşlı kuşağın kullandığını, *ani* bağlayıcısını ise genç kuşağın tercih ettiğini ifade eder (1981:13). *Ki* kopya bağlayıcısıyla

oluşturulan ad işlevli bağımlı cümleler, Hint-Avrupa dil yapısına uygun olarak her zaman temel cümle yükleminden sonra konumlanmaktadır.

- (19) *Moşkov açık gösterer, ki [uzlar,*
 Moşkov-YAL açık göster-ŞZ.3TK BAĞ Uz-ÇOK
oğuzlar haliz türk halkıdır].
 Oğuz-ÇOK gerçek Türk halk-İYE.3TK-BİL
 “Moşkov, Uzların, Oğuzların gerçek Türk halkı olduklarını açıkça gösteriyor.”
 (Çakir, 2005: 49)

(19)’da *ki* kopya bağlayıcısıyla oluşturulan ad cümlecığı bitimli yapıdadır ve temel cümlelerin yükleminden sonra konumlanmaktadır.

- (20) *O söyledi, ki [bu festival.*
 o-YAL söyle-GGZ.3TK BAĞ bu festival
halkımıza çok önemlidir].
 halk-İYE.1ÇK-YÖN çok önemli-BİL
 “O, bu festivalin halkımıza (halkımız için?) çok önemli olduğunu söyledi.”
 (Romanov, 1996:1)

- (21) *Dädu dedi, ki [kırdan görmüş bir büyük tavşan].*
 ihtiyar-YAL de-GGZ.3TK BAĞ kır-BUL gör-DGZ.3TK bir büyük tavşan
 “İhtiyar, kırdan büyük bir tavşan gördüğünü söyledi.” (Baboglu vd., 2003b:109)

- (22) *Sabaaländän belli oldu ki [büünkü gün*
 sabah-AYR belli ol-GGZ.3TK BAĞ bugünkü gün
dünküsünä benzämeyecek].
 dünkü-İYE.3TK-YÖN benze-OLZ-GEL.3TK
 “Bugünün düne benzemeyeceği sabahtan belli oldu.” (Baboglu vd., 2003b:68)

2.1.2.2. Kipsel İşaretleyiciler

Kopya bağlayıcılarla kurulan cümle yapılarının yanı sıra Gagavuz Türkçesinde kipsel işaretleyiciler aracılığıyla da ad işlevli bağımlı cümleler kurulmaktadır. Gagavuz Türkçesinde bu tip ad cümlecikleri genellikle *gönüllülük/isteme işaretleyicileriyle*

kurulmaktadır. Söz konusu işaretleyicilerle kurulan ad cümlecikleri de Slav dillerinden kopyalanmıştır.

2.1.2.2.1. Gönüllülük İşaretleyicileri (Voluntative)

Gönüllülük işaretleyicileri *-sXn/-sXnnAr* Slav ve Balkan dillerinin etkisiyle sözdizimde meydana gelen değişiklikten kaynaklı olarak ad-eylem ve ortaç işaretleyicileri yerine de kullanılmaktadır (Pokrovskaya 1975: 231). Dolayısıyla herhangi bir bağlayıcı olmaksızın altasıralı olarak temel cümleye bağlanan bitimli ad cümleciklerinin yüklemde *gönüllülük işaretleyicisi* vardır. Temel cümleyle altasıralılık ilişkisi bulunan bu tip yapılar, tipolojik olarak her zaman temel cümle yükleminden sonra konumlanmaktadır. Aydemir, bu tip altasıralama stratejisinin, Slav dillerinden Balkanlar'daki kimi Türk dillerine kopyalandığını ve bunun bir yapısal kopyalama olduğunu vurgulamaktadır (2020:119). Rentzsch ise Türk dili tipolojisine uygun olmayan bu tip ad işlevli bağımlı cümle yapısının Balkankarda konuşulan Türk dillerinde sıklıkla kullanıldığını söyleyerek bu durumu desteklemektedir (2018: 280).

(23) *Kaç kerä Andrey denedi* [yaklaşsın o fena köpää].

kaç kere Andrey-YAL dene-GGZ.3TK yaklaş-GÖN.3TK o fena köpek-YÖN

“Andrey o fena köpeğe yaklaşmayı kaç kere denedi.” (Baboglu vd., 2003a: 71)

(23)'te temel cümle yüklemi, *denedi*'dir. Ad cümlecığının yüklemi *yaklaş-* eylemi *-sXn gönüllülük işaretleyicisini* alarak bir bağlayıcı olmadan temel cümleye bağlanmıştır.

(24) *Beklärmiş* [gelsin *Cendem Babusu*].

bekle-GNZ.3TK-EKE-GEÇ gel-GÖN.3TK Cehennem nine-İYE.3TK

“Cehennem ninesinin gelmesini beklermiş.” (Baboglu, 1969:62)

(25) *O beenmüz* [işini *biraksın* *yarım*].

o-YAL beğen-OLZ-GNZ.3TK iş-İYE.3TK-ZN-BEL bırak-GÖN.3TK yarım

“İşini yarım bırakmayı sevmez.” (Pokrovskaya, 2025:87)

(26) *Todur düşer* [onu *taksın* *kırma kara kalpaana*].

Todur-YAL düş-ŞZ.3TK o-BEL tak-GÖN.3TK kırma kara kalpak-İYE.3TK-ZN-YÖN

“Todur'a onu kırma kara kalpağına takmak düşüyor.” (Baboglu, 2017:15)

Pokrovskaya, Türkçede yaygın olarak kullanılan *-DXK* ve *-AcAK* biçimbirimli ad cümleciklerinin Gagavuz Türkçesinde neredeyse tamamen kullanım dışı kaldığını ifade eder. Bu nedenle Oğuz grubu Türk dillerinden farklı olarak Gagavuz Türkçesinde *gönüllülük/isteme işaretleyicilerinin* söz konusu biçimbirimlerle kurulan ad cümleciklerinde de ad-eylem işaretleyicileri (master) işlevinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca, bağlaçsız bağlı cümlelerin master yerine *gönüllülük* biçimbirimleriyle işaretlenmiş yapıların bazı Balkan-Türk dillerinde görüldüğünden söz eder. Dolayısıyla bu durumun Balkan dillerinin etkisiyle gelişmiş bir olgu olduğunu vurgular (2025: 91).

(27) *Bilmäzdi* [ne sölesin].

bil-OLZ-GNZ.3TK ne söyle-GÖN.3TK

“Ne söyleyeceğini bilmezdi.” (Radova, 1998:15)

(27)’de ad cümlecığının yüklemi *söle-* eylemi 3.teklik kişi gönüllülük kipi *-sXn* biçimbirimiyle işaretlenmiştir. Türkiye Türkçesindeki kullanımı *-AcAK* bitimsizleştiricisi yoluyla gerçekleşen ad cümlecığı, Gagavuz Türkçesinde *gönüllülük işaretleyicisiyle* kurulmuş bitimli bir yükleme dayanmaktadır.

(31) *Yırankan istedim* [göreym onun üzünü].

uzak-AYR iste-GGZ.1TK gör-GÖN.1TK o-İLG yüz-İYE.3TK

“Uzaktan onun yüzünü görmek istedim.” (Baboglu vd., 2003a: 75)

(31)’de ise ad cümlecığının yüklemi *gör-* eylemi 1.teklik kişi gönüllülük kipi *-AyIm* biçimbirimiyle işaretlenmiştir. Dolayısıyla Türkçede *-mAK* ad-eylem işaretleyicileriyle kodlanan ad cümlecikleri, Gagavuz Türkçesinde *isteme işaretleyicileri* (subjunctive markers) aracılığıyla da temel cümleye bağlanabilmektedir.

(32) *Bän istämeerim* [sän evdä kalasın].

ben-YAL iste-OLZ-ŞZ.1TK sen-YAL ev-BUL kal-İST.2TK

“Ben senin evde kalmanı istemiyorum.” (Baboglu vd., 2003a:95)

(33) *Onun el yazısını* düşer biz büün bulalım.

o-İLG el yazı-İYE.3TK-ZN-BEL düş-ŞZ.3TK biz-YAL bugün bul-GÖN.1ÇK

“Onun el yazısını bugün biz bulmalıyız.” (Bulgar, 2000:4)

(31), (32) ve (33) numaralı örnekler Balkan dillerinde çok yaygın olan *isteme/subjunktif* (subjunctive) cümle tipidir. Rentzsch, *subjunktifi* cümlede başka eyleme bağlı olan yüklemelerde kullanılan bitimli bir biçim olarak tanımlar. Buna göre kimi Hint-Avrupa dillerinde bilinen subjunktif yapıların Türkçede çoğunlukla gönüllülük, üçüncü kişi emir veya isteme işaretleyicileri aracılığıyla temsil edildiğini ifade eder (2014:59-65).

Türkiye Türkçesinde bitimsiz eylem biçimleriyle kurulan *subjunktif/isteme* cümleleri, Balkan dilleriyle etkileşimin bir sonucu olarak Gagavuz Türkçesinde birtakım farklı özellikler sergiler. Gagavuz Türkçesinde *subjunktif* yapıları, bitimsiz eylem biçimleri yerine gönüllülük ya da isteme paradigmalarından biriyle işaretlenmiş bitimli eylem biçimleriyle kurulur. Bu yönüyle Türkiye Türkçesinden ayrılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ortak özneli subjunktif cümlelerinde *iste- +-mAA* şeklinde bir kullanım tercih edilmektedir, yani söz konusu cümleler bitimsiz yapıdadır. Farklı özneli subjunktif cümlelerinde ise *iste-* eyleminden sonra istenen oluşu belirten eylem emir ya da isteme işaretleyicilerinden birini almaktadır ve dolayısıyla bitimli yapıdadır. Bu iki subjunktif biçimin ortak yönü anlamlarında amaç ifade etmeleridir (Peler ve Dilbas, 2024).

Subjunktif cümle yapıları farklı bir araştırma konusu olduğu için burada tez çalışmamızın konusunu ilgilendirdiği kadarıyla üzerinde durulmuştur.

2.1.2.3. Soru Sözcükleri

Gagavuz Türkçesinde, temel cümleye altasıralı olarak bağlanan ad işlevli bağımlı cümleler soru sözcükleri aracılığıyla da kurulabilmektedir. Bu tip kuruluşlar, içinde bir soru sözcüğü olan bitimli yapılardır. Temel cümleye soru sözcükleriyle bağlanan ad cümleciklerinde herhangi bir bağlayıcı öge de bulunmaz. Söz konusu yapılar her zaman temel cümle yükleminden sonra konumlanır. Aydemir, bu tip ad cümleciklerinde soru sözcüğünün kendi anlamını kaybederek bir *ögeleştiriciye* dönüştüğünü vurgular (2020:121). Gagavuz Türkçesinde *kim, ne, naşäy / naşey, nesoy, nicä / nası(l), näanı / nerey(ä), näanda / ner(e)dä, näandan / ner(e)dän, nekadar, nezaman/ nevakıt* soru sözcükleri aracılığıyla da ad işlevli bağımlı cümleler kurulmaktadır. Aşağıda söz konusu ad işlevli bağımlı cümle tipindeki örneklere yer verilmiştir:

(34) *Gördün -mü, [kim günahker]?*
gör-GGZ.2TK SOR SOR günahkâr

“Kimin günahkâr olduğunu gördün mü?” (Radloff, 2020:165)

(35) *Düşünürmüş,* *[ne söölesin padişaha]?*

düşün-GNZ.3TK-EKE.GEÇ SOR söyle-GÖN padişah-YÖN

“Padişaha ne söyleyeceğini düşünürmüş.” (Radloff, 2020: 116)

(36) *Gördülär* *[nesoy becerikli hem talantlı uşaklar büyerlar bizdä].*

gör-GGZ.3ÇK SOR becerikli BAĞ yetenekli çocuk-ÇOK büyü-ŞZ.3ÇK biz-BUL

“Bizde nasıl becerikli ve yetenekli çocuklar yetiştiğini gördüler.” (Gagauz Sesi, 1996b:2)

(37) *Artık bilärdi,* *[nicä çiçektän alma olêr].*

artık bil-GNZ.3TK-EKE.GEÇ SOR çiçek-AYR elma ol-ŞZ.3TK

“Artık çiçekten nasıl elma olduğunu biliyordu.” (Vasilioglu, 1997:89)

(38) *Bän düşünärdim,* *[nasıl kurtulacam bu kafa acımasından].*

ben-YAL düşün-GNZ.1TK-EKE.GEÇ SOR kurtul-GEL.1TK bu baş ağrı-İYE.3TK-ZN-AYR

“Ben bu baş ağrısından nasıl kurtulacağımı düşünürdüm.” (Baboglu vd., 2003b:66)

(39) *Sölesin,* *[nereyi gider].*

söyle-GÖN.3TK SOR git-ŞZ.3TK

“Nereye gittiğini söylesin.” (Vasilioglu, 1997:101)

(40) *Nastradin sormuş ona,* *[neçin yok onun hoşluu].*

Nasrettin-YAL sor-DGZ.3TK o-YÖN SOR yok o-İLG keyif-İYE.3TK

“Nasrettin, niçin keyfinin olmadığını ona sormuş.” (Kösä, 1997:205)

(41) *Annadin,* *[necin onnar çetindir].*

anlat-GÖN.2TK SOR o-ÇOK sert-BİL

“Onların niçin sert olduğunu anlatın.” (Baboglu vd., 2000:49)

(42) *Sıralayın,* *[nezaman subyektin hem predikatın arasında çizgi koyulêr].*

sırala-GÖN.2ÇK SOR özne-İLG BAĞ yüklem-İLG ara-İYE.3TK çizgi koyul-ŞZ.3TK

“Özne ve yüklem arasına ne zaman çizgi koyulduğunu sıralayın.” (Baboglu vd., 2003a:87)

(43) *Beklermişlär* *genä [nezaman koyvereceklär kuşu].*

bekle-ŞZ-EKE.GEÇ.3ÇK yine SOR bırak-GEL.3ÇK kuş-BEL

“Yine, kuşu ne zaman bırakacaklarını bekliyorlarmış.” (Bulgar, 1997:19)

(44) *Bilmeirim, [nesoy çevireyim onnari].*

bil-OLZ-ŞZ.1TK SOR geri öde-GÖN.1TK o-ÇOK-BEL

“Onları nasıl geri ödeyeceğimi bilmiyorum.” (Kösä, 1997:205)

(45) *O koyun-sa bilirmiş, [nerdä, o kapan].*

o koyun İLGÇ bil-GNZ.3TK-EKE.GEÇ SOR o kapan-YAL

“O koyun ise o kapanın nerede olduğunu bilirmiş.” (Radloff, 2020: 163)

3. BÖLÜM

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL OLARAK BETİMLENMESİ

3.1. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN SÖZCÜK DİZİLİŞİ

Türkçe temel dizilişte ağırlıklı olarak ÖNY (özne- nesne- yüklem) sıralamasına sahiptir. Greenberg (1963:60-63), sözcük dizilişi (word order) ile ilgili diller arası karşılaştırmalar yaparak birtakım evrenseller ortaya koymuş ve kurallı sözcük sıralaması olarak da tanımlanabilen bir temel diziliş (basic order) tipolojisi oluşturmuştur. ÖYN, ÖNY, YÖN, YNÖ, NÖY ve NYÖ olmak üzere altı olası sözcük dizilişi olduğunu fakat bu dizilişlerden sadece ilk üçünün baskın diziliş olarak kabul gördüğünü ifade etmiştir. Greenberg'in evrenselleri bağlamında Türkçe, ÖNY dizilişinin baskın olduğu diller grubunda yer almaktadır.

Tipolojik araştırmalarda kullanılan önemli bir veri tabanı olan *The World Atlas of Language Structures*'ta (WALS)²² (Dünya Dil Yapıları Atlası) 2662 dilin çeşitli yapısal özellikleri sergilenmektedir. Burada diller sözcük dizilişleri bakımından ÖNY (564), ÖYN (488), YÖN (95), YNÖ (25), NYÖ (11), NÖY (4) ve baskın diziliş olmayan diller (189) olmak üzere yedi gruba ayrılmaktadır. Türkçe bu veri tabanında ÖNY diziliş modelini sergileyen diller arasında yer almaktadır.

Oğuz (Güneybatı) grubu dilleri arasında Türkiye Türkçesine en yakın olan Gagavuz Türkçesi, sözdizim özellikleri açısından hem Oğuz grubu dillerinde hem de diğer Türk dillerinde görülmeyen birtakım aykırılıklar barındırmaktadır. Sözcük dizilişi (word order), bu aykırılıklardan biridir. Diğer Türk dilleri temel dizilişte ağırlıklı olarak ÖNY dizilişini tercih ederken Gagavuz Türkçesi ÖYN dizilişini tercih etmektedir. Gagavuz Türkçesi ve diğer Türk dilleri arasındaki bu sözdizimsel aykırılığın sebebi ise Slav dillerinin Gagavuz Türkçesi üzerindeki etkisidir. Gagavuzlar yıllarca Bulgar, Rus, Rumen ve Moldova halklarıyla iç içe yaşamış ve onlarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. İç içe

²² wals.info/feature/81A#2/18.0/153.1

yaşadıkları bu halkların dillerinden birini ya da birkaçını öğrenmek ve günlük hayatta kullanmak zorunda kalmış olmalarından kaynaklı olarak bu dillerin Gagavuz Türkçesine etkisi sesbilgisi²³, biçimbilgisi²⁴ ve hatta söz varlığı ve sözdizimde de kendini göstermektedir. Örneğin sözcük dizilişi tipolojisi açısından baktığımızda Gagavuz Türkçesinin, çoğunlukla, Hint-Avrupa dil ailesi grubuna dahil edilen Slav dillerinin temel sözcük dizilişi ÖYN modelini kullandığı, bununla beraber Türkçenin temel sözcük dizilişini yansıtan ÖNY modelini de zaman zaman tercih ettiği görülmektedir. Özakdağ, Türkiye Türkçesinde yüklem genellikle sonda bulunduğunu (ÖNY), Gagavuz Türkçesi sözcük dizilişinde ise yüklem daha çok başta ve ortada (YNÖ, ÖYN) kullanıldığını belirtmektedir (2013:76).

Özkan (2019:332), ÖYN ve ÖNY sözcük dizilişi modellerine uymayan Gagavuz Türkçesine ait çok farklı sözcük diziliş modellerine de rastlanıldığını belirtmektedir. Sözcük dizilişindeki bu farklılıkları, Slav dillerinin etkisinin yanı sıra Gagavuz Türkçesinin 20. yüzyılın başına kadar konuşma dili olarak kalmasına ve konuşma dilindeki esnekliğin yazı diline yansımaya bağlamak gerektiğini ifade etmektedir. Gagavuz Türkçesi sözcük dizilişinin oldukça esnek olduğunu belirten Menz, sözcük dizilişindeki değişiklikleri edimsel amaçlara bağlamaktadır. Ancak, diğer Türk dillerine göre Gagavuz Türkçesinde yüklem sonda yer aldığı cümlelerin istatistiksel olarak nadiren kullanıldığını belirtmektedir (2020a:102).

(1) Gag. Onnar bilmerler aaçlii
Ö Y N

“Onlar açlığı bilmiyorlar.” (Csató ve Menz, 2018:48)

Burada temel sözcük dizilişindeki farklılığı daha iyi gösterebilmek için aynı örnek kullanılmıştır.

²³ Çok sayıda Slavca ve Rumence alıntı kelime nedeniyle Gagavuzca’ya Ṭ harfiyle gösterilen bir ünsüz eklenmiştir. Örneğin; informația (< Rus. информация, Ukr. інформація, Rum. informație) ‘danışma’ (Károly, 2022:71).

²⁴ +(y)ka eki Slav dillerinden, muhtemelen Bulgarcadan alınmıştır. Kadınlarla ilgili meslek, milliyet, doğum sosyal statü gibi nitelikleri bildirir. Cinsiyet ifade eden bu ek Gagavuz Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayırır. Çünkü Türkçede cinsiyet ifade eden ek yoktur. Ö. kafadarka ‘kız arkadaş’, ürediciyka ‘kadın öğretmen’ (Özkan, 2019:173).

(2) Tü. Onlar açlığı bilmiyorlar.
 Ö N Y

Bu tez çalışmasının örneklemini için kullandığımız derlemeden hareketle Gagavuz Türkçesinin genellikle temel diziliş olarak ÖYN modelini sergilediği fakat bilgi yapısındaki edimsel önceliğe göre farklı diziliş modellerini de kullandığı tespit edilmiştir.

Konuşmadaki edimsel öncelik sebebiyle Türkçe, özellikle konuşma dilinde temel dizilişten sapar. Yani konuşur, taşıdıkları değere göre öğelerin yerlerini değiştirebilmektedir. Türkçenin sözcük dizilişi esnektir ve bu esneklik anlamsal değişiklikler için kullanılmaktadır. İşsever, (2000:75), Türkçe tipi dillerin esnek sözcük dizilişine sahip olmalarıyla her zaman dikkat çektiğini ve bu esnekliğin söylemsel işlevler taşıdığı görüşünün neredeyse bütün araştırmacılar tarafından kabul edildiğini belirtmektedir. Erguvanlı (1984:72) esnek sözcük dizilişinin belirli koşulları olduğundan bahsettiği çalışmasında, her birinin bir edimsel işleve karşılık geldiği üç ana sözdizimsel konum olduğunu ifade ederek bunları şu şekilde tabloşturmaktadır:

<u>Sözdizimsel Konum</u>		<u>Edimsel Konum</u>
Cümle başı	➔	Konu (topic)
Eylemden hemen önce	➔	Odak (focus)
Eylemden sonra	➔	Arka plan (backgrounding)

-*Konu*, hakkında konuşulan ve varlığı önceden bilinen eski bilgidir. Cümlenin başında yer alır. Cümlenin öznesi konu olabileceği gibi diğer öğeler de konu olabilir.

-*Odak*, cümledeki yeni bilgidir. Bu yeni bilgi, asıl iletilmek istenen en önemli bilgidir. Yükleminden hemen önünde konumlanır.

-*Arka plan*, konu ve odakla karşılaştırıldığında cümlede daha az önem taşıyan bilgidir. Yükleminden sonra gelir.

Konu, *odak* ve *arka plan* terimleri bilgi yapısı bileşenleridir. Sözcük dizilişi, bu bilgi bileşenlerinin kodlanmasını sağlamaktadır (İşsever, 2000:75). Bu bilgi bileşenlerini

odak bilgi, konuşurun dinleyicinin edimsel bilgisinde meydana getirmek istediği değişikliklerle ilgilidir. Dik, *edimsel öncelik* kavramının, *güncellik* ve *odaklılık* değişkenlerinden yola çıkarak konuşulan konular hakkında söylenenlerin önemli veya göze çarpan kısımlarını karakterize etmekle gerçekleştiğini açıklar. Ayrıca bir dilin, güncel ya da odak bir unsura özel bir tutum²⁵ sergilediğinde, ona konu ve odak altında toplanan edimsel işlevlerden²⁶ birini atadığını belirtir (1997: 310-327).

Cümle bilgi yapısını ele alan çalışmalarda en çok kullanılan yaklaşımlardan biri de Vallduví'nin (1990) *bilgi paketleme* (information packaging) yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre bilgi yapısı *konu* (topic) ve *odak* (focus) yerine *temel* (ground) ve *odak* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. *Temel*; ortak bilgiyi içerir, *bağlantı* (link) ve *ekleni* (tail) olarak ikiye ayrılır. *Bağlantı*, cümle başında bulunan ve cümlenin konusunu belirleyen ögedir. *Ekleni*, bağlantının tamamlayıcısıdır. Vallduví, *konu* terimi yerine *bağlantı* terimini kullanmayı seçtiğini belirtmektedir (1992:37-54). *Odak*, ortak olmayan yeni bilgiyi içermektedir. Bu bilgi bileşenlerinin cümledeki yapılanmasını şöyle göstermektedir:

$$C = \{ \text{ODAK, TEMEL} \}$$

$$\text{TEMEL} = \{ \text{BAĞLANTI, EKLENTİ} \}$$

Vallduví'ye göre *konu*, cümle başında bulunan ögedir. Cümlenin temel bölümünde yer alan konu önceden bilinen eski bir bilgidir. Vallduví, konu ögesini sezgisel kavramla ilişkilendirmektedir. Buna göre konuşurun, dinleyicinin konu ögesini önceden bildiğini ve sezdiğini düşündüğü bir bilgidir. Dolayısıyla konu ögesi, konuşur ve dinleyicinin ortak bilgisidir. *Odak* ise cümlenin en önemli bilgisidir ve cümleden atılması imkânsız olan tek

²⁵ Dik, özel tutum ile şu özellikleri kastetmektedir: Bileşen; özel bir biçim alır, edimsel konumuna işaret eden özel bir işaretleyici alır, cümlenin doğrusal düzeninde özel bir konum alır, özel bir bürünsel (prosodic) biçim alır, aksi takdirde özel bir yapı türünün seçilmesine yol açar (1997:313).

²⁶ Konu (topical) edimsel işlevleri: Yeni konu (new topic), verilen konu (given topic), alt konu (sub-topic) ve devam eden konu (resumed Topic). Konu edimsel işlevleri, sadece terimlere atanabilir. Bazı terimler *yeni konuları* tanıtabilir, diğerleri ise *verilen konulara*, *alt konulara* veya *devam eden konulara* atıfta bulunma işlevine sahiptir.

Odak (focus) edimsel işlevleri: Bürünsel belirginlik (*prosodic prominence*), özel kurucu düzeni (*special constituent order*), özel odak işaretleyicileri (*special Focus markers*) ve özel odak yapıları (*special focus constructions*) (Dik, 1997:327). Odak edimsel işlevleri, özel vurgu yapılan ya da bağlam içinde açıkça belirtilen/bağlamdan anlaşılması gereken diğer bilgi parçalarıyla karşıtlık içinde sunulan bileşenlere eklenir. Konu işlevlerinin aksine, odak işlevleri prensipte sadece terimlere değil, temel cümle yapısının herhangi bir parçasına atanabilir (Dik, 1997:68).

ögedir (1990:43). Çalışmasında Vallduví'nin bilgi paketleme yaklaşımını kullanan İşsever, cümlede aktarılan tek bilginin odak olduğunu ifade etmektedir. Temelin bölümleri olan bağlantı ve eklentinin ise dinleyicinin bilgi deposunda önceden var olan, eski bilgileri oluşturduğunu dolayısıyla dinleyicinin bilgi deposuna bilgisel bir katkıda bulunmaktan çok bilginin tam olarak nereye ve nasıl yerleştirileceği yönünde bir katkı sağladığını vurgulamaktadır (2000:51-52).

Bilgi yapısı çalışmalarında *bağlantı* terimi yerine *konu* ve *izlek* (theme), *ekleni* terimi yerine ise *yansız*, *artalan* ve *arka plan* terimleri kullanılmıştır²⁷. Bu tez çalışmasının ad işlevli bağımlı cümlelerde bilgi yapısını ele alan bölümünde Erguvanlı'nın (1984:72) çalışmasından yola çıkarak *konu* ve *arka plan* terimleri tercih edilmiştir.

Konuya ad işlevli bağımlı cümleler açısından baktığımızda Türkçede bu tip cümlelerin sözcük dizilişi bakımından genellikle bağımsız bitimli cümlelerle benzer özellikler gösterdiği söylenebilir. Nasıl ki bağımsız bitimli cümlelerde edimsel sebeplerle sözcük dizilişi değişebiliyorsa ad işlevli bağımlı cümlelerde de aynı sebeple sözcük dizilişi değişebilmektedir. Yani Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerde de genellikle temel sözcük dizilişi ÖNY modeli görülse de edimsel önceliğe göre farklı dizilişler de görülebilmektedir. Gagavuz Türkçesinde ise temel sözcük dizilişi ÖYN modelidir. Ancak edimsel önceliğe göre sözcük dizilişi değişebilmektedir. Tıpkı bağımsız bitimli cümlelerde görüldüğü gibi bağımlı cümlelerde de edimsel sebeplerle sözcük dizilişi modelleri değişebilmektedir. Menz, Slav dillerinin etkisinin bağımlı cümlelerde de görüldüğünü belirtir. Hint Avrupa dillerindeki bağımlı cümle yapılarına uyan modellerin Gagavuz Türkçesinde çok yaygın olduğunu söyler. Bağımlı cümle yüklemine zorunlu olmasa da genellikle Türkiye Türkçesindeki gibi cümlenin sonunda olduğunu ifade eder (2003:36). Yani Gagavuz Türkçesinin bağımlı cümle yapılarında ÖYN modelinin yanı sıra ÖNY modeli de görülmektedir. Aşağıda, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında tespit edilen sözcük dizilişi modelleri edimsel konum konusuyla beraber incelenemeye çalışılacaktır.

²⁷ *Bağlantı* (link) için bk. Vallduví, 1990; Hendriks, 1996. *Konu* (topic) için bk. Chafe, 1976; Erguvanlı, 1984; Sgall, Hajicova and Benesova, 1986; Hoffman, 1995; Choi, 1996. *İzlek* (theme) için bk. Firbas, 1964; Halliday, 1967; Aydemir, 2010. *Ekleni* (tail) için bk. Vallduví, 1990; İşsever, 2000. *Yansız*, *artalan*, *arka plan* (background) için bk. Erguvanlı, 1984.

3.1.1. ÖYN Sözcük Diziliş Modeli

ÖYN modeli Gagavuz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan sözcük diziliş modelidir. Kullandığımız derlemde de yola çıkarak Gagavuz Türkçesinde bitimli cümle yapıları gibi bağlı cümle yapılarında da Hint-Avrupa dillerinin ÖYN sözcük diziliş modelini kullandığını söyleyebiliriz. Kirli, Gagavuz Türkçesi cümle yapısı üzerine yaptığı çalışmada 665 basit cümlenin 191’inde yüklem sona yer aldığını buna ek olarak yüklem başta ve ortada konumlandığı 454 adet devrik cümle olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, 1955 birleşik cümlenin de %70’inde yüklem sona yer almadığını belirtmiştir. Buna göre Gagavuz Türkçesinin temel dizilişinin ÖYN olduğunu ve Rusça temel sözcük dizilişi ile örtüşüğünü ifade etmektedir (2001:419).

Şimdi Gagavuz Türkçesinde ÖYN modeline sahip ad işlevli bağımlı cümle yapılarını edimsel konuma göre inceleyelim. ÖYN sözcük diziliş modelinde cümlenin başında, ortak bilgiyi yansıtan *konu* bulunur. *Konu*, bağlama göre söylemde var olan ve hakkında konuşulan bilgidir. Türkçede cümle vurgusu yüklemde toplanır ve vurgulanmak istenen kelime yüklemde hemen önce konumlanır. Özkan, Gagavuz Türkçesinin de bu genel değerlendirme içine alınabileceğini fakat sözcük sıralanışındaki farklılık nedeniyle vurgulanan ögenin yüklemde önce değil yüklemde sonra konumlandığını ifade etmektedir (2019: 162). Türkçede asıl iletilmek istenen en önemli ve yeni bilgi olan *odak*, yüklemde hemen önünde konumlanırken Gagavuz Türkçesinde ise sözcük sıralanışındaki değişimle beraber odağın konumu da değişmiştir. *Odak*, yüklemde hemen sonra gelir.

Gagavuz Türkçesinde ÖYN diziliş modelindeki ad işlevli bağımlı cümlelere aşağıdaki örnekler verilebilir:

(4) *Biz gördük, ki [uşaklar annērlar hem*
biz gör-GGZ.1.ÇK BAĞ çocuk-ÇOK anla-ŞZ.3.ÇK BAĞ

severlār ana dilini].

sev-ŞZ.3ÇK ana dil-İYE.3.ÇK-ZN-BEL

“Biz çocukların ana dillerini anladıklarını ve sevdiklerini gördük.” (Beşgöz, 2001, s.19)

(4)’te ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ‘*uşaklar*’, hakkında konuşulan öge olduğu için *konu* konumundadır. Bağımlı cümle yüklemelerinden sonra gelen cümlenin nesnesi ‘*ana*

dilini', ad işlevli bağımlı cümlelerin en önemli ve yeni bilgisi olduğundan *odak* konumundadır.

- (5) *Çeket-miş* [*musaafir söylemää kendi fikrini*].
 başla-DGZ.3.TK misafir söyle-AE-YÖN kendi fikr-İYE.3.TK-ZN-BEL
 “Misafir kendi fikrini söylemeye başlamış.” (Baboglu, 1969:9)

(5)'te bağımlı cümlelerin en başında bulunan ve öznesi olan '*musaafir*', *konu* ögesidir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin yükleminden hemen sonra gelen nesne görevindeki '*kendi fikrini*' ise *odak* ögesidir.

- (6) *Şimdi şeytan isteer* [*almaa bğiri hem yuları*].
 şimdi şeytan iste-ŞZ.3.TK al-AE-YÖN at-BEL BAĞ yular-BEL
 “Şimdi şeytan atı ve yuları almak istiyor.” (Radloff, 2020:75)

(6), (Ö)YN sözcük dizilişi modelindedir. Temel cümlelerin öznesi '*şeytan*', aynı zamanda ad işlevli bağımlı cümlelerin de öznesidir. Bağımlı cümle ve temel cümlelerin öznesi ortak olduğundan bağımlı cümlelerin öznesi tekrarlanmamıştır. Bağımlı cümlelerin yüzey yapısında bulunmayan '*şeytan*', *konu* ögesidir. Ad cümlecığının yükleminden hemen sonra gelen '*bğiri hem yuları*' nesnesi ise vurgulanmak istenen en önemli ve yeni bilgi olduğundan *odak* konumundadır.

- (7) *Da gidër* *kız bir babuya, da annadayor ona,*
 BAĞ git-ŞZ.3TK kız bir babu-YÖN BAĞ anlat-ŞZ.3TK o-YÖN
ani [*bobası istärmiş onunnan yeş olmaa*].
 BAĞ boba-İYE.3TK iste-GNZ.3TK-EKE.GEÇ o-İLG-ARÇ eş ol-AE-YÖN
 “Kız bir yaşlı kadına gidiyor ve babasının onunla eş olmak istediğini yaşlı kadına anlatıyor.” (Radloff, 2020:98)

(7), ÖYN sözcük dizilişi modelini sergileyen iki ad işlevli cümleyi içeren karmaşık bir cümledir. Yani, (7)'de ad işlevli bağımlı cümle *onunnan yeş olmaa*, ad işlevli bir üst cümleye *ani bobası istärmiş* bağlıdır. Ad işlevli bağımlı cümle ile bağlı olduğu üst cümlelerin öznelere ortaktır. Ad işlevli üst cümlede '*bobası*', hakkında konuşulan öge olduğundan dolayı *konu* ögesidir. Yükleminden sonra gelen üst cümlelerin nesnesi '*onunnan yeş olmaa*', vurgulanmak istenen en yeni bilgi olduğundan *odak* ögesidir.

- (8) *Unuttum* $AC_2[s\ddot{o}lem\ddot{a}\ddot{a}]$, *ani* $AC_1[Kosti\ karısına\ \ddot{u}fkelenmi\ddot{s}]$.
 unut-GGZ.1TK söyle-AE-BEL BAĞ Kosti karı-İYE.3TK-ZN-YÖN öfkelen-DGZ.3TK
 “Kosti’nin karısına öfkelenendiğini söylemeyi unuttum.” (Bulgar, 1996, s.4)

(8)’de AC1, AC2’ye bağlıdır. AC2’nin öznesi temel cümleyle ortaktır, dolayısıyla yüzey yapısından özne düşürülmüştür. Burada AC1’in öznesi *Kosti*, konuşur tarafından bilinen ve eski bir bilgi olduğundan *konu* konumundadır. Bağımlı cümlenin yüklemi *üfkelenmiş* ise *odak* konumundadır.

3.1.2. ÖNY Sözcük Dizilişi Modeli

Yüklemin cümle sonunda bulunması ve vurgulanmak istenen ögenin yükleme yaklaştırılması Türkçenin en başta gelen özelliklerinden biridir. Gagavuz Türkçesi’nde Slav dillerinin etkisiyle yüklem genellikle başta ya da ortada yer alsada yüklem çoğu zaman Türkiye Türkçesi’ndeki gibi cümlenin sonunda bulunmaktadır. ÖNY sözcük dizilişi modeli ad işlevli bağımlı cümle yapılarında ÖYN modelinden sonra en çok görülen modeldir²⁸. Türkiye Türkçesindeki gibi yüklemin sonda yer aldığı ÖNY sözcük dizilişi modelinde iletilmek istenen en önemli ve en yeni bilgiyi taşıyan *odak* pozisyonunda yüklemden hemen önce gelen nesne ögesi bulunur. Hakkında konuşulan *konu* ögesi ise bağımlı cümlenin başında yer alır.

- (9) *Annamış* *Aleksandri*, *ani* [*Por onu yenecek*].
 anla-DGZ.3TK Aleksandri-YAL BAĞ Por-YAL o-BEL yen-GEL.3TK
 “Aleksandri, Por’un onu yeneceğini anlamış.” (Radloff, 2020:71)

(9)’da bağımlı cümlenin *odak* ögesi yüklemden hemen önce yer alan nesne işlevindeki ‘*onu*’ biçimidir. Ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ‘*Por*’ ise *konu* ögesidir.

- (10) *İstärseydi* [*birkimsey beni satın almaa*], *sat*.
 iste-GNZ.3TK-EKE.ŞRT-EKE.GEÇ birkimse ben-BEL satın al-AE-YÖN sat-GÖN.2TK
 “Beni biri satın almak isterse, sat.” (Kopuşcu, 2016:25)

²⁸ Hint Avrupa dillerinin sözcük dizilişine uyan ÖYN modeline sahip cümle yapıları görülebildiği gibi aynı şekilde Türkçenin temel sözcük dizilişi ÖNY modeliyle kurulmuş cümle yapıları da kullanılmaktadır (Özkan, 2019:332). Ayrıca bk. Menz, 2010, 2003, 1999; Özakdağ, 2013.

(10)'da bağımlı cümlenin başında bulunan *bir kimsey*, *konu* ögesidir. Bağımlı cümledeki en yeni ve önemli bilgi ise yüklemden önce konumlanan *beni*, *odak* ögesidir.

- (11) *Dediydiniz,* *ani* [*bu yaz ekskürsiya yapacez!*]
 de-GEÇ.3TK-EKE.GEÇ.2.ÇK BAĞ bu yaz ekskürsiya yap-GEL.1ÇK
 “Bu yaz gezi yapacağımızı söylemişsiniz!” (Baboglu, 2003b:1)

(11)'de bağımlı cümlenin öznesi yüklemde işaretlenmiştir (*yap-ace-z* gelecek zaman, çokluk 1. kişi) dolayısıyla ‘*biz*’ öznesine yüklemden ulaşılabilir. Bağımlı cümlenin düşmüş olan öznesi *biz*, *konu* pozisyonundadır. Bağımlı cümlede yüklemden hemen önce gelen ‘*ekskürsiya*’ ise *odak* pozisyonundadır.

- (12) *Sora başlamış* [*boyar kendi da Yuvañçuya akıl danışmaa.*]
 sora başla-DGZ.3.TK patron kendi BAĞ Yuvañçu-YÖN akıl danış-AE-YÖN
 “Sonra patron kendisi de Yuvañçu’ya akıl danışmaya başlamış.” (Radloff, 2020:47-49)

(12)'de ise ad işlevli bağımlı cümlenin özne görevindeki ‘*boyar*’, *konu* ögesidir. Bağımlı cümlede tümleş görevindeki ‘*Yuvañçuya*’ yüklemden hemen önce konumlandığı için *odak* ögesidir.

3.1.3. NÖY Sözcük Dizilişi Modeli

NÖY modeli, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında görülen ÖYN ve ÖNY modelleri kadar yaygın bir sözcük dizilişi modeli değildir. Bağımlı cümlenin yüklemi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi cümlenin sonunda yer almaktadır. Yüklem cümle sonunda yer aldığı için yüklemden hemen önce gelen öge odak pozisyonundadır. Cümlenin başında bulunan nesne görevindeki öge ise konu pozisyonundadır.

- (13) *Babu söölër* *däduya,* *ani* [*mercimek cäni ister*].
 babu söyle-GNZ.3TK ihtiyar-YÖN BAĞ mercimek can-İYE.3TK iste-GNZ.3TK
 “Yaşlı kadın ihtiyara canının mercimek istediğini söyler.” (Radloff, 2020:88)

(13)'te ad işlevli bağımlı cümlede ‘*mercimek*’, *konu* ögesi; bağımlı cümlenin yüklemi ‘*canı ister*’ ise *odak* ögesidir.

- (14) *Onuştan bän kayıldım,* [*seni tazı dalasın*].

o yüzden ben razı-GGZ.1TK sen-BEL tazı dala-GÖN.3TK

“O yüzden ben tazının seni ısırmasına razıydım.” (Radloff, 2020:164)

(14)’te ad işlevli bağımlı cümlenin nesnesi ‘*seni*’, *konu* pozisyonunda, öznesi ‘*tazı*’ ise *odak* pozisyonundadır.

(15) *Deneyecän, ani [onnarı oolum kullanër].*

gör-GEL.2TK BAĞ o-ÇOK-BEL oğ(u)l-İYE.1TK kullan-ŞZ.3TK

“Oğlumun onları kullandığını göreceksin.” (Kopuşcu, 2016:25)

(15)’te bağımlı cümlenin öznesi *oolum*, *odak* konumundadır. Bağımlı cümlenin nesnesi *onnarı* ise *konu* konumundadır.

(16) *Dimitraş duymuş, ani [bu fiçiyı çarşıya*

Dimitraş duy-DGZ.3TK BAĞ bu fiçi-BEL çarşı-YÖN

gidän satıcılar taligalarından düşürmüş].

git-ORT satıcı-ÇOK araba-İYE.3ÇK-ZN-AYR düşür-DGZ.3TK

“Dimitraş, bu fiçiyı çarşıya giden satıcıların arabalarından düşürdüğünü duymuş, hissetmiş.” (Baboglu, 1969:27)

(16)’da bağımlı cümlenin nesnesi ‘*bu fiçiyı*’, hakkında konuşulan ve önceden bilinen eski bir bilgi olduğu için *konu* ögesidir. Vurgulanmak istenen en yeni bilgi cümleden hemen önce yer alan ‘*taligalarından*’ ise *odak* ögesidir.

3.1.4. NYÖ Sözcük Dizilişi Modeli

NYÖ, yaygın olmasa da Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında görülen sözcük dizilişi modellerinden biridir. Gagavuz Türkçesinde sözcük dizilişinin farklılaşması vurgulanan ögeyi yüklemden sonraya taşımıştır. Yüklem ortada bulunduğu bu sözcük dizilişi modelinde yüklemden hemen sonra gelen öge bağımlı cümlenin odak pozisyonundadır ve en yeni bilgiyi taşır. Cümle başında bulunan ve hakkında konuşulan öge ise konu pozisyonundadır.

(17) *Da sora yollamış kilimi geri, da ozaman annamışlar,*

ÜNL sora yolla-DGZ.3TK kilim-BEL geri BAĞ o zaman anla-DGZ.3ÇK

ani [bu iilii yaptı Sveti Nikulay].

BAĞ bu iyilik-BEL yap-GGZ.3TK Sveti Nikulay

“Sonra kilimi geri göndermiş ve o zaman bu iyiliği Aziz Nikolay’ın yaptığını anlamışlar.” (Radloff, 2020:57)

(17)’de bağımlı cümlenin yükleminden sonra gelen ‘*Sveti Nikulay*’ vurgulanmak istenen en önemli ve en yeni bilgidir. Dolayısıyla *odak* ögesidir. Bağımlı cümlenin başında bulunan ‘*bu ilii*’ ise *konu* ögesidir.

(18) *O dedi, ani [batümnan kakumu almış milişiya].*

o de-GGZ.3TK BAĞ abi-İYE.1TK-ARÇ abla-İYE.1TK-BEL al-DGZ.3TK milişiya

“O, abimle ablamı milisin aldığını söyledi.” (Kopuşçu, 2017:35)

(18)’de bağımlı cümlenin nesnesi görevindeki ‘*batümnan kakumu*’, *konu* pozisyonundadır. Yüklemden hemen sonra gelen ‘*milişiya*’ ise en yeni bilgi olduğu için *odak* pozisyonundadır.

3.1.5. YÖN Sözcük Dizilişi Modeli

Çok sık kullanılmamakla beraber yüklem başta olduğu YÖN sözcük dizilişi modelinin ad işlevli bağımlı cümle yapılarında tercih edildiği görülmektedir. YÖN modelinde yüklemden hemen sonra gelen öge odak pozisyonundadır. Bağımlı cümlenin başında bulunan yüklem ise konu pozisyonundadır.

(19) *Da soram uže görerim ani [bitti onnarın paraları].*

BAĞ soram uže gör-ŞZ.1TK BAĞ bit-GGZ.3TK o-ÇOK-İLG para-İYE.3ÇK.

“Ve daha sonra paralarının bittiğini fark ediyorum/görüyorum.” (Csató & Menz, 2018:48).

(19)’da ad işlevli bağımlı cümlenin yüklemi ‘*bitti*’, *konu* ögesidir. Bağımlı cümlenin öznesi ‘*onların paraları*’ ise yüklemden sonra geldiği için *odak* ögesidir.

(20) *Popaz-da geridän gideyor bakmaa, [nicäl güdër çoban koyunnarı].*

papaz BAĞ geri-AYR git-ŞZ.3TK bak-AE-YÖN SOR güd-ŞZ.3TK çoban koyun-ÇOK-BEL

“Papaz da çobanın koyunları nasıl güttüğüne bakmak için geriden gidiyor.” (Radloff, 2020: 121)

(20)'de bağımlı cümlenin *konu* pozisyonunda cümlenin yüklemi görevindeki ‘*güdër*’ yer almaktadır. Yüklemden hemen sonra gelen özne görevindeki ‘*çoban*’ ise *odak* pozisyonundadır.

(21) *Başlamış* [toplamaa canavarlar o aacin altına].
 başla-DGZ.3TK toplan-AE-YÖN canavar-ÇOK o ağaç-İLG alt-İYE.3TK-ZN-YÖN
 “Canavarlar o ağacın altında toplanmaya başlamışlar.” (Radloff, 2020:161)

(21)'de bağımlı cümlenin yüklemi ‘*toplamaa*’ geçişsiz bir eylem olduğu için nesne istemez. Ayrıca bağımlı cümlenin başında bulunduğu için ‘*toplamaa*’, *konu* ögesidir. Yüklemden hemen sonra gelen özne görevindeki ‘*cänavarlar*’ vurgulanmak istenen en önemli bilgidir dolayısıyla *odak* pozisyonundadır.

(22) *Başladı* AC₂[işidilmää] AC₁[canavar uluması].
 başla-GGZ.3TK duyul-AE-YÖN canavar ulu-AE-İYE.3TK
 “Kurdun uluması duyulmaya başladı.” (Baboglu, 2003a:18)

(22)'de AC₁, AC₂'ye bağlıdır. AC₂'nin yüklemi ‘*işidilmää*’ cümlenin başında yer almaktadır dolayısıyla *konu* pozisyonundadır. AC₂'de yüklemden sonra gelen AC₁ ise vurgulanmak istenen en önemli bilgi olduğu için *odak* pozisyonundadır.

3.2. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN TEMEL CÜMLEYE GÖRE KONUMLANMASI

Sola dallanan yani *yönetilen-yöneten kuralına* sahip cümle yapısı Türkçenin temel tipolojik özelliklerinden biridir. Bu kurala göre sözdizimsel açıdan bağımlı öge (yönetilen) temel ögenin (yöneten) önünde konumlanmaktadır (Johanson, 2022b:103). Yani cümleye eklenen yeni bir öge, temel ögenin (yöneten) soluna eklenir. Türkçe, esnek bir dil olduğu için edimsel önceliğe göre farklı sözcük dizilişlerine de izin verir. Dolayısıyla yönetilen-yöneten kuralı Türkçenin temel sözcük dizilişi için geçerlidir.

Türkiye Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin de temel cümleler gibi bir sözcük dizilişi vardır. Ayrıca bağlandıkları üst/temel cümlelerde özne, nesne ya da tümleç gibi çeşitli sözdizimsel işlevler üstlenirler. Bitimli cümle yapıları gibi değerlendirilebilen ad işlevli bağımlı cümle yapıları temel cümleye göre farklı konumlarda da bulunabilirler.

Gagavuz Türkçesinde bağımlı cümle yapılarında da Slav dillerinin etkisini görmek mümkündür. Hatta Slav dillerinin etkisi en çok bağımlı cümle yapılarında görülmektedir. Çünkü Gagavuz Türkçesinde bağımlı cümleler bağlı oldukları ögeden sonra gelmektedir. Bu durum Türkçenin yönetilen-yöneten kuralına uymamaktadır. Hint Avrupa dillerinin etkisiyle Gagavuz Türkçesinde bağımlı cümleler bir bağlaçla başlar ve bitimli cümleler gibi bağımlı cümle yüklemeleri zaman-kişi eklerini taşır (Menz, 2003:36).

İncelediğimiz derlemde Gagavuz Türkçesinde söyleyişteki edimsel önceliğe göre ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümleye göre üç farklı şekilde konumlandığı görülmüştür: *Temel cümleden önce, temel cümlede içinde ve temel cümleden sonra.*

3.2.1. Temel Cümleden Önce Konumlanan Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Gagavuz Türkçesinde edimsel sebeplerden dolayı temel cümleden önce konumlanan ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümleden önce yer aldığı ad işlevli bağımlı cümle hakkında konuşulan bilgiyi yansıttığı için temel cümlede bilgi yapısında *konu* ögesidir. Aşağıda verilen örneklerde ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümlede nesnesi ve dolaylı tümleci görevindedir ve bilgi yapısında *konu* bilgisini iletir.

(1) [*Sayfaları aktarmaa*] *ben karannıkta da becererim.*

sayfa-ÇOK-BEL çevir-AE-BEL ben karannık-BUL BAĞ becer-ŞZ.1TK

“Sayfaları çevirmeyi ben karanlıkta da beceriyorum.” (Gagauz Sesi, 1996: 4)

(2) [*Aaçlıktan, susuzluktan çocuun kafası dönmaa*] *başladı.*

aaçlık-AYR, susuzluk-AYR çocuk-İLG kafa-İYE.3TK dön-AE-YÖN başla-GGZ.3TK

“Aaçlıktan, susuzluktan çocuğun başı dönmeye başladı.” (Baboglu, 2003a:18)

(3) [*Folklordan ilham almaa*], [*folklora dayanmaa*] *hem*

folklor-AYR ilham al-AE-BEL folklor-YÖN dayan-AE-YÖN BAĞ

[*folklordan üürenmaa*] *bilerlär gagauz*

folklor-AYR üüren-AE-YÖN bil-GNZ.3ÇK gagauz

dilindä yazan şairlerimiz.

dil-İYE.3TK-ZN-BUL yaz-ORT şair-ÇOK-İYE.1ÇK

“Gagavuzca yazan şairlerimiz folklordan ilham almayı, folklora dayanmayı ve folklordan öğrenmeyi bilirler.” (Baboglu, 2003b:132)

3.2.2. Temel Cümlelerin İçinde Konumlanan Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler bazı durumlarda temel cümlelerin içerisine yerleşmiş olarak orta konumda bulunabilirler. Temel cümle yükleminden önce geldikleri için vurgulanmak istenen en önemli bilgiyi iletirler ve cümlede *odak* ögesi olarak yer alırlar.

(4) *Bakına-bakına, çocuk [ansızdan büyük sevinmeliklän baarmaa] başladı.*

bakın-ULÇ bakın-ULÇ çocuk ansız-AYR büyük heyecan-ARÇ bağır-AE-YÖN başla-GGZ.3TK

“(Etrafına) bakınırken çocuk aniden büyük bir heyecanla/neşeyle bağirmaya başladı.”

(Baboglu, 2003a:19)

(4)’te temel cümlelerin içinde konumlanan bitimsiz ad cümlecisi temel cümle yükleminden hemen önce yer aldığı için temel cümlelerin bilgi yapısında *odak* ögesidir.

(5) *Sade onun geniyi [bu işleri en üüsek uurda yapmaa] becerdi.*

sade o-İLG geni-İYE.3TK bu iş-ÇOK-BEL en yüksek uğur-BUL yap-AE-BEL becer-GÇZ.3TK

“Sadece onun geniyi? bu işleri en yüksek uğurda yapmayı becerdi.” (Zanet, 2013:5)

(6) *Ama kundak-ta uşak [lafet-mä-ä] becer-me-er.*

BAĞ kundak-BUL çocuk konuş-AE-BEL becer-OLZ-GNZ.3TK

“Ama kundaktaki çocuk konuşmayı beceremiyor.” (Kopuşçu, 2017:43)

3.2.3. Temel Cümleden Sonra Konumlanan Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Ad işlevli bağımlı cümle temel cümlelerin yükleminden hemen sonra geldiğinde temel cümlelerin bilgi yapısında odak ögesidir. Burada temel cümlelerin nesnesi görevini taşıyan ad işlevli bağımlı cümleler yükleminden sonra geldiği için vurgulanmak istenen en önemli bilgiyi iletirler. İncelediğimiz derlemde, Gagavuz Türkçesinde *ani* ve *ki* kopya bağlayıcılarıyla oluşturulan ad işlevli bağımlı cümlelerin genellikle temel cümleden sonra konumlandığı tespit edilmiştir.

(7) *Çocuk sandı, ani [kaplan gidecek].*

çocuk san-GGZ.3TK BAĞ kaplan git-GEL.3TK

“Çocuk kaplanın gideceğini sandı.” (Baboglu, 2003a:18)

(8) *Vatandaşlar susarsalar, zaabtlär sanër, ani [onnarın*

vatandaş-ÇOK sus-GNZ.3ÇK-EKE.ŞRT subay-ÇOK san-GNZ.3ÇK BAĞ o-ÇOK-İLG

hiçbir sıkıntıları yok, ödeklerinä şükür].

hiçbir sıkıntı-İYE.3ÇK yok, maaş-İYE.3ÇK-ZN-YÖN şükür

“Vatandaşlar susarsa subaylar onların hiçbir sıkıntılarının olmadığını, maaşlarına şükrettiklerini sanırlar.” (Kopuşçu, 2017:43)

(9) *Hiç aklına da gelmeer, ani [ondan var nasıl zarar göräsin].*

hiç akıl-İYE.2TK-YÖN BAĞ gel-OLZ-ŞZ.3TK BAĞ o-AYR zarar gör-YET.2TK

“Ondan zarar görebileceğin hiç aklına da gelmiyor.” (Kopuşçu, 2017:48)

(10) *Ama hepsi annardılar, ki [o sattı hem diil sadece*

BAĞ hepsi anla-GNZ-EKE.GEÇ.3ÇK BAĞ o sat-GGZ.3TK BAĞ değil sadece

beni, ama yarım küüyümüzün en ii adamnarını].

ben-BEL BAĞ yarım köy-İYE.1ÇK-İLG en iyi adam-İYE.3ÇK-ZN-BEL

“Ama onun sadece beni değil köyümüzün en iyi adamlarının yarısını da sattığını hepsi anlıyordu.” (Kopuşçu, 2017:146)

(11) *Annadım, ani [bu yoldan kimsey kurtulmayacak].*

anla-GGZ.1TK BAĞ bu yol-AYR kimse kurtul-OLZ-GEL.3ÇK

“Bu yoldan kimsenin kurtulmayacağını anladım.” (Baboglu, 2003b:147)

(12) *Annamişlar, ani [o isteer öküzlerini görsün].*

anla-DGZ.3ÇK BAĞ o iste-GNZ.3TK öküz-ÇOK-İYE.3TK-ZN-BEL gör-GÖN.3TK

“Onun öküzlerini görmek istediğini anlamışlar.” (Babaoglu, 2003b, s.151)

(13) *O istäärdi, ki [birkisey görsün onu*

o iste-ŞZ.3TK-EKE.GEÇ BAĞ bir kişi gör-GÖN.3TK o-BEL

bu aaçın tepesindä].

bu ağaç-İLG tepe-İYE.3TK-ZN-BUL

“O bir kişinin onu ağacın tepesinde görmesini istiyordu.” (Baboglu, 2003a:18)

(14) *Sora başlää [zaamet etmää bilim tarlasında -Akademiya].*

sora başla-ŞZ.3TK hizmet et-AE-YÖN bilim tarla-İYE.3TK-ZN-BUL Akademiya-BUL

“Sonra bilim tarlasında –akademide hizmet etmeye başlıyor.” (Kopuşçu, 2017:39)

(15) *Sora pek severiz [türlü artistik kiyatlarını okumaa].*
 sonra çok sev-GNZ.1ÇK çeşitli sanat kitap-ÇOK-İYE.3TK-ZN-BEL oku-AE-YÖN
 “Sonra çeşitli sanat kitaplarını okumayı çok severiz.” (Baboglu, 2000:13)

3.3. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD-EYLEM İŞARETLEYİCİLERİNİN [±UYUM] ÖZELLİKLERİNE GÖRE BETİMLENMESİ

Uyum, yüklemün kişi-sayı bakımından özne ile uyum göstermesidir. Türkçede eylemcil ve adıl olmak üzere iki tür uyum bulunmaktadır. *Eylemcil uyum*; yüklemün, özne konumunda bulunan sözlüksel ögenin sahip olduğu içsel kişi-sayı özelliğine uygun şekilde çekimlenmesidir. Uyum işaretleyicileri, zaman, görünüş, kip gibi işlevsel kategorilerden sonra yer almaktadır. Aşağıda eylemcil uyum işaretleyicileri örneklendirilmektedir:

Ben kitap okudu-m

Sen kitap okudu-n

O kitap okudu

Biz kitap okudu-k

Siz kitap okudu-nuz

Onlar kitap okudu-lar

Adıl uyum ise ad öbeklerinde başın, içsel kişi-sayı özelliğine göre çekimlenmesiyle ilgilidir. Öbeğin başı, ad öbeğinin öznesi konumunda bulunan adın kişi sayısına göre çekimlenir. Adıl uyum, özne konumundaki ad öbeklerine tamlayan durumu yüklemektedir (Uzun, 2000:154).

Benim ödev-i-m

Senin ödev-i-n

Onun ödev-i

Bizim ödev-i-miz

Sizin ödev-i-niz

Onların ödev-leri

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere ad öbeklerinin baş ögesine (*ödev*) gelen ekler (-*m*, -*n*, -*i* gibi) uyum işaretleyicileridir. Burada uyum işaretleyicileri olarak ifade ettiğimiz ekler aslında geleneksel dilbilgisindeki “iyelik” işaretleyicileridir.

Türkiye Türkçesinde ad-eylem yapıları, kişi işaretleme veya kişi işaretlememe yönünden iki gruba ayrılmaktadır. -*mAK* biçimbirimi kişi işaretlemeyken -*mA*, -(*y*)*Xş*, -*DXX* ve -(*y*)*AcAK* biçimbirimleri kişi işaretlemektedir. -*mA*, -(*y*)*Xş*, -*DXX* ve -(*y*)*AcAK* biçimbirimlerinde kişi işaretleme, iyelik ekleriyle gerçekleştirilmektedir. Gagavuz Türkçesinde ise -*mA*, -*Iş*, -*DXX*, -*AcAA*, -*sXn* ve -*sXnnAr* biçimbirimleri kişi işaretlerken -*mAA* biçimbirimi kişi işaretlememektedir.

Bir sonraki başlık altında Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin özne konumlarının +uyum/-uyum özelliklerine göre nasıl biçimlendiği üzerinde durulacaktır. Bu kısma geçmeden önce bazı kavramları açıklamak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Özne uyumu işaretleyicisi yani uyum eki bulunduran biçimbirimler [+UYUM], uyum eki bulundurmayan biçimbirimler ise [-UYUM] özelliği göstermektedir. *Adıl*/ küçük *adıl*, uyum eki almış olan eylemin bulunduğu temel cümle ya da bağımlı cümledeki öznedir. *ADIL* / *Büyük ADIL* ise uyum eki almamış olan bağımlı cümlelerde belirtilmemiş ama anlaşılan öznedir. Örneğin;

(1) *Ben [ADIL şu kitabı oku-mak] isti-yor-um.*

ben şu kitap-BEL oku-AE iste-ŞZ-1TK

(1) numaralı örnekte ad işlevli bağımlı cümlemin yüklemdeki -*mAK* biçimbirimi uyum ekini üzerinde bulundurmaz. Dolayısıyla söz konusu biçimbirimi [-UYUM] özelliği gösterir. Bağımlı cümle ile temel cümlemin öznesi ortak olduğundan bağımlı cümlemin özne pozisyonunda ADILa izin verilir. Yani, bağımlı cümlemin özne pozisyonunda yalnızca ADILa izin verilmesi temel cümle ile bağımlı cümlemin öznelere ortak olmasıyla ilgili bir durumdur. Türkçe tipi dillerde bağımlı cümle ve temel cümle öznesi ortaksa arka arkaya söz konusu özne tekrarlanmaz, gizli özne kullanılır. Geleneksel

dilbilgisi kaynaklarında “gizli özne” diye adlandırılan bu öge, evrensel dilbilgisinde ADIL olarak karşılanmaktadır. Örneğin;

(1) a. *Ben [ADIL şu kitabı okumak] istiyorum.*

b. **Ben [ben / Ahmet şu kitabı okumak] istiyorum.*

(1a)’da ad işlevli bağımlı cümle yüklemine (*okumak*) uyum işaretleyicisi yoktur ve (1b)’de görüldüğü gibi ADILın yerine açık özne kullanılamaz. Bu yüzden (1) numaralı örnekte [-UYUM] özelliği gösteren *-mAK* biçimbirimi, bağımlı cümlenin özne pozisyonunda sadece ADILa izin vermektedir. Çünkü ADILın yerine açık özne ‘*ben/Ahmet*’ kullanıldığında cümle, dilbilgisidışı olmaktadır. Ad işlevli bağımlı cümlenin yüklem çekirdeğindeki *oku-* eyleminin açıkça belirtilmemiş ama anlaşılabilir öznesi ‘*ben*’dir. Temel cümle ile bağımlı cümlenin öznesi ‘*ben*’, ortak olduğu için yüzey yapıda tekrar edilmemektedir. Ancak ‘*Ahmet*’ gibi temel cümleden farklı bir özne kullanıldığında ise cümle doğrudan dilbilgisidışı olmaktadır. Buna göre *-mAK* farklı özne kullanımına izin vermemektedir. Özsoy ve Turan, ADILın iyelik uyum eki taşıyan bir eylemin öznesi olarak kullanılmadığını, dolayısıyla da ADILın uyum eki almayan *-mAK* biçimbirimiyle kurulan ad cümleciklerinin öznesi olduğunu vurgulamaktadırlar (2019:40).

(2) *Anne-m [babamın/ (adıl) yemeği yak-tığ-ı-nı] fark etti.*

anne-İYE.1TK baba-İYE.1TK-İLG yemek-BEL yak-AE-İYE.3TK-ZN-BEL fark et-GGZ.3TK

(2)’de ise bağımlı cümlenin yüklemine *-DXK* biçimbiriminde kişi işaretleme teklik üçüncü kişi iyelik eki (*yak-tığ-ı*) tarafından gerçekleştirilmektedir. *-DXK* biçimbirimi özne uyumu işaretleyicisi bulundurduğu için [+UYUM] özelliği göstermektedir. Buna göre bağımlı cümlenin özne pozisyonunda sözlüksel özneye veya adla izin verir. Gagavuz Türkçesinde [+UYUM] özelliği gösteren *-mA*, *-Iş*, *-DXX*, *-AcAA*, *-sXn* ve *-sXnnAr* biçimbirimleri bağımlı cümlenin özne pozisyonunda adıl ya da sözlüksel özneye izin vermektedir. [-UYUM] özellikli *-mAA* biçimbirimi ise bağımlı cümlenin özne pozisyonunda sadece ADILa izin verir.

3.3.1. [+UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Gagavuz Türkçesinde *-DXX*, *-mA*, *-Iş* ve *-AcAA* biçimbirimleriyle kurulan bağımlı yapılar, biçimbilgisel olarak kişi belirtmeleri yönünden özne uyumuna sahiptirler. Ayrıca *-sXn/ -sXnnAr* gönüllülük işaretleyicileri, *-mA* ve *-mAK* ad-eylem işaretleyicileri yerine de kullanılabilirler. Bu biçimbirimler özne uyum ekini üzerlerinde bulundurlar. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarında [+UYUM] özelliği taşıyan biçimbirimler, kendi içlerinde *adıl* veya *eylemcil uyum* belirtmeleri açısından ikiye ayrılır:

a. Adıl Uyum Taşıyan Biçimbirimler

Gagavuz Türkçesinde *-DXX*, *-Iş*, *-mA* ve *-AcAA* biçimbirimleri bitimli bir cümle gibi çekime girmez ancak kişi-sayı işaretler. Bu bakımdan eylemcil uyum taşıyan biçimbirimlerden ayrılmaktadırlar. Gagavuz Türkçesinde adıl uyum taşıyan biçimbirimler arasında *-DXX* ve *-AcAA* biçimbirimli yapıların kullanımı oldukça azdır. Çünkü Hint-Avrupa dillerinden kopyalanan cümle yapısından ötürü söz konusu yapılar yerine daha çok bitimli kuruluşlar tercih edilir ve bu kuruluşlar bitimli oldukları için çoğunlukla eylemcil uyum özelliği taşırlar. Ayrıca *-Iş* biçimbiriminin kullanımı da sınırlıdır.

(3) *Başlamışlar* *AC2[annamaa]* *AC1[ne ol-du-u-nu]*.

başla-DGZ-3ÇK anla-AE-YÖN ne ol-AE-İYE.3TK-ZN-BEL

“Ne olduğunu anlamaya başlamışlar.” (Babaoglu, 1969, s.65)

(3)'te AC1, AC2'ye bağlıdır. AC2'nin öznesi temel cümleyle ortaktır, dolayısıyla yüzey yapısından özne düşürülmüştür. Ancak AC1'in öznesi [ne], bağlı olduğu üst cümlenin öznesinden farklıdır. AC1, *-DXX* ad-eylem işaretleyicisiyle kurulmuştur. Söz konusu biçimbirim bitimli bir cümle gibi çekime girmediği için *adıl uyum* taşımaktadır

(4) *Başladı* *annatmaa* *bana,* *[kim ol-du-u-nu]*

başla-GGZ.3TK anlat-AE-YÖN ben-YÖN kim ol-AE-İYE.3TK-ZN-BEL

Donsuzlar, *onnarın* *cetini.]*

Donsuzlar o-ZN-ÇOK-İLG soy-İYE.3TK-ZN-BEL

“Bana Donsuzlar’ın kim olduğunu, onların soyunu anlatmaya başladı.” (Baboglu, 2003:143)

(4) numaralı örnekte görüldüğü üzere *-DXX* biçimbirimli kuruluşta ‘-u’ teklik üçüncü kişi iyelik işaretleyicisi bulunmaktadır. Söz konusu biçimbirim bitimli bir cümle gibi çekime girmediği için *adcıl uyum* taşımaktadır. Burada *-DXX* biçimbirimli ad işlevli bağımlı cümle belirtme durumu yüklenmiştir. *-DXX* ad-eylem işaretleyicisi aracılığıyla kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapıları nadiren kullanılmaktadır.

(5) [*Tombarlak masa-nın çalış-ma-sı-n-a*] *katıl-dı-lar*
 yuvarlak masa-İLG çalış-AE-İYE.3TK-ZN-YÖN katıl-GGZ-3ÇK
KDU rektör-u Zinaida ARİKOVA, KDU prorektor-lar-ı,
 KDU rektör-İYE.3TK Zinaida ARİKOVA, KDU rektör yardımcı-ÇOK-İYE.3TK
Milli kultura fakultetin dekanı.
 Ulusal kültür fakültesi-İLG dekan-İYE.3TK
 “KDU rektörü Zinaida ARİKOVA, KDU rektör yardımcıları, Ulusal kültür fakültesinin dekanı yuvarlak masa çalışmasına katıldılar.” (Ana Sözü, 2012a:4)

(5)’te bağımlı cümle *-mA* biçimbirimiyle kurulmuştur. *-mA* biçimbirimi *-sı* teklik üçüncü kişi iyelik ekiyle işaretlenmiştir. Burada *adcıl uyum* taşıyan *-mA* biçimbirimli ad işlevli bağımlı cümlelerin yönelme durumu yüklendiği de görülmektedir.

(6) [*Dilimizin Gagauziye-’da ofisial ol-ma-sı-nı*] *inanırım.*
 dil-İYE.1ÇK-İLG Gagavuzya-BUL resmi ol-AE-İYE-3TK-ZN-BEL inan-GNZ-1TK
 “Dilimizin Gagavuzya’da resmi olmasına inanırım.” (Yabancı, 1996:2)

(6) numaralı örnekte *adcıl uyum* özellikli *-mA* biçimbirimi, teklik üçüncü kişi eki ile işaretlenmiştir. Bu örnekte de *-mA* biçimbirimiyle altasıralanmış ad işlevli bağımlı cümlelerin belirtme durumu yüklendiği görülmektedir.

b. Eylemcil Uyum Taşıyan Biçimbirimler

Türkçede *eylemcil uyum* biçimbilimsel olarak kodlanmaktadır. Yani, *eylemcil uyum* yüklemcil ögenin çekimlenmesine dayanmaktadır. Çekimlenme ise cümlelerin öznesi konumundaki sözlüksel öğelerin taşıdığı içsel kişi-sayı özelliği ile ilgilidir (Uzun, 2000:154). Türkiye Türkçesinde ad-eylem yapılarında (*-mA*, *-(y)Xş*, *-DXK*, *-(y)AcAK*)

kişi işaretleme iyelik işaretleyicileriyle yapılmaktadır. Dolayısıyla bu biçimbirimlerle altasıralanan ad işlevli bağımlı cümleler bitimli bir cümle gibi çekime girmedikleri için *adıl uyum* özelliği taşırlar. Gagavuz Türkçesinde ise bu durum Türkiye Türkçesine göre farklılık göstermektedir. Hint-Avrupa dillerinden kopyalanan bağlayıcılarla altasıralanan ad işlevli bağımlı cümleler bitimlidir ve çekime girerler. Anlaşılacağı üzere Gagavuz Türkçesinde Hint-Avrupa tipi bitimli cümle yapılarının tercih edilmesiyle ad cümlecikleri çoğunlukla *eylemcil uyum* özelliği taşımaktadır.

Şimdi *eylemcil uyum* özellikli ad işlevli bağımlı cümleleri örnekler üzerinde inceleyelim:

(7) *Bu gösterer, ani [eski dedeler-imiz*

bu göster-ŞZ.3TK BAĞ eski dede-ÇOK-İYE.1ÇK

düzüntücülüü becerirmiş-lär].

tertip edicilik-BEL becer-GNZ-EKE.GEÇ.3ÇK

“Bu, atalarımızın tertip ediciliği becerdiklerini gösterir.” (Baboglu, 2003b, s.140)

(7) numaralı örnekte bağımlı cümle temel cümleye *ani* kopya bağlayıcısıyla altasıralı olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla bitimli yapıda olan ad cümlecği *eylemcil uyum* taşımaktadır. Uyum işaretleyicisi *-lär* çokluk üçüncü kişi işaretleyicisi, zaman ekinden sonra gelmektedir ve bağımlı cümlenin öznesi *eski dedelerimize* işaret etmektedir.

(8) *Bekleer [armut aazına düş-sün].*

bekle-ŞZ.3TK armut-YAL ağız-İYE.3TK-ZN-YÖN düş-GÖN.3TK

“Armutun ağzına düşmesini bekliyor.” (Kösä, 1997:5)

(8)’de ad işlevli bağımlı cümle *-sXn* yüklemleştircisi ile kurulup bitimli yapıdadır. Bu nedenle *eylemcil uyum* taşımaktadır. Gönüllülük paradigması teklik üçüncü kişiyi işaret eden *-sün*, bağımlı cümlenin sözlüksel olarak da öznesi durumundaki *armut* ile eşgönderimlidir.

(9) *A şindi bil-me-er-im [nezaman gel-cek].*

ÜNL şimdi bil-OLZ-ŞZ-1TK SOR gel-GLZ.3TK

“Şimdi ne zaman geleceğini bilmiyorum.” (Ulutaş, 2004:94)

(9) numaralı örnekte ad işlevli bağımlı cümle *nezaman gelecek*, bitimli yapıdadır. Bağımlı cümlenin yüklemindeki kişi-sayı ekinden bağımlı cümlenin öznesinin ‘o’ olduğu

anlaşılmaktadır. Örnekte görüldüğü üzere Türkiye Türkçesinde –AcAK biçimbirimiyle kurulan bağımlı cümlelerde kişi işaretleme iyelik ekleri tarafından gerçekleştirilmektedir yani söz konusu biçimbirim *adıl uyum* taşımaktadır. Gagavuz Türkçesinde ise –AcAK biçimbirimi ile kurulan ad işlevli bağımlı cümleler yerine bir bağlayıcıyla başlayan bitimli cümle yapıları tercih edilir. Dolayısıyla Gagavuz Türkçesinde söz konusu yapılar, Türkçeden farklı olarak *eylemcil uyum* taşımaktadır.

Bağımlı cümlenin özne pozisyonunda *adıl* ya da *sözlüksel özne*ye izin vermesi [+UYUM] bulunduran biçimbirimlerin bir diğer özelliğidir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde bağımlı cümlenin özne pozisyonunda *sözlüksel özne* ‘Bahar’, ikincisinde ise *adıl* kullanılmıştır.

(10) *Bilge, [Bahar’ın her şeyi bildiğini] öğrenmiş.*

(11) *[adıl Seni sevdiğime] inanamıyorum.*

Bundan sonraki bölümlerde de [+UYUM] özellikli biçimbirimler, yer aldıkları bağımlı cümlelerin özneleri pozisyonlarında +adıl / +ADIL özelliklerine göre incelenecektir:

3.3.2. [+UYUM], +adıl Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle kurmaya yarayan -DXX, -mA, -AcAA, -Iş, -sXn/ -sXnnAr biçimbirimleri [+UYUM], +adıl özelliklidir. Yani, bunlar özne uyumu işaretleyicisi bulunduran [+UYUM] ve özne konumunda *adıl/sözlüksel özne*ye izin veren biçimbirimlerdir. Bu tür yapılar, çoğunlukla bağımlı cümlenin öznesi konumunda *adıl* ya da *sözlüksel özne*ye izin verirler. Ayrıca bağımlı cümlelerin özne konumundaki *adılın* veya *sözlüksel öznenin*, temel cümlenin öznesiyle aynı ya da farklı olabileceği görülür.

(12) *Kafadarlar düşün-müş-lär [adıl şindän sora bura-da yaşa-sınnar].*

dostlar düşün-DGZ-3ÇK bundan sonra bura-BUL yaşa-GÖN.3ÇK

“Dostlar bundan sonra burada yaşamayı düşünmüşler.” (Baboglu, 1969:60)

(12)’de bitimli şekildeki ad işlevli bağımlı cümlenin yüklem çekirdeğindeki -*sınnar* uyum işaretleyicisinden özne bilgisine ulaşmak mümkündür. Bu örnekte bağımlı cümlenin özne pozisyonunda sadece *adıla* izin verilir. Çünkü bağımlı cümle ile temel cümle özneleri aynı varlığa [kafadarlar] gönderimde bulunmaktadır.

(13) *Düşüner* [adıl bir cümbüş yap-sın].

düşün-ŞZ.3TK bir şaka yap-GÖN.3TK

“Bir şaka yapmayı düşünüyor.” (Baboglu, 1969:9)

(13)’te de ad işlevli bağımlı cümle bitimli yapıdadır. Temel cümle ile bağımlı cümle özneleri ortaktır. Bağımlı cümlenin özne pozisyonu boştur fakat yüklem çekirdeği üzerinde bulunan –*sın* uyum işaretleyicisinden hareketle görünmeyen ama bilinen özneye ulaşılabilir.

(14) *Gidër* *dädu yevä* *sölër,* *ani* [cänavar istedi]

git-ŞZ.3TK ihtiyar ev-YÖN söyle-ŞZ.3TK BAĞ canavar iste-GGZ.3TK

[adıl yi-sin onu].

ye-GÖN.3TK o-BEL

“İhtiyar eve gidiyor, canavarın onu yemek istediğini söylüyor.” (Radloff, 2020:162)

(14)’te ad işlevli bağımlı cümle [yisin onu], başka bir ad işlevli üst cümleye [cänavar istedi] bağlıdır. Ad işlevli bağımlı cümle ile bağlı olduğu üst cümlenin özneleri [cänavar] ortaktır. Dolayısıyla [yisin onu] şeklindeki ad cümlecğinde özne tekrarlanmaz ve özne pozisyonunda sadece *adıla* izin verilir.

(15) *İnsannar* *annadërlar,* *ani* [adıl beni

insan-ÇOK anlat-ŞZ-3ÇK BAĞ ben-BEL

kurtarmıştı-lar *canavardan*].

kurtar-DGZ-3ÇK-EKE.GEÇ canavar-AYR

“İnsanlar beni canavardan kurtardıklarını anlatıyorlar.” (Bulgar, 1997:20)

(15)’te temel cümle ile bağımlı cümlenin özneleri ortaktır: *insannar*. Ancak bağımlı cümlede özne, uyum işaretleyicisinden anlaşılır ve yüzey yapıda görünmez. Bağımlı cümlede özne pozisyonunda sadece *adıla* izin verilir.

(16) *Biz* *bulamadık* [adıl nereyi yerleştir-elim bu demirleri].

biz-YAL bul-OLZ.YET-GGZ.1ÇK SOR yerleştir-GÖN.1ÇK bu demir-ÇOK-BEL

“Biz bu demirleri nereye yerleştireceğimizi bulamadık.” (Kirli, 2001: 187)

(16) numaralı örnekte *nereyi* soru sözcüğüyle oluşturulan bitimli yapıdaki ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi, temel cümlenin öznesi ile ortaktır: *Biz*. Bağımlı cümlenin

yüklem çekirdeği üzerinde bulunan *-elim* uyum işaretleyicisinden hareketle bağımlı cümlelerin görünmeyen ama bilinen özne bilgisine ulaşılabilir. Soru sözcüğüyle oluşturulan bu ad cümlecisinde de öznenin tekrarlanmadığı ve özne pozisyonunda sadece *adıla* izin verildiği görülmektedir.

- (17) *Üşek padişam, ben-im ool-um sööleer,*
 ulu padişah-İYE.1TK ben-İLG oğul-İYE.1TK söyle-ŞZ.3TK
ani [adıl getir-ecek sana kara beygiri].
 BAĞ getir-GEL.3TK sen-YÖN kara beygir-BEL
 “Ulu padişahım, benim oğlum kara beygiri sana getireceğini söylüyor.” (Bulgar, 1996:1)

(17)’de *ani* kopya bağlayıcısıyla temel cümleye bağlanan ad cümlecisi ile temel cümlelerin özneleri [benim oolum] ortaktır. Buradaki ad cümlecisi de bitimli yapıdadır. Bağımlı cümlelerin yüzey yapıda yer almayan özne bilgisine yüklem çekirdeği üzerinde bulunan gelecek zaman 3.teklik kişi *-ecek* uyum işaretleyicisinden ulaşılmaktadır. Görüldüğü üzere *[adıl getir-ecek sana kara beygiri]* ad cümlecisinin özne pozisyonunda yalnızca *adıla* izin verilir.

- (18) *Şimdi bilmer [adıl ne yap-sın].*
 şimdi bil-OLZ.GNZ.3TK ne yap-GÖN.3TK
 “Şimdi ne yapacağını bilmez.” (Bulgar, 1997:16)

(18)’de ortak olan ‘o’ öznesi hem temel cümlelerin hem de ad işlevli bağımlı cümlelerin yüzey yapısında yer almamaktadır. Görünmeyen fakat bilinen ‘o’ özne bilgisine temel cümle ile bağımlı cümlelerin yüklem çekirdekleri üzerinde bulunan *-r* ve *-sın* uyum işaretleyicilerinden ulaşmak mümkündür. Bağımlı cümlelerin özne pozisyonunda yalnızca *adıla* izin verildiği görülmektedir.

- (19) *Bulgar yollanmışların başı Abdallah annattı Eträkä,*
 Bulgar adam-ÇOK-İLG baş-İYE.3TK Abdallah-YAL, anlat-GGZ.3TK Etrek-YÖN
ani [adıl/(onlar) örümüş-lär burayadan 80 gün].
 BAĞ yürü-DGZ.3ÇK bura-YÖN-AYR 80 gün.
 “Bulgar adamların başı Abdallah, Etrek’e buraya kadar seksen gün yürüdüklerini anlattı.” (Kara, 2011:42)

(19)'da ise ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle özneleri farklıdır. Ancak ad cümlecığının özne bilgisine temel cümleden ulaşılmaktadır. Bu bağlamda anlamsal olarak temel cümle eylemini gerçekleştiren *Abdallah*, ad cümlecığının *örü-* eylemini gerçekleştirenlerden biridir. Bu örnekte de bağımlı cümlenin özne pozisyonunda *adıla* veya *sözlüksel özne*ye izin verilebilmektedir.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, [+UYUM] özellikli yapıların hepsinde adıl ya da sözlüksel özne bulunabildiği görülmektedir. Ayrıca, bağımlı cümlenin öznesi pozisyonundaki adıl veya sözlüksel özne, üst/temel cümlenin öznesiyle ortak olabileceği gibi farklı da olabilmektedir. Ancak bazı durumlarda *-DXX*, *-AcAA*, *-mA* biçimbirimleriyle oluşturulan ad işlevli bağımlı cümlelerde birtakım sınırlılıklar olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu biçimbirimlerle oluşturulan yapıların özne pozisyonunda yalnızca *adıla* izin verilmesi için temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümle öznelerinin ortak olması gerekmektedir. Özneler farklılaştığında ise ad işlevli bağımlı cümlenin özne pozisyonunda *adıl* yerine *sözlüksel özne*nin yer aldığı görülmektedir:

(20) *Çorbacı denemiş, ani [kapkanın birisi yok erindä].*

çorbacı fark et-DGZ.3TK BAĞ kapan-İLG bir-İYE.3TK yok yer-İYE.3TK-ZN-BUL

“Çorbacı kaparlardan birinin yerinde olmadığını fark etmiş.” (Ekonomov, 2001:17)

(20)'de temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümle özneleri farklıdır. ‘Çorbacı’ temel cümlenin öznesiyken, ‘*kapkanın birisi*’ ad işlevli bağımlı cümlenin öznesidir. Görüldüğü üzere özneler farklılaştığında ad işlevli bağımlı cümlenin özne pozisyonunda *sözlüksel özne* yer almaktadır.

(21) *Çocuk hiç görmemiş [ne yapmış kızkardaşı].*

çocuk hiç gör-OLZ-DGZ.3TK SOR yap-DGZ.3TK kız kardeş-İYE.3TK

“Çocuk kız kardeşinin ne yaptığını hiç görmemiş.” (Bulgar, 1997:5)

(21)'de temel cümlenin öznesi, *çocuk*; ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ise *kızkardaşı*'dır.

(22) *Bulgarlar deerlär, ki [gagauzlar türklenmiş bulgarmış].*

Bulgar-ÇOK de-ŞZ.3ÇK BAĞ Gagavuz-ÇOK Türkleşmiş Bulgar-KNT

“Bulgarlar Gagavuzların Türkleşmiş Bulgarlar olduğunu söylüyorlar.” (Çakır, 2005:53)

(22)’de *Bulgarlar* temel cümlelerin öznesi, *gagauzlar* ise ad cümlecığının öznesidir.

(23) *İnciner annamazdı [biz ne lafederiz].*
 mühendis anla-OLZ.GNZ.3TK-EKE.GEÇ biz SOR konuş-ŞZ.1ÇK
 “Mühendis bizim ne konuştuğumuzu anlamazdı.” (Kırlı, 2001:187)

(23)’te *inciner* temel cümlelerin öznesi, *biz* ad cümlecığının öznesidir.

(24) *Kimsey bilmäzdi [nasıl gidecek iş].*
 kimse bil-OLZ.GNZ.3TK-EKE.GEÇ SOR git-GEL.3TK iş-YAL
 “İşin nasıl gideceğini kimse bilmezdi.” (Kırlı, 2001:188)

(24)’te ise temel cümlelerin öznesi *kimsey*; ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi *iş*’tir.

3.3.3. [-UYUM] Özellikli Ad İşlevli Bağımlı Cümleler

Gagavuz Türkçesinde *-mAA* biçimbirimi [-UYUM] özelliklidir. Yani, söz konusu biçimbirimle oluşturulan bağımlı cümleler biçimbilgisel olarak *özne uyum ekini* üzerlerinde bulundurmazlar. *-mAA* biçimbirimi uyum özelliği bakımından Türkiye Türkçesindeki *-mAK* biçimbirimiyle benzerlik göstermektedir. *-mAA* biçimbirimi bağımlı cümlelerin öznesi pozisyonunda sadece *ADILa* izin vermektedir.

(25) *Kaplan [ADIL ulu-maa] başladı.*
 kaplan ulu-AE-YÖN başla-GGZ.3TK
 “Kaplan ulumaya başladı.” (Baboglu, 2003a:18)

(26) *İşidennär dä saat başlêêrlar [ADIL aara-maa] dä,*
 duyan-ÇOK BAĞ hemen başla-ŞZ.3ÇK ara-AE-YÖN BAĞ
bulup, isteerlär [ADIL kendi gözlerinnän okumaa].
 bul-ULÇ iste-ŞZ.3ÇK kendi göz-İYE.3ÇK-ZN-ARÇ oku-AE-YÖN
 “Duyanlar da hemen aramaya başlıyorlar ve bulup kendi gözleriyle okumak istiyorlar.” (Baboglu, 2003b:130-133)

(27) *Adam istemäzdi [bu kuşlardan ayrıl-maa].*

adam-YAL iste-OLZ-GNZ.3TK-EKE.GEÇ bu kuş-ÇOK-AYR ayrı-AE-YÖN
 “Adam bu kuşlardan ayrılmak istem.” (Baboglu, 1969:39)

(28) *Şimdi Yuvan tutun-ayor* [ADIL düü-mää topal şeytanı.]
 şimdi Yuvan başla-ŞZ.3TK döv-AE-YÖN topal şeytan-BEL
 “Şimdi Yuvan topal şeytanı dövmeye başlıyor.” (Radloff, 2020:80)

(29) *Haydutlar o saat başlërlar* [ADIL kaç-maa o yerdän.]
 haydut-ÇOK hemen başla-ŞZ-3ÇK kaç-AE-YÖN o yer-AYR
 “Haydutlar hemen o yerden kaçmaya başlıyorlar.” (Bulgar, 1997a:15)

(30) *Ona başlamış* [ADIL gel-mää bir keçi.]
 o-YÖN başla-DGZ.3TK gel-AE-YÖN bir keçi-YAL
 “Ona bir keçi gelmeye başlamış.” (Özakdağ, 2016:17)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *-mAA* biçimbirimi bünyesinde kişi-sayı işaretleyicisi taşımadığı için [-UYUM] özelliklidir ve bağımlı cümlenin özne pozisyonunda yalnızca *ADILa* izin vermektedir. Örneklere bakıldığında bağımlı cümlenin özne pozisyonunda yalnızca *ADILa* izin verilmesi temel cümle ile bağımlı cümlenin öznelerinin ortak olmasıyla ilgilidir.

4. BÖLÜM

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN ÖZNELERİNE GÖRE BETİMLENMESİ

Cümlenin yapısında bir yüklem ve yüklem anlamını farklı açılardan tamamlayan ögeler bulunmaktadır. Evrensel olarak her cümlede özne ve yüklem varlığı bilinmektedir. Kerimoğlu, kuramlara göre cümle öğelerinin adlandırılmasında ve belirlenmesinde çeşitli görüşler olmasına rağmen temel olarak bir cümlede *özne* (subject), *yüklem* (predicate) ve *tümleç* (object/complement) öğelerinin var olduğu görüşünün genellikle kabul edildiğini ifade eder (2021:194). Bu öğeler yüklemle olan ilişkilerine göre belirlenmektedir. Yani, cümlede var olduğu kabul edilen bu öğeler yüklem yönetimindedir. Bunu örnekleyecek olursak:

(1) *Yasir kalemî Defne'ye verdi.*

Özne -i tümleci -e tümleci yüklem

(1)'de yüklem çekirdeği *ver-* eylemi cümlenin yöneticisidir. *Ver-* eylemini gerçekleştiren öge *Yasir*, sözdizimsel olarak özne görevindedir. *Ver-* eyleminden doğrudan etkilenen *kalemî* ögesi ise *-i tümleci (nesne)* görevindedir. *Ver-* eyleminden dolaylı olarak etkilenen *Defne'ye* ögesi de *-e tümleci (dolaylı tümleç)* görevindedir.

Cümle kuruluşunu belirleyen öge, cümlenin merkezindeki eylemdir. Hangi öğelerin cümle içinde yer alması gerektiğini belirleyen ve onları yöneten de yine eylemdir. Bu konu aşağıda bahsedilecek olan istem konusuyla da yakından ilgilidir. İstem konusuna geçmeden önce cümle öğelerinin sınıflandırılması konusundan bahsetmek gerekmektedir. Çünkü geleneksel dilbilgisi kaynaklarına ve sözdizimi konu alan çalışmalara bakıldığında cümle öğelerinin sınıflandırılması konusunda bir görüş birliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda yüklem ve özne *temel öge* olarak kabul edilirken bazı çalışmalarda sadece yüklem *temel öge* olarak kabul

edilmektedir. Ayrıca *temel-seçimlik*²⁹ öge ayrımı yapmayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bulak (2015:165), sözdizimi konu alan makalelerde ve sözdizim kitaplarında cümle ögelerinin sınıflandırılması konusunda farklı ifadelerle de olsa birbirine yakın görüşlerin öne sürüldüğünü ifade etmektedir. Gencan (2007:165), Hengirmen (2006:324), Ediskun (2017:328), Ergin (2013:398), Akerson (2016:154) ve Karaağaç'a (2021:223) göre yüklem ve özne *temel öge*, diğer ögeler ise *seçimlik ögeler*dir. Söz konusu çalışmalarda en dikkat çeken nokta cümle ögelerinin *temel* ve *seçimlik ögeler* olmak üzere ikiye ayrılmış olmasıdır. Atabay, Özel ve Çam (2003:19), Bulak (2015:167-169) ve Karahan (2018:13) sadece yüklemi cümlenin *temel ögesi* olarak kabul etmektedirler. Bu çalışmalarda *seçimlik öge* teriminin kullanılmadığı görülmektedir. Banguoğlu (2015:524-530), Güneş (2002:342-348) ve Hatiboğlu (1972:100-142) ise *temel-seçimlik öge* ayrımı yapmak yerine cümle ögelerini önem sırasına göre (yüklem, özne, nesne gibi) sınıflandırmaktadırlar. Üstüner (1998:18-30), Delice (2012:127-170), Bulak (2015:163-175) ve Kerimoğlu (2019:193-207) cümle ögelerinin sınıflandırılmasındaki farklılıkların sebeplerini açıklayarak yeni sınıflandırma önerilerinde bulunmaktadırlar. Ayrıca bu konudaki görüş ayrılıklarının, araştırmacıların konuya bakış açılarının farklı olmasından dolayı ortaya çıktığını belirtmektedirler. Üstüner (1998:29) ve Bulak (2015:167) bu konudaki sorunun tamamen biçimi esas alan sınıflandırmalar yapılmasından kaynaklandığını, işlevsel bir yaklaşımla sınıflandırma yapıldığında bu sorunun çözüleceğini vurgulamaktadırlar.

Üstüner (1998:18-30) sadece işlevi esas aldığı çalışmasında *temel unsurlar*, *yardımcı unsurlar* ve *dolaylı tamlayıcılar* olmak üzere üçe ayrılan bir sınıflandırma önerisinde bulunmuştur. Bu sınıflandırmada özne ve yüklem *temel unsurları*; nesne, yer tümleci, zaman tümleci, sebep tümleci, durum tümleci, vasıta tümleci ve ölçü tümleci *yardımcı unsurları*; bağlama ilgeçleri, ünlemler ve ünlem grupları ise *dolaylı tamlayıcıları* oluşturmaktadır.

²⁹ *Temel öge* terimi yerine *esas/ana unsur/öge* terimlerinin kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır. *Esas öge* teriminin kullanıldığı çalışmalar: Ergin, 2013:398-401; Bilgegil,1984:13-50. *Ana üye* teriminin tercih edildiği çalışmalar: Şimşek, 1987:45-162; Karahan, 2018:13-38. *Seçimlik öge* terimi yerine *yardımcı/tamamlayıcı üye* terimlerinin kullanıldığı çalışmalar: Yardımcı üye: Ergin 2013:398-401; Ediskun, 2017:328-364. *Tamamlayıcı öge*: Bilgegil,1984:13-50. Tez çalışmamızın bu bölümünde Erkman Akerson'un (2015:55- 70) kullandığı *temel öge – seçimlik öge* terimleri tercih edilmiştir.

Delice (2012:127- 170), *kurucu öge*, *temel* ve *seçimlik ögeler* olarak üçe ayrılan bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre *kurucu öge* yüklemidir. *Temel ve seçimlik ögeler* ise *kurucu öge* olan yüklemün yönetim çerçevesine göre yani istemine göre belirlenmektedir.

Bulak (2015:163-175) da Üstüner (1998:18-30) gibi temel ölçüt olarak işlevi esas almıştır. *Temel öge*, *zorunlu ögeler* ve *seçimlik ögeler* olmak üzere üçe ayrılan bir sınıflandırma önerisinde bulunmuştur. *Temel öge* yüklemidir ve *zorunlu ve seçimlik ögeler* yüklemün yönetim çerçevesine göre belirlenmektedir.

Kerimoğlu (2019:193-207) ise kendi sınıflandırma önerisinin biçimi esas aldığını ifade etmektedir. *Temel-yardımcı öge*, *zorunlu-seçimlik öge* gibi ikili sınıflandırma metodunu tercih etmemesiyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Cümle ögelerinin sınıflandırılması bu bölümün esas konusu olmadığından daha fazla detaya girilmeyecektir. Burada cümle ögelerinin sınıflandırılması konusundan bahsetmemizin amacı geleneksel dilbilgisi kaynaklarında ve sözdizim çalışmalarında öznenin cümlede temel/kurucu öge olup olmamasıyla ilgili farklı yaklaşımların bulunduğunu göstermektir. Bu bölümde cümle ögeleri, Erkman Akerson ve Ozil'in (2015:57-64) sınıflandırdığı şekilde *temel öge* ve *seçimlik öge* olarak ele alınacaktır.

Cümle ögeleri, dilbilgisi açısından zorunlu olup olmamalarına göre ikiye ayrılmaktadır: *Temel öge* ve *seçimlik öge*. *Temel öge*, bir cümle kurulurken cümlede bulunması gereken zorunlu ögedir (complement). *Seçimlik öge* ise eyleme ek bilgi sunan ve cümlede yer alması zorunlu olmayan ögedir. Özne, Türkçenin biçimbilgisi ve sözdizim kuralları açısından durum eki almayan, yüklemle dilbilgisel uyum içinde bulunan *temel öge*dir (Erkman Akerson – Ozil, 2015: 57-64). Cümle ögeleri arasındaki ayrımı bir örnek üzerinde inceleyelim:

(2) *Biz şu anda Ankara'da yaşıyoruz.*

(2)'de cümlenin öznesi '*biz*' ve tümleci '*Ankara'da*' *temel ögeler*dir. '*Şu anda*' tümleci ise *seçimlik öge*dir. Yani, *yaşa-* eyleminin yönetiminde dilbilgisel açıdan cümle kurabilmek için *özne* ve *-de tümlecinin* kullanılması zorunludur. Bu durum hem anlambilimsel hem de sözdizimsel bir kategori olan *istemle* ilgilidir. Bitimli veya bitimsiz bir cümlenin merkezindeki eylem tabanı gereklilik derecesine göre anlamsal boşluklar

açar. Bu boşlukların sayısı eylemden eyleme değişiklik gösterir. Bu boşluklar dolduğu ölçüde eylem anlam yönünden tamamlanır. Dolayısıyla bu boşlukları dolduran dil birliği *tamlayıcı* (Alm. *Aktant*) olarak adlandırılmaktadır. Eylem tabanının ilk boşluğu dolduran dil birliği, *birinci tamlayıcı*; ikincisi, *ikinci tamlayıcı*dır (Uğurlu, 1999:18). Uğurlu'nun anlam boşluklarını dolduran dil birlikleri olarak tanımladığı *tamlayıcı*, eylem tabanının *istem* ile ilgili bir kavramdır. *İstem* (valency), sözlüksel öğelerin zorunlu ve seçimli gerçekleşebilecek belirli sayıda *tamlayıcı*yı belirleyebilme ve bu tamlayıcılarına belirli anlambilimsel rolleri yükleyebilmesidir (Doğan, 2016:654). Şimdi (1) ve (2) örneklerine geri dönelim:

(1)'de 'Yasir kalem Defne'ye verdi' cümlesinde *ver-* eylemi üç zorunlu *isteme* sahiptir: *Özne*, *-i tümleci* ve *-e tümleci*.

(2)'de ise 'Biz şu anda Ankara'da yaşıyoruz' cümlesinde *yaşa-* eylemi iki zorunlu *isteme* sahiptir: *Özne* ve *-de tümleci*.

Özne, her iki cümlede de eylemin *birinci tamlayıcı* görevini üstlenir. Aydın Özkan her eylemin *ilk istem* olarak bir *özne* gerektirdiğini ve bunun tüm diller için evrensel bir gereksinim olduğunu belirtir (2017:91). Burada *özne* ve *birinci tamlayıcı* kavramlarına açıklık getirmek üzere *istem* konusundan bahsedilmiştir, konuyla doğrudan ilgili olmadığından daha fazla yer verilmeyecektir.

Bu bölümde *özne* olarak ele aldığımız öge ile ilgili bir diğer tartışmalı konu ise terimler arasındaki anlam karışıklığıdır. Geleneksel dilbilgisi kaynaklarında sözdizimsel ve anlambilimsel açıdan *özne* kavramlarının ayırt edilemediği görülmektedir. Johanson, Türk dillerinde *özne* rolünün zayıflığı hakkında söylenenlerin; *özne* (Subjekt), *kılıcı* (Täter), *birinci tamlayıcı* (Erstaktant) ve *konu* (Thema) kavramlarının birbirine karıştırılmasından dolayı oldukça karışık ve yanıltıcı olduğunu ifade etmektedir (1990:193). *Kılıcı/fail*³⁰ (Alm. *Täter*, İng. *agent*) geçişli bir eylemde eylemi gerçekleştiren ögedir, yani geçişli eylemin öznesidir. Cümlenin anlamı ile ilgilidir. Oysa *özne* cümlenin üst yapısı ile ilgilidir yani sözdizimsel bir ögedir. *Konu* (Alm. *Thema*, İng. *topic*) ise cümlenin en başında yer alan ve hakkında konuşulan yapıdır. Bir yere yerleştirilmiş veya

³⁰ bk. Ergin (2013:399), Gencan (2007:158), Banguoğlu (2015:525-526), Hatiboğlu (1982:116).

yer değişikliğine uğramış şeyi, sahiplenilen veya değişen nesnelere gösterir. *Birinci tamlayıcı/ilkeyleyen*³¹(first actant) şeklinde ele alınan terim, eylem tabanının istemiyle ilgili bir kavramdır ve cümledeki zorunlu öğelerden biridir. Eğer *birinci tamlayıcı/ilkeyleyen* cümle içinde sözlüksel olarak işaretlenmişse *özne* durumuna geçmiş olur (Gürkan, 2016:66-68). Teorik olarak özneyi açıkladıktan sonra çalışmamızın bir sonraki başlığı altında, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler ile temel cümleler arasındaki özne işaretleme konusu ele alınacaktır. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler öznelerine göre ortak ve farklı olmak üzere iki grupta incelenmiştir.

4.1. ORTAK ÖZNELİ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELER

Birden fazla hareketin yer aldığı cümle yapıları, birleşik cümle olarak kabul edilmektedir. Uzun, birleşik cümlelerin, cümlelerden birinin diğerine yerleşme yoluyla üretildiğini söyler (2000:31). Yani birleşik cümlelerde eylemin sayısı kadar yönetici üye bulunmaktadır. Yönetici ügelerin yönettiği diğer ügeler hem farklı hem de ortak olabilmektedir. Özne de bunlardan biridir. Bağımlı cümle ve temel cümlenin özneleri ortak olabildiği gibi farklı da olabilmektedir. Burada Gagavuz Türkçesinde ad cümleciliği ile temel cümle öznelerinin ortak olduğu yapılar ele alınacaktır. Bu türdeki ad işlevli bağımlı cümleler ile temel cümlenin öznesi aynı varlığa gönderimde bulunur. Temel cümle ve ad işlevli bağımlı cümle öznesinin eşgönderimsel olduğu durumlarda özne, sözdizimsel bakımdan açık ya da gizli olarak işaretlenebilir. Bu tür durumlarda özne açısından Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle arasında görülen ihtimaller şunlardır:

a. *Ad işlevli bağımlı cümlede öznenin sözlüksel olarak açıkça işaretlenmediği yapılar*

Bu tür yapılarda temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi aynı varlığa gönderimde bulunmaktadır. Temel cümlenin öznesi yüzey yapıda yer alırken ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi sözdizimsel yapıda görünmez.

(3) *Biz düşündük, ani [taa bir çocuk olsun isteeriz].*

biz düşün-GGZ.1ÇK BAĞ daha bir çocuk ol-GÖN.3TK iste-ŞZ.1ÇK

³¹ bk. *Birinci tamlayıcı*: Uğurlu, 1999. *İlkeyleyen*: Aydemir, 1997, 2010.

“Biz bir çocuk daha olmasını istediğimizi düşündük.” (Kiriyyet, 1996:2)

(3)’te ad işlevli bağımlı cümle ve temel cümle özneleri ortaktır ve özne *biz*’dir. Ancak temel cümlede yüzey yapıda açıkça ifade edilen özne, bağımlı cümleden düşürülmüştür. Çünkü Türkçe tipi diller, özneyi, yüklem içerisinde işaretlediğinden bağımlı cümle ve temel cümle öznesi eşgönderimsel olduğunda özneyi tekrarlamaz. Gagavuz Türkçesi de bu anlamda Türkçe gibi davranmaktadır.

(4) *Te bän islää üürendim [birkaç dildä lafetmää].*

ÜNL ben daha iyi öğren-GGZ.1TK birkaç dil-BUL konuş-AE-YÖN

“İşte ben birkaç dilde konuşmayı daha iyi öğrendim.” (Baboglu, 2000:42)

(4)’te ad işlevli bağımlı cümlelerin ve temel cümlelerin öznesi *bän* sözcüğüdür. Ancak bağımlı cümlelerin öznesi sözlüksel olarak açıkça işaretlenmemiştir.

(5) *Eni erlerdä Kömür–Bey çok düşünmüş,*

yeni yer-ÇOK-BUL Kömür Bey çok düşün-DGZ.3TK

[ne fenalık yapısın, kabaatsız kaçkın insan-nar-a, zavallı-lar-a].

ne fenalık yap-GÖN.3TK kabahatsız kaçak insan-ÇOK-YÖN zavallı-ÇOK-YÖN

“Yeni yerlerde Kömür Bey, kabahatsız kaçak insanlara, zavallılara ne fenalık yapacağını çok düşünmüş.” (Baboglu, 1969:92)

(5) numaralı örnekte ad işlevli bağımlı cümlede ve temel cümlede bildirilen eylemleri gerçekleştiren özne, *Kömür-Bey*’dir.

(6) *Bitki vakıt-lar-da o sev-är-di*

son zaman-ÇOK-BUL o sev-GNZ.3TK-EKE.GCZ

[siiretmää bulutları].

seyret-AE-BEL bulut-ÇOK-BEL

“Son zamanlarda o bulutları seyretmeyi severdi.” (Baboglu, 2000:22)

(6)’da ise temel cümlelerin yüzey yapısında bulunan ‘o’ sözcüğü hem ad işlevli bağımlı cümlelerin hem de temel cümlelerin öznesidir. ‘O’, temel cümlelerin yüzey yapısında bulunurken bağımlı cümlelerin yüzey yapısında sözlüksel olarak açıkça işaretlenmemiştir.

Türkiye Türkçesinde *-mAK* biçimbirimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi, temel cümle öznesiyle aynı varlığa gönderimde bulunur. *-mAK* biçimbiriminin kişi işaretlememesi nedeniyle temel cümle ile bağımlı cümle öznesinin farklı varlığa gönderimde bulunduğu durumlarda *-mAK* biçimbirimi yerine *-mA* biçimbirimi tercih edilmektedir. Aşağıdaki örneklerle bu durumun Gagavuz Türkçesinde *-mAA* biçimbirimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerde de benzer şekilde olduğu tespit edilmiştir:

(7) *Padişaa kıyamıyor [yöldürmää Yuvanı],*

padişah kıy-YAR-OLZ-ŞZ.3TK öldür-AE-YÖN Yuvan-BEL

da atayor Yuvanı bir delik içinä.

BAĞ at-ŞZ.3TK Yuvan-BEL bir delik iç-İYE.3TK-ZN-YÖN

“Padişah Yuvan’ı öldürmeye kıyamıyor ve Yuvan’ı bir deliğin içine atıyor.” (Radloff, 2020:86)

(7)’de her iki cümlelerin de öznesi *padişaa*’dır. Ancak temel cümlede sözlüksel olarak açıkça işaretlenen özne, bağımlı cümlelerin yüzey yapısında işaretlenmemiştir.

(8) *Gagauz avtorları da denerlär [düzmää masal].*

Gagavuz yazar-ÇOK-İYE.3TK BAĞ dene-GNZ.3ÇK düz-AE-YÖN masal

“Gagavuz yazarları da masal yazmayı/düzmeyi denerler.” (Babaoglu, 2003b:130-133)

(8) numaralı örnekte temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümle öznesi ortaktır. Her iki cümlelerin de öznesi *Gagauz avtorları*’dır. Temel cümlelerin yüzey yapısında sözlüksel olarak işaretlenen özne, ad işlevli bağımlı cümlede sözlüksel olarak açıkça işaretlenmemiştir.

(9) *Sandi bilmäzdi [yalan sölemää].*

Sandi bil-OLZ.GNZ-EKE.GÇZ.3TK yalan söyle-AE-YÖN

“Sandi yalan söylemeyi bilmezdi.” (Bulgar, 2001:23)

(9)’da her iki cümlelerin de öznesi *Sandi* sözcüğüdür. Ancak temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümle öznesi eşgönderimsel olduğu için temel cümlede işaretlenen özne bağımlı cümlede tekrar edilmemiştir.

b. Temel cümle öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmediği yapılar

Temel cümle öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmediği yapılarda temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ortaktır. Bağımlı cümlenin öznesi ise sözlüksel olarak açıkça işaret edilmiştir.

(10) *Başlêêr [Pıtıraş üfkelenmää karıya].*

başla-ŞZ.3TK Pıtıraş öfkelen-AE-YÖN kadın-YÖN

“Pıtıraş kadına öfkelenmeye başlıyor.” (Baboglu,1969:36)

(10)’da ise ad işlevli bağımlı cümle ve temel cümlenin öznesi *Pıtıraş*’tır.

(11) *Söledim ki [bän bütün aftaya onnarda kalacam].*

söyle-GGZ.1TK BAĞ ben bütün hafta-YÖN o-ÇOK-BUL kal-GEL.1TK

“Ben bütün hafta onlarda kalacağımı söyledim.” (Bulgar, 2001:12)

(11)’de bağımlı cümle ve temel cümle öznesi aynı varlığa gönderimde bulunur. Özne, bağımlı cümlenin yüzey yapısında bulunan *bän* sözcüğüdür. Ancak özne, temel cümlede sözlüksel olarak açıkça işaret edilmemiştir. Temel cümlenin öznesinin *ben* teklik birinci kişi zamiri olduğu bilgisine, yüklem çekirdeğinde işaretlenen *-im* kişi işaretleyicisinden ulaşmak mümkündür.

c. Ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmediği yapılar

Bu tür cümle yapılarında ad cümlecığı ile temel cümlenin öznesi eşgönderimseldir. Ancak bu durumda hem bağımlı cümle hem de temel cümlenin öznesi yüzey yapıda yer almaz. Özne bilgisine bağlamdan ve kişi işaretleyen biçimbirimlerden ulaşılabilir.

(12) *Başlêêrlar [uçak düzmeklerindä kullanmaa*

başla- ŞZ.3ÇK uçak tamir-ÇOK-İYE.3TK-ZN-BUL kullan-AE-YÖN

düraliminiyi hem raketa motorlarını].

düralimini-BEL BAĞ roket motor-ÇOK-İYE.3TK-ZN-BEL

“Uçak tamirlerinde düraliminiyi ve roket motorlarını kullanmaya başlıyorlar.”

(Baboglu, 2000:59)

(12)'de hem temel cümlenin hem de bağımlı cümlenin yüzey yapısında özne bulunmamaktadır. Sözlüksel olarak işaretlenmeyen özne bilgisine hem bağlamdan hem de temel cümlenin yüklemindeki '*başlëër-lar*' çokluk üçüncü kişi ekinden ulaşılabilmektedir.

4.2. FARKLI ÖZNELİ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELER

Bu alt başlıkta Gagavuz Türkçesinde temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümle öznelinin farklı varlığa gönderimde bulunduğu kullanımlar incelenecektir. İncelediğimiz veri tabanına göre Gagavuz Türkçesinde temel cümleden farklı özneye sahip ad işlevli bağımlı cümleler dört şekilde karşımıza çıkmaktadır: *Ad işlevli bağımlı cümlenin öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmesi, temel cümle öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmesi, ad işlevli bağımlı cümle ve temel cümle öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmesi ve ad işlevli bağımlı cümlede ve temel cümlede öznenin sözlüksel olarak işaretlenmemesi.*

1. *Ad işlevli bağımlı cümlenin öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmesi*

Temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi farklı olabilir. Bu durumda ad cümlecığının öznesi yüzey yapıda yer alır ancak temel cümlenin öznesi bulunmaz.

(13) *İnanëriz, ani [bu kiyat dalgalandıracek okuyucuları,*

inan-ŞZ.1ÇK BAĞ bu kitap heyecanlandır-GLZ.3TK okuyucu-ÇOK-BEL

uyandıracek sevgi gagauz halkın aazdan yaratmalarına].

uyandır-GLZ.3TK sevgi Gagavuz halkı-İLG ağız-AYR eser-İYE.3ÇK-ZN-YÖN

“Bu kitabın okuyucuyu heyecanlandıracağına, sevginin Gagavuz halkının sözlü eserlerini uyandıracağına inanıyoruz.” (Baboglu, 2000:61)

(13)'te temel cümle ile bağımlı cümlenin özneleri farklı varlığa gönderimde bulunmaktadır. Bağımlı cümlenin öznesi *bu kiyat*, sözlüksel olarak yüzey yapıda yer almaktadır. Fakat temel cümlenin öznesi sözlüksel olarak yüzey yapıda yer almamaktadır. Temel cümlenin öznesine, yüklemdeki *-ız* çokluk birinci kişi ekinden ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla temel cümlenin öznesi *biz*'dir.

(14) *Görer-im, ani [siz yapmêr-sınız bişey].*

gör-ŞZ-1TK BAĞ siz yap-OLZ.ŞZ-2ÇK birşey

“Sizin bir şey yapmadığınızı görüyorum.” (Baboglu, 1969:67)

(14) numaralı örnekte ad cümleciğinin öznesi *siz*'dir. Temel cümlenin öznesi ise *ben*'dir. Buna yüklemdeki *-im* teklik birinci kişi işaretleyicisinden ulaşılabilmektedir.

(15) *Bilmäzmi-sin, ani [burada kurt-kuş ta gezmäz!]*
 bil-OLZ.GNZ-SOR-2TK BAĞ bura-BUL kurt-kuş BAĞ gez-OLZ.GNZ-3.TK
 “Burada kurt- kuşun bile gezmediğini bilmez misin?” (Baboglu, 1969:69)

(15)'te de bağımlı cümlenin öznesi sözlüksel olarak işaretlenmiştir: *kurt-kuş*. Temel cümlenin öznesi ise sözlüksel olarak işaretlenmemiştir. Temel cümlenin öznesine, yüklemdeki *-sin* teklik ikinci kişi ekinden ulaşılmaktadır: *Sen*.

2. Temel cümlenin öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmesi

Temel cümle ile bağımlı cümle öznelerinin farklı varlığa gönderimde bulunduğu bu tip durumlarda temel cümle öznesi sözlüksel olarak işaretlenirken ad işlevli bağımlı cümle öznesi sözlüksel olarak açıkça işaretlenmez.

(16) *Biz sorduk ona, [ne yapër o şişelerlän].*
 biz sor-GGZ.1ÇK o-YÖN ne yap-ŞZ.3TK o şişe-ÇOK-ARÇ
 “Biz o şişelerle ne yaptığımı ona sorduk.” (Bulgar, 2001b:40)

3. Ad işlevli bağımlı cümle ve temel cümle öznesinin sözlüksel olarak işaretlenmesi

Temel cümle ile bağımlı cümlenin öznelerinin farklı olduğu durumlarda hem temel hem de ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi, yüzey yapıda yer alabilir. Aşağıdaki örneklerde her iki cümlede de öznelerin sözlüksel olarak açıkça işaretlendiği görülmektedir.

(18) *Kimi ana-bobalar sayerlar, ani [Gagauz dili*
 bazı ana-baba-ÇOK düşün-GNZ-3ÇK BAĞ Gagavuz dil-İYE.3TK
onnarın uşaklarına lüzim olmaycäk].
 o-ÇOK-İLG çocuk-İYE.3ÇK-ZN-YÖN lazım ol-OLZ-GEL.3TK
 “Bazı anne babalar Gagavuz dilinin onların çocuklarına lazım olmayacağını düşünürler.” (Yabanı, 1996:2)

(18)'de her iki cümlenin de öznesi yüzey yapıda yer almaktadır. Temel cümlenin öznesi *kimi ana-bobalar*, bağımlı cümlenin öznesi ise *Gagauz dili*'dir.

(19) *Burada söz alannar söledilär, ani [bu prozes kayet yufka gider].*
 bura-BUL söz alan-ÇOK söyle-GGZ-3ÇK BAĞ bu süreç gayet zayıf ilerle-ŞZ.3TK
 “Burada söz alanlar bu sürecin gayet zayıf ilerlediğini söylediler.” (Trifonoglu, 1996:1)

(19)’da ad işlevli bağımlı cümlede özne, *git-* eylemini gerçekleştiren *bu prozes*’tir. Temel cümlenin öznesi ise *söle-* eylemini gerçekleştiren *burada söz alannar*’dır.

(20) *Kocam çok sevindi [çocuumuzun duumasına].*
 koca-İYE.1TK çok sevin-GÇZ.3TK çocuk-İYE.1ÇK-İLG doğ-AE-İYE.3TK-ZN-YÖN
 “Kocam çocuğumuzun doğmasına çok sevindi.” (Kiriye, 1996:2)

(20) numaralı örnekte temel cümlenin öznesi *kocam*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ise *çocuumuz*’dur.

(21) *O söyledi, ki [bu festival halkımıza çok önemlidir].*
 o söyle-GGZ.3TK BAĞ bu festival halk-İYE.1ÇK-YÖN çok önemli-BİL
 “O, bu festivalin halkımız için çok önemli olduğunu söyledi.” (Romanov, 1996:1)

(21)’de temel cümlenin öznesi ‘*o*’dur. Bağımlı cümlenin öznesi ise ‘*bu festival*’dir.

(22) *Karagandi anna-dı, ani [Karanfil diil lafçı adam].*
 Karagandi anla-GGZ.3TK BAĞ Karanfil değil konuşkan insan
 “Karagandi, Karanfil’in konuşkan (bir) insan olmadığını anladı.” (Baboglu, 2000:36)

(22)’de temel cümlenin öznesi *Karagandi*’dir. Bağımlı cümlenin öznesi ise *Karanfil*’dir.

(23) *O annadı, ani [anası-bobası yok evdä].*
 o anla-GGZ.3TK BAĞ ana-İYE.3TK baba-İYE.3TK yok ev-BUL
 “O annesi ve babasının evde olmadıklarını anladı.” Baboglu, 2000:40)

(23) numaralı örnekte bağımlı cümlenin öznesi *anası-bobası*, temel cümlenin öznesi ise *o*’dur.

(24) *Siyrcilär sa beklärmişlär [peydalansın dünkü erif].*
 seyirci-ÇOK İLGÇ bekle-GNZ-EKE.GEÇ-3ÇK ortaya çık-GÖN.3TK dünkü adam-YAL

“Seyirciler ise dünkü adamın ortaya çıkmasını bekliyorlarmış.” (Baboglu, 1969:51)

(24)’te her iki cümlenin özneleri farklı varlığa gönderimde bulunmaktadır. Temel cümlenin öznesi *siyrcilər*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ise *dünkü erif* tir.

(25) *Kömür Bey görmüş ani [insan sızıntıyı*

Kömür Bey gör-DGZ.3TK BAĞ insan sızıntı-BEL

üsteleer, tezdä sullar duruklanacêk].

üstün gel-ŞZ.3TK tez-BUL su-ÇOK dur-GEL.3TK

“Kömür Bey, insanın sızıntıya üstün geldiğini, çabucak suların duracağını görmüş.”

(Baboglu, 1969:93)

(25) numaralı örnekte ise temel cümlenin öznesi *Kömür Bey*’dir. Ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi de *insan*’dır.

(26) *O söledi, ani [onnar kocasınnan*

o söyle-GGZ.3TK BAĞ o-ÇOK koca-İYE.3TK-ZN-ARÇ

her gün gelärmişlär göl boyuna toplamaa şişä].

her gün gel-GNZ.EKE.3ÇK göl boy-İYE.3TK-ZN-YÖN topla-AE-YÖN şişe.

“O, kocasıyla her gün şişe toplamaya göl boyuna geldiklerini söyledi.” (Bulgar, 2001:40)

(26)’da temel cümlede *söle-* eylemini gerçekleştiren *o*, bağımlı cümlede *gel-* eylemini gerçekleştiren ise *onnar*’dır.

(27) *O işitmiş, ani [panayırda varmış çok hırsız].*

o duy-GÇZ.3TK BAĞ panayır-BUL var-KNT çok hırsız.

“O panayırda çok hırsız olduğunu duymuş.” (Bulgar, 2001:18)

(27)’de ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi *hırsız*, temel cümlenin öznesi ise *o*’dur.

(28) *Cingenä düşündä görer,*

Çingene rüya-İYE.3TK-ZN-BUL gör-ŞZ.3TK

ani [onun aylesi yer süt çorbası].

BAĞ o-ZN-İLG aile-İYE.3TK ye-ŞZ.3TK süt çorba-İYE.3TK

“Çingene rüyasında ailesinin süt çorbası içtiğini görüyor.” (Bulgar, 2001:24)

(28)'de ad cümlecığının eylemi ile temel cümle eyleminin farklı özneleri yönettiği görülmektedir. Yani bağımlı cümle ile temel cümlenin kendilerine ait özneleri bulunmaktadır. Her iki cümlede özneler sözlüksel olarak işaretlenmiştir. Temel cümlenin öznesi *cingenā*, bağımlı cümlenin öznesi ise *onun aylesi*'dir.

(29) *Dādunun oolu işider,*

ihthiyar-İLG oğ(u)l-İYE.3TK duy-ŞZ.3TK

ani [kaybelmiş padişaan kara beygiri].

BAĞ kaybol-DGZ.3TK padişah-İLG kara beygir-İYE.3TK

“İhtiyarın oğlu, padişahın kara beygirinin kaybolduğunu duyuyor.” (Bulgar, 1996:1)

(29) numaralı örnekte temel cümlenin öznesi *dādunun oolu*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ise *padişaan kara beygiri*'dir.

(30) *Gecenin bir vakıdı işider o, ani [geler nallı beygir].*

gece-İLG bir vak(i)t-İYE.3TK duy-ŞZ.3TK o-YAL BAĞ gel-ŞZ.3TK nallı beygir

“Gecenin bir vakti nallı beygirin geldiğini duyuyor.” (Bulgar, 1996:3)

(30)'da temel cümlenin öznesi *o*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ise *nallı beygir*'dir.

4. *Ad işlevli bağımlı cümlede ve temel cümlede öznenin sözlüksel olarak işaretlenmemesi*

Temel cümle ile bağımlı cümlenin öznelerinin farklı varlıklara gönderimde bulunduğu kullanımlarda her iki cümlenin öznesi sözlüksel olarak yüzey yapıda yer almayabilir. Bu tür durumlarda her iki cümlenin özne bilgisine bağlamdan ve uyum ekinden ulaşılabilmektedir.

(31) *Karıya [bir imäk hızırlasın] söyleyim.*

kadın-YÖN bir yemek hazırla-GÖN.3TK söyle-GÖN.1TK

“Kadına yemek hazırlamasını söyleyeyim.” (Baboglu, 1969:34)

(31) numaralı örnekte temel cümlenin ve bağımlı cümlenin özneleri farklı kişilere gönderimde bulunurken aynı zamanda her iki özne de yüzey yapıda yer almamaktadır. Temel cümlenin öznesine, yüklem çekirdeğindeki eylemin üzerine gelen isteme birinci teklik kişi işaretleyicisi *-eyim* ekinden ulaşılabilmektedir. Buna göre temel cümlenin

yüzey yapıda yer almayan öznesi *ben*'dir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesine de yüklemdeki *-sin* gönüllülük teklik üçüncü kişi işaretleyicisinden ulaşılır. Bu durumda bağımlı cümlelerin öznesi *o*'dur. Aslında burada *o* ile temel cümlelerin dolaylı tümleci olan *karı* sözcüğü kastedilmektedir.

(32) *Sımarlêêr karıya [çıvalı buradan almasınnar].*

ısmarla-ŞZ.3TK karı-YÖN çıval-BEL bura-AYR al-OLZ-GÖN-3ÇK

“Kadına çıvalı buradan almamalarını tembihliyor.” (Babaoglu, 1969:35)

(32)'de temel cümlelerin öznesine *-êr* şimdiki zaman teklik üçüncü kişi ekinden ulaşmak mümkündür. Yani temel cümlelerin öznesi *o*'dur. Bağımlı cümlelerin öznesi ise *-sınnar* gönüllülük çokluk üçüncü kişi işaretleyicisinden anlaşılmaktadır. Buna göre ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi *onlar* olmaktadır.

(33) *Uşaklara büüdüünän sölämä, ani [bölä fukaraydık].*

çocuk-ÇOK-YÖN büyü-ULÇ söyle-OLZ.GÖN.2TK BAĞ böyle fukara-EKE.GEÇ.1ÇK

“Çocuklara büyüünce böyle fakir olduğumuzu söyleme.” (Baboglu, 1969:80)

(33) numaralı örnekte farklı varlığa gönderimde bulunan temel cümle ile bağımlı cümlelerin öznesine yüklemdeki kişi eklerinden ulaşmak mümkündür. Bu durumda temel cümlelerin öznesinin, yüklemdeki *-mä* olumsuz teklik ikinci kişi gönüllülük işaretleyicisinden *sen* olduğu anlaşılmaktadır. Bağımlı cümlelerin öznesi *'biz'*e ise yüklemdeki çokluk birinci kişi ekinden ulaşmaktadır.

Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerde belirsiz özneli kullanımlar da mevcuttur. Söz konusu belirsiz özneli kullanımlar, *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimlerinin teklik 2. ve 3. kişi iyelik işaretleyicileriyle işaretlendiği yapılarda görülmektedir. Örneğin:

(34) *[Şekeri yediğini] kimseye söylemeyecekti.*

(34)'te temel cümle ile ad cümlecığının özneleri yüzey yapıda açıkça işaretlenmediği için ad cümlecığının öznesi teklik 2. veya 3. kişiye gönderimde bulunabilir. Dolayısıyla bağımlı cümle *senin şeker yediğini* ya da *onun şeker yediğini* şeklinde yorumlanabilmektedir. Örnekte de görüldüğü üzere ad işlevli bağımlı cümle öznesinin açıkça yüzey yapıda yer almaması, eylemin kim tarafından gerçekleştirildiğinin anlaşılmasını zorlaştırmakta ve yapısal bir belirsizliği ortaya çıkarmaktadır. Bağlamın

tamamına hâkim olduğu durumlarda herhangi bir *belirsizlik*³² (ambiguity) söz konusu değildir, ancak bu belirsizlik bağlamın dikkate alınmadığı durumlarda görülmektedir.

Gagavuz Türkçesinde ise $-(y)Xş$, $-DXX$ ve $-(y)AcAK$ biçimbirimli yapıların kullanımı seyrek olduğu için bu tür *yapısal belirsizlikle* (structural ambiguity) karşılaşılmamıştır. Çünkü Gagavuz Türkçesinde söz konusu bitimsiz kuruluşlar yerine bitimli ad cümlecikleri tercih edilmekte ve ad cümlecığının öznesinin hangi kişiye gönderimde bulunduğu açıkça işaretlenmektedir. Dolayısıyla bu belirsiz özneli kullanımlar ortadan kalkmaktadır.

³² Belirsizlik ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hirik, 2024.

5. BÖLÜM

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELERDE DENETLEME

Çalışmanın bu bölümünde, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler özne bulundurup bulundurmama durumlarına göre İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının (The Theory of Principles and Parameters) bir alt kuramı olan Denetleme Kuramı (Control Theory) temelinde incelenecektir.

4. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerin Öznelerine Göre Betimlenmesi* bölümünde belirtildiği üzere ad işlevli bağımlı cümleler kimi zaman kendilerine ait bir özne bulundururken kimi zaman bulundurmaz. Ad işlevli bağımlı cümlelerin kendilerine ait açık bir özne bulundurmadığı durumlarda, bu cümlelerin özne göndermeleri temel cümlenin öznesiyle ortak olarak değerlendirilir ve böylece bağımlı cümlenin öznesinin bıraktığı yer için bir *boş kategori* (empty category) oluşur. Bu boş kategori³³ ise Evrensel Dilbilgisinde ADIL (PRO) ile gösterilmektedir. Geleneksel dilbilgisinde “gizli özne” olarak adlandırılan bu ögenin Evrensel Dilbilgisindeki karşılığı ADILdır.

Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerde denetleme yapılarının incelenmesine geçmeden önce konu ile ilgili ADIL, soyut ADIL, adıl ve adıl-düşürme değiştirgeni (pro-drop parameter) terimlerini açıklamak faydalı olacaktır.

ADIL, kişi ve sayı uyum eki almayan bağımlı cümlelerde belirtilmemiş ama anlaşılabilir öznedir. Adıl ya da küçük adıl ise kişi ve sayı eki alan eylemin yer aldığı temel cümle ya da bağımlı cümledeki öznedir (Özsoy ve Turan, 2019:40). Geleneksel dilbilgisinde gizli özne adı verilen öge, adıl tarafından doldurulan bir boş kategoridir.

(1) *Paşa [ADIL puding yemek] istiyor.*

³³Çalışmanın bu bölümünde boş kategori konusu denetleme kuramı çerçevesinde yalnızca çalışmayı ilgilendirdiği kadarıyla ele alınacaktır. Boş kategori ile ilgili pek çok inceleme yapılmıştır. Yapılan bu incelemelerde, Chomsky'nin Yönetim ve Bağlama Kuramına bağlı kalındığı görülmektedir. Boş kategori ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Brendemoen ve Csátó, 1986; Kenelly, 1987; Kerslake, 1987; Kornfilt, 1987; Özsoy, 1987.

(2) Göktuğ [Ahmet'in / onun / senin / kendisinin / adil pikniğe gideceğini] biliyordu.

Buna göre (1)'de görüldüğü üzere *-mAK* biçim birimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapılarında belirtilmeyen ama anlaşılabilir özne, denetlenen bir ADIL tarafından temsil edilmektedir. ADIL, [-UYUM] özelliğine sahip bir boş kategoridir. “Kestirim değeri soyut olabilen veya başka bir üyenin kontrolünde olan boş kategoriler” (Uzun ve Aydın, 2006:73) ADIL ile temsil edilmektedir. Adıl ya da küçük adıl ise (2)'deki gibi [+UYUM] özelliği gösteren bağımlı cümle yapılarında görülmektedir ve ADILın aksine, yerinde açık bir ad öbeği ya da açık bir adıl (*Ahmet'in / onun / senin / kendisinin*) bulunabilmektedir. “Gizli özne olan adıl, basit cümlede bulunabileceği gibi bağımlı cümlede de bulunabilir. ADIL ise ancak bağımlı cümlede bulunmaktadır” (Özsoy ve Turan, 2019:40). ADIL, uyum işaretleyicisi bulunduran bir eylemin öznesi olarak kullanılmamaktadır. Dolayısıyla uyum eki taşımayan *-mAK* biçim birimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle yapılarının öznesi ADIL ile temsil edilir. Yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi Türkçe, gizli özneli yani *adıl* düşüren bir dildir. Evrensel Dilbilgisindeki değiştirgenlerden biri de *adıl-düşürme değiştirgenidir* (pro-drop parameters). Buna göre temel cümle yapısında Türkçe (bk.3), Çince (bk.4), İspanyolca (bk.5) ve İtalyanca (bk.6) gibi diller *adıl-düşürmeye* yani gizli özne kullanımına izin verirken, İngilizce (bk.7), Fransızca (bk.8) ve Almanca (bk.9) gibi diller izin vermez (Kırkıcı, 2006:27-28):

(3) a. O konuşuyor.

b. *adıl (pro)* Konuşuyor

(4) a. Ta shuo

b. *pro* Shuo

(5) a. Élhabla

b. *pro* Habla

(6) a. Lui parla

b. *pro* Parla

(7) a. He speaks

b. *Speaks

(8) a. Il parle

b. *Parle

(9) a. Er spricht

b. *Spricht

(7)b, (8)b ve (9)b'de İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillerin temel cümle yapılarında adıl kullanımına izin verilmediği, özne kullanılmadığında ise cümlelerin dilbilgisidışı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu özellik, temel cümle yapısında Türkçe ve Hint-Avrupa dilleri arasında farklılık göstermektedir. Hint-Avrupa dillerinde zorunlu özne kullanımı çoğu zaman bağımlı cümle yapıları için de geçerlidir. Buna göre bu durumu bir de bağımlı cümle yapıları açısından değerlendirelim:

(10)

a. *Bihter* [*ADIL arabaya binmek*] *istedi*.

b. *Bihter wanted to* [*PRO get in the car*].

c. *Bihter voulait* [*PRO monter dans la voiture*].

d. *Bihter wollte* [*PRO ins Auto steigen*].

(10)'da görüldüğü üzere Türkçe ad işlevli bağımlı cümlenin İngilizce, Fransızca ve Almanca karşılıklarında öznesi düşürülmüştür. Bununla beraber, (10)b, c ve d'de temel cümle yapısında özne kullanımı zorunlu olan Hint-Avrupa dillerinin –*mAK* biçimbirimli ad işlevli bağımlı cümle yapılarında (infinitive clauses/master cümleleri) Türkçe gibi örtük özneye izin verdiği açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, yukarıdaki Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca bağımlı cümle örnekleri, dil evrenselleri açısından ad işlevli

bağımlı cümlelerde öznenin açık veya örtük kalması³⁴ konusunda ortak özellikler sergilediğini bize göstermektedir.

ADIL ile adıl arasındaki farklılıklardan bahsettikten sonra şimdi de ADILın özellikleri daha detaylı incelenecektir. Karabulut (2003:105), ADILın sadece özne pozisyonunda kullanılabildiğini, nesne ya da dolaylı tümleç pozisyonunda boş bir kategoriye dolduramadığını ifade etmektedir. Ayrıca ADILın cümle içinde eylem tarafından yönetilemeyecek konumda olması gerektiğini de vurgulamaktadır. “ADIL Teoremi” (PRO Theorem) de denilen bu duruma göre ADIL yönetilmeyen olmalıdır (Haegeman, 1994:285). Ancak bu durum, ADILın cümle içinde rastgele kullanılabildiği anlamına gelmemektedir. ADIL da diğer üyeler gibi denetlenmelidir.

Uzun ADIL₁, soyut ADIL ve denetlemeli ADIL olmak üzere ikiye ayırmaktadır (2000:269). Bu iki ADIL türünü örneklerle açıklayalım:

(11) [*ADIL_{soy} Her gün egzersiz yapmak*] kas gelişimini destekler.

(12) *Bilge* [*ADIL_i egzersiz yapmayı*] düşünmüş.

(11)’de ad işlevli bağımlı cümlelerin temel üye konumunda bir öznesi görünmemektedir. Yani, *kimin egzersiz yapacağı* açık olarak belli değildir fakat bağlamdan geneli ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cümle içinde ADILın bağlanabileceği bir ad öbeği bulunmadığından ADIL cümle dışına gönderimde bulunmaktadır. Bu tip durumlarda ADIL, açıkça görülmeyen bir ad öbeği olduğundan soyut ADIL olarak değerlendirilmekte ve ADIL_{soy} biçiminde gösterilmektedir. (12)’de ise bağımlı cümlelerin öznesi ADIL, temel cümlelerin öznesi konumundaki açık bir ad öbeğine yani *Bilge*’ye gönderimde bulunmaktadır. Buna göre temel cümle ve bağımlı cümle özneleri eşgönderimsel yani ortaktır. *Eşgönderim* (coreference), aynı kişi/varlığa gönderimde bulunan iki ad öbeğinin ilişkisidir. Örnekte görüldüğü üzere eşgönderimsel ögeler (i) ile

³⁴Gürkan, Türkçede amaç belirten cümle tiplerini betimlediği çalışmasında İngilizce, Almanca gibi örtük özneye izin vermeyen dillerde sadece amaç cümlelerinde öznenin örtük kalmasının zorunlu hâle geldiğini vurgulamaktadır (2021:44). Amaç cümleleri hakkında detaylı bilgi için bk. Cristofaro, 2003; Schmidtke-Bode, 2009.

işaretlenmektedir. Bu işaretlemeye *eşdizinleme* (coindexication) adı verilmektedir. (12)'de *Bilge_i* ve *ADIL_i* özne göndermelerinin işaretlenmesi eşdizinlemeye örnektir.

Konu ile ilgili terimlerin kısaca tanımlanmasından sonra bu bölümün esas konusu olan denetlemeye geçilebilir. Denetleme, Chomsky'nin Üretici ve Dönüşümsel Dilbilgisinde İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının bir alt kuramıdır (Chomsky, 1981). Denetleme Kuramının en önemli terimi ise ADIL'dır. Çünkü Denetleme Kuramı ADIL'ın durumu ve yorumlanması için geliştirilen bir kavramdır. Uzun (2000:269), Denetleme Kuramında denetlemenin meydana gelebilmesi için *denetleyen* (controller) ve *denetlenen* (controlled) üyelerin olması gerektiğini ve buna göre denetlemede ADIL'ın denetlenen, ADIL'ın gönderimde bulunduğu ad öbeğinin de denetleyen olduğunu ifade etmektedir. (12) numaralı örneğe dönelim ve Türkçede denetlemenin nasıl gerçekleştiğini inceleyelim:

(12) Bilge_i [ADIL_i egzersiz yapmayı] düşünmüş.

Bilge: öncül, denetleyen

ADIL: denetlenen

_i: eşdizin

(12)'de temel cümlenin öznesi *Bilge*, aynı zamanda bağımlı cümlenin de öznesidir. Her iki cümlenin öznesi aynı kişiye gönderimde bulunduğu için bağımlı cümlede özne açık olarak tekrar edilmemiştir. Temel cümlenin öznesi *Bilge*, bağımlı cümlede ADIL konumundaki öznenin *öncül*üdür (antecedent). Eşdizinleme (i) ile gösterilmiş olan denetleme ilişkisinde, *Bilge*, *denetleyen*, ADIL ise *denetlenen*dir. Bağımlı cümlenin ADIL konumundaki öznesi, temel cümlenin öznesi *Bilge* öncülüyle eşdizinlenmiş ve böylece denetleme gerçekleşmiştir.

Słodowicz (2007:126-127) denetlemeyi iki öge arasında gerekli bir *eş-gönderimsel* (co-reference) ilişki olarak açıklamaktadır. Bu ilişkide yer alan ögeleri, denetleyen ve denetlenen olarak adlandırır ve denetleyeni, denetlenen için referans sağlayan bir öge olarak tanımlamaktadır. Ayrıca dillerin çoğunda denetleyen, açık bir temel cümle ögesiyken denetlenenin bağımlı cümle yüklemine örtük bir ögesi olduğunu vurgulamaktadır. Denetlemenin incelenmesiyle ilgili, *denetlemeye neden olan* (control-inducing) ve *denetlemeden bağımsız yapılar* (control-neutral structures) olarak bir

ayrımın varlığından söz etmektedir. Buna göre, denetlemeye neden olan yapılara öznesini ifade edemeyen *-mAk* biçimbirimiyle oluşan ad işlevli bağımlı cümlelerin (master cümleleri / infinitive clauses) iyi bilinen bir örnek olduğunu belirtir. Çünkü bu tür *içeyerleşik yapıların* (embedded structures) öznesinin temel cümle öğelerinden biriyle, yani denetleme kuramıyla, belirlenmesini gerektirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca denetlemeden bağımsız yapıların kullanımının denetlemeyi gerektirmediğini çünkü bu tür yapıların öge belirlenmesine bağlı olmadığını belirtmektedir. Denetlemeden bağımsız yapılara örnek olarak ise bitimli cümleler ve *adlaştırmaları* (nominalization) vermektedir.

Denetleme ile ilgili teorik bilgileri verdikten sonra şimdi de denetleme üzerine yapılmış çalışmalardan bahsedelim. Denetleme yapılarının hem sözdizimsel³⁵ hem de anlambilimsel³⁶ açılardan incelendiği pek çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalarda, *-mAk* biçimbirimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümle seçen denetleme eylemlerinin *altkategorileme* (subcategorization) özellikleri kadar sözlüksel anlamlarının da önemli olduğu kabul edilmektedir. Çünkü denetleme, temel cümle eyleminin altkategorilediği belirli türden bir tümleçle sözdizimsel düzlemde bir araya gelmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla her eylem denetlemeye izin vermemektedir. Denetleme eylemleri dillere göre farklılık göstermektedir. Erguvanlı Taylan (1996), Słodowicz (2007), Haig ve Słodowicz (2006) de denetleme yapılarında eylem anlamının önemli olduğunu belirtmektedirler.

Kunduracı (2008b), denetlemede diller arası evrensellere ulaşmak amacıyla Türkçe, Gürcüce ve Rumencede denetlemeyi betimlediği çalışmasında her dilde denetlemenin gerçekleşmediğinden ve dillerde denetleme eylemlerinin farklılık gösterebildiğinden bahsetmektedir. Buna göre Türkçede hem özne hem de nesne denetleme gerçekleştiğini, denetlenen tümlecin bir eylemsi öbeği içerdiğini ve Türkçenin denetleme eylemleri açısından oldukça zengin olduğunu vurgulamaktadır. Gürcücede özne denetlemenin gerçekleştiğini, diğer dillere göre daha az sayıda denetleme eylemi bulunduğunu ve denetlenen tümlecin bir eylem öbeği içerdiğini belirtmektedir. Rumencede ise

³⁵ bk. Rosenbaum 1967; Chomsky 1981; Bresnan 1982; Landau 2000.

³⁶ bk. Jackendoff 1972; Farkas 1988; Jackendoff ve Culicover 2003.

denetlemenin gerçekleşmediğini, denetlemede gerekli sınırsız tümleçler yerine uyum içeren, sınırlı tümleçlerin kullanıldığını ifade etmektedir.³⁷

Türkçede de *-mAk* biçimbirimiyle kurulan ad yan cümleleri üzerine çeşitli betimleme çalışmaları bulunmaktadır.³⁸

Gürkan (2021), Türkçede *-mAk* ve *-mA* biçimbirimleriyle kurulan ad işlevli bağımlı cümleleri, yani mastar cümlelerini İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının denetleme ve yükseltme görüngülerine göre incelediği çalışmasında denetlemeyi, temel cümledeki açık bir *temel üye* (argument) ile mastar cümlesindeki örtük özne arasındaki yoruma bağlı bir ilişki olarak açıklar. Bu ilişkide bağımlı ve bitimsiz olan cümlenin temel üyelerinin temel cümle eylemi tarafından denetlendiğini; denetlenen üyenin de genellikle boş kategori olarak temsil edilen ve geleneksel dilbilgisinde gizli olarak adlandırılan ADIL ile gösterildiğini belirtir. Denetleme ve yükseltme görüngülerinin gerçekleşmesi için mastar cümlesi eyleminin hem bitimsiz olması hem de kişi-sayı uyumu bakımından işaretlenmemiş olması gerektiğini söyler. Bu yüzden, *-mAk* biçimbirimli mastar cümleleri denetlemeye uygun örnekler sergilerken, *-mA* ile kişi-sayı uyumunun kurulabilmesi ve özne konumunun dolu olması sebebiyle *-mA* biçimbirimiyle kurulan bağımlı cümle yapılarının denetlemeye ve yükseltmeye uygun örnekler sergilemediğini bildirir. Ayrıca mastar cümleleri açısından denetlemenin önemli bir görüngü olduğundan bahseder. Bağımlı olan cümlede öznenin açık bir şekilde bulunması, üst cümlede denetleyen tarafından denetlenecek bir üye olmadığı anlamına geldiği için denetlemenin gerçekleşmesinde mastar cümlesi öznesinin hiçbir zaman yüzey yapıda yer almadığını ve her zaman ADIL ile temsil edildiğini belirtir.

Yukarıda ADILın soyut ve denetlemeli olmak üzere ikiye ayrıldığından bahsetmiştik. Söz konusu ayırım, denetlemede de ayırım yapmayı gerektirmektedir. ADIL soyut olduğunda soyut denetleme bulunmaktadır. Bu durumda denetleyen, cümle dışında açıkça

³⁷Kunduracı, sınırlı tümleç- sınırsız tümleç kavramlarını kullanarak uyum kategorisinin sınırlayıcı özelliğinden bahsetmektedir: “Uyum, eylemin kime ait olduğunu göstermesi sebebiyle denetlemeye engeldir. Yani, eylemi anlamsal ve biçimsel olarak sınırlayan bir kategoridir. Eğer bir yapı anlamsal ve biçimsel olarak sınırlanmış ise denetleyen üye ve eylem tarafından yeniden sınırlanamaz. Çünkü hem böyle bir sınırlamaya gereksinim yoktur hem de sözdizimsel ortam buna izin vermemektedir” (2008b:10). Daha detaylı bilgi için bk. George ve Kornfilt, 1981.

³⁸bk. Kornfilt 1991, 1996; Erguvanlı Taylan 1996; Kural 1998; Özsoy 1987; Bozşahin 2004; Słodowicz 2007; Kunduracı 2008a, 2008b; Yücel 2008; Yasavul 2009; Göksu 2018.

görülmeven herhangi bir içeriğe aittir. ADILın cümle içinde açık bir ad öbeği tarafından denetlendiği durumlarda ise zorunlu denetleme ve seçimli denetleme olmak üzere iki denetleme türünden söz edilebilir (Uzun, 2000:269).

Erguvanlı Taylan'da (1996:48-49) bağımlı cümle yapıları, özneleri açık olarak ifade edilmeyen denetleme yapıları olarak kabul edilmiş ve Türkçedeki denetleme yapıları dört gruba ayrılmıştır:

1. Nesne işlevli ad-eylem cümlelerinde denetleme (Control in Object Complements)
2. Özne işlevli ad-eylem cümlelerinde denetleme (Control in Subject Complements)
3. Amaç cümlelerinde denetleme (Control in Purpose Clauses)
4. Ulaçlarda denetleme (Control in Gerunds)

Bu çalışmayı ilgilendiren kısım, ad işlevli bağımlı cümleleri içerdiğinden 1. ve 2. maddelerdir. Bu bakımdan diğer denetleme yapıları üzerinde durulmayacaktır. Denetleme türleri ile ilgili çeşitli betimleme çalışmaları mevcuttur.³⁹

Çalışmanın bu bölümünde Landau (2000) model alınarak Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin hangi denetleme türlerine izin verdiği üzerinde durulacaktır.

Tablo 5.1 Landau (2000) tarafından önerilen denetleme betimlemesi

DENETLEME			
Zorunlu Denetleme (Obligatory Control)		Zorunlu Olmayan Denetleme (Non-obligatory Control)	
Kapsamlı Denetleme (Exhaustive Control)	Kısmi Denetleme (Partial Control)	Uzaktan Denetleme (Long Distance Control)	Soyut Denetleme (Arbitrary Control)

³⁹ bk. Landau (2000); Hornstein (1999); Culicover ve Jackendoff (2001); Polinsky ve Potsdam (2002) ve Słodowicz (2007).

Tablo 5.1’de görüldüğü gibi denetleme türlerini genel olarak iki grupta inceleyen Landau, önerdiği denetleme türlerini şöyle tanımlar:

1. *Zorunlu Denetleme* : Denetleyici ve mastar, cümle eşleri olmalıdır.
2. *Kapsamlı Denetleme* : PRO, denetleyici ile aynı olmalıdır.
3. *Kısmi Denetleme* : PRO, denetleyiciyi içermelidir.
4. *Zorunlu Olmayan Denetleme* : Mastarın bir cümlecik denetleyicisine sahip olması gerekmez.
5. *Uzaktan Denetleme* : Denetleyici ve mastar cümle aynı cümlede yer almaz.
6. *Soyut Denetleme*: PRONun argümantal denetleyicisi yoktur. (2000:3)

5.1. ZORUNLU DENETLEME

Landau’a (2000) göre zorunlu denetleme, kapsamlı denetleme ve kısmi denetleme olmak üzere ikiye ayrılır. Kapsamlı denetleme ise özne denetleme ve nesne denetleme olmak üzere iki başlık altında incelenir. Bu çalışmada kapsamlı denetleme terimi kullanılmayacaktır. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler, zorunlu denetleme açısından Türkiye Türkçesiyle benzer olarak özne denetleme, nesne denetleme ve kısmi denetlemeye izin vermektedir.

5.1.1. Özne Denetleme

Temel cümlenin öznesiyle ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi eşgönderimlidir ve bağımlı cümlenin öznesi temel cümlenin öznesi tarafından denetlenir. Bu durumda ad işlevli bağımlı cümlenin özne pozisyonunda boş kategori olan ADIL bulunur.

- (13) *Yabancı*_i *hiç düşünmääzmiş* *ta* [ADIL_i *git-mä-ä bir-er-i*].
 Yabancı hiç düşün-OLZ-GNZ.3TK-EKE.GEÇ ÜNL git-AE-YÖN bir yer-BEL
 “Yabancı bir yere gitmeyi hiç düşünmezmiş.” (Vasilioglu, 1997:75)

(13)’te temel cümlenin öznesi *Yabancı*, aynı zamanda ad işlevli bağımlı cümlenin de öznesidir. Her iki cümlenin öznesi aynı kişiye gönderimde bulunduğu için bağımlı cümlede özne açık olarak tekrar edilmemiştir. Temel cümlenin öznesi *Yabancı*, bağımlı

cümlede ADIL konumundaki öznenin öncülüdür. Bu denetleme ilişkisinde Yabancı, *denetleyen*, ADIL ise *denetlenendir*.

(14) *O_i hiç bilmээр [ADIL_i onadan saymaa].*

o hiç bil-OLZ.ŞZ.3TK on-İLGÇ say-AE-YÖN

“O ona kadar saymayı hiç bilmiyor.” (Kösä, 1997:28)

(14) numaralı örnekte temel cümlelerin öznesiyle bağımlı cümlelerin öznesi ortaktır. Yani, ad işlevli bağımlı cümlelerin boş kategori görünümündeki öznesi (ADIL), temel cümle öznesi olan *O* tarafından zorunlu olarak denetlenmektedir.

(15) *İşidip bir ses sokakta, o_i çabuk başlaardı*

işit-ULÇ bir ses sokak-BUL o çabuk başla-GNZ.3TK-EKE.GEÇ

[ADIL_i bakmaa her tarafa].

bak-AE-YÖN her taraf-YÖN

“O sokakta bir ses işitince hemen her tarafa bakmaya başlıyordu.” (Baboglu, 2000:25)

(15)’te eşdizinleme (i) ile gösterilmiş olan denetleme ilişkisinde o, *denetleyen*, ADIL ise *denetlenendir*. Ad işlevli bağımlı cümlelerin ADIL konumundaki öznesi, temel cümlelerin öznesi *o* öncülüyle eşdizinlenmiş ve böylece denetleme gerçekleşmiştir.

(16) *O_i pek sever [ADIL_i pergabezinin, Vivaldinin, Bahın, Motartın*

o pek sev-GNZ.3TK pergabezi-İLG Vivaldi-İLG Bah-İLG Mozart-İLG

eski ruh muzıklarını çalmaa].

eski ruh müzik-İYE.3ÇK-ZN-BEL çal-AE-YÖN

“O, pergabezinin, Vivaldi’nin, Bach’ın ve Mozart’ın eski ruh müziklerini çalmayı çok sever.” (Radova, 2000:9)

(16)’da ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi ile temel cümlelerin öznesi eşgönderimsel olduğundan bağımlı cümlelerin öznesi ADIL, temel cümlelerin öznesi *o* öncülü tarafından yönetilmektedir, yani denetlenmektedir.

(17) *Ama kundakta uşak_i [ADIL_i lafetmä] becermeer.*

BAĞ kundak-BUL çocuk konuş-AE-YÖN becer-OLZ-ŞZ.3TK

“Ama kundaktaki çocuk konuşmayı beceremiyor.” (Çebotar, 2017: 43)

(17) numaralı örnekte temel cümlenin öznesiyle bağımlı cümlenin öznesi eşgönderimlidir ve bağımlı cümlenin öznesi ADIL, temel cümlenin öznesi *uşak* tarafından denetlenmektedir.

(18) *Te bän_i islää ürendim* [ADIL_i birkaç dildä lafetmää].

ÜNL ben çok iyi öğren-GGZ.1TK birkaç dil-BUL konuş-AE-YÖN

“Ben birkaç dilde konuşmayı çok iyi öğrendim.” (Baboglu, 2000a:42)

(18)’de bağımlı cümlenin boş kategori görünümündeki öznesi (ADIL) ile temel cümlenin öznesi *bän* eşdizinlenmiştir. Buna göre, bağımlı cümlenin öznesi ADIL, temel cümlenin öznesi *bän* tarafından zorunlu olarak denetlenmektedir.

(19) *Kendileri_i da bordeydä başlamışlar* [ADIL_i yaşamaa].

kendi-İYE.3ÇK BAĞ kulübe-BUL başla-DGZ.3ÇK yaşa-AE-YÖN

“Kendileri de kulübede yaşamaya, dağda avlanmaya ve Gürgenci’yi de beklemeye başlamışlar.” (Baboglu, 1969:68)

(19) numaralı örnekte bağımlı cümlenin öznesi olan ADILın öncülü, temel cümlenin öznesi *kendileridir*. Bu denetleme ilişkisinde ADIL *denetlenen*, kendileri ise *denetleyendir*.

(20) *Bitirmiş Dev Oolu_i* [ADIL_i sürmää].

bitir-DGZ.3TK Dev oğlu sür-AE-YÖN

“Dev Oğlu sürmeyi bitirmiş.” (Bulgar, 1998, s.13)

(20)’de temel cümlenin öznesi *Dev Oolu*, bağımlı cümlenin de öznesidir. Bağımlı cümlenin özne konumundaki ADIL, temel cümlenin öznesi *Dev Oolu* ile eşdizinlidir. Dolayısıyla bağımlı cümlenin öznesi ADIL, temel cümlenin öznesi *Dev Oolu* tarafından zorunlu olarak denetlenmektedir.

5.1.2. Nesne Denetleme

Ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi ile temel cümlenin nesnesi/dolaylı tümleci eşgönderimli olduğundan bağımlı cümlenin öznesi temel cümlenin nesnesi/dolaylı tümleci tarafından denetlenir. Söz konusu denetleme türü Gagavuz Türkçesinde farklılık göstermektedir. Bu farklılaşma, Gagavuz Türkçesinin *istem* (valency) yapısıyla ilgilidir.

Aydın Özkan'a göre istem, bir cümlede bulunan adların, onların yöneteni konumunda bulunan eyleme bağlanırken hangi durum işaretleyicisiyle işaretlendiğini ifade eden bir terimdir. Yani, bir adın cümlede kullanılabilmesi için bir eylemle yönetme ve bağlama ilişkisine girmesi gerekir. Böylece, yönetici olan öge, yönettiği ögeden bir durum yüklenmesini ister. Yönetici ögenin yüklediği ve yönetilen konumundaki üyenin yüklendiği bu durum, yönetici ögenin istemidir (2017:75-76). Gagavuz Türkçesinin istem yapısında da büyük ölçüde Slav dillerinin etkisi görülmektedir. Söz konusu etkinin bir yansıması olarak, kimi durumlarda yönelme eki yerine belirtme eki kullanılmaktadır. Bu durum, istem farklılaşmasıdır ve Gagavuz Türkçesinde oldukça yaygındır.⁴⁰ Gagavuz Türkçesinde, durum ekleri arasındaki görev değişikliğinin, yani istem farklılaşmasının, en yaygın olanı belirtme (yükleme) durumuyla yönelme durumu arasındadır. Buna göre, Türkiye Türkçesindeki yönelme durum işaretleyicisi Gagavuz Türkçesinde belirtme (yükleme) durum işaretleyicisi olarak değişir. Yukarıda bahsedildiği gibi bu durum, eylemle ilgilidir. Cümledeki eylemin ad ile olan bağlantısında adın alacağı durum ekinin değişmesine sebep olur. Dolayısıyla eylemin istemi bu durumu gerçekleştirir ve farklılaşmış olur.

(21) *Avtor_i üüred_eder okuyucuları_j [ADIL*_{ij} olmaa bu diinnedä namuzlu,*

yazar öğret-ŞZ.3TK okur-ÇOK-BEL ol-AE-YÖN bu dünya-BUL namuslu

hatırlamaa büyükleri hem yaşamaa insanca].

hatırla-AE-YÖN büyük-ÇOK-BEL BAĞ yaşa-AE-YÖN insanca

“Yazar, okurlara bu dünyada namuslu olmayı, büyükleri hatırlamayı ve insanca yaşamayı öğretiyor.” (Vasilioglu, 1997:4)

(21)'de temel cümlenin dolaylı tümleci, *okuyucuları*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi durumundadır. Yani temel cümlenin -i tümleci, bağımlı cümlenin öznesini denetlemektedir. Eşdizinleme ilişkisinde görüldüğü üzere ad işlevli bağımlı cümle eyleminin faili *avtor* olduğunda cümle bozulmaktadır. Bunun nedeni, Gagavuz Türkçesinde görülen istem farklılaşmasıdır. *Öğret-* (*üüret-*) eyleminin istemi Gagavuz

⁴⁰ Gagavuz Türkçesinde ad cümleciklerinde istem konusuyla ilgili bk. 7. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde İstem*. Gagavuz Türkçesinin istem yapısıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Kara, 2011; Arı Özdemir, 2012; Karabulut ve Arı Özdemir, 2017.

Türkçesinde değişiklik göstermektedir. Türkiye Türkçesinde temel cümlenin -e tümleci, *okuyucular+a*, Gagavuz Türkçesinde -i tümleci, *okuyucular+l*, olarak değişmiştir.

(22) *Kim yüretti seni [ADIL_i dokumaa].*

kim öğret-GGZ.3TK sen-BEL doku-AE-YÖN

“Sana dokumayı kim öğretti?” (Radloff, 2020:148)

(22)’de de istem farklılaşması nedeniyle temel cümlenin -i tümleci *seni*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesini denetlemektedir. Türkiye Türkçesinde ise denetleyen, temel cümlenin -e tümleci *sanadır*.

(23) *Bän üüredecäm onu [ADIL_i okumaa].*

ben-YAL öğret-GEL.1TK o-BEL oku-AE-YÖN

“Ben ona okumayı öğreteceğim.” (Kösä, 1997:60)

(23)’te temel cümlenin -i tümleci *onu*, ad cümlecığinin öznesini denetlemektedir.

(24) *Büükler üüredelär küçükleri [ADIL_i ekmää becerikli*

büyük-ÇOK öğret-ŞZ.3ÇK küçük-ÇOK-BEL ek-AE-YÖN becerikli

büütmää hem da onu esapça harcamaa].

yetiştir-AE-YÖN BAĞ o-BEL hesaplı harca-AE-YÖN

“Büyükler küçüklere ekmeyi, becerikli yetiştirmeyi ve de onu hesaplı harcamayı öğretiyorlar.” (Kösä, 1997:126)

(24)’te de ad yan cümlesinin öznesi, temel cümlenin -i tümleci *küçükleri* tarafından denetlenmektedir.

5.1.3. Kısmi Denetleme

Landau’da (2000) sunulan bir diğer zorunlu denetleme türü de *kısmi denetlemedir* (partial control). Söz konusu denetleme türünde ADIL, mutlaka denetleyeni içermek zorundadır ancak bağımlı cümledeki ADIL gönderimiyle temel cümlenin öznesi aynı değildir. Denetlenen üyenin gönderimi denetleyen üyenin yanında başka üyeleri de kapsar.

(25) *Bäni çok beendim bu uysal, yavaş uşacıkları; istedim*

ben çok beğen-GGZ.1TK bu uysal, yavaş çocuk-ÇOK-BEL iste-GGZ.1TK

[ADIL_{i+j} taa yakından onnarlan tanışmaa].

daha yakın-AYR o-ÇOK-ARÇ tanış-AE-YÖN

“Ben bu uysal, yavaş çocukları çok beğendim, onlarla daha yakından tanışmak istedim.” (Kösä, 1997:56)

(25)'te ad cümlecığının eylemi *tanışmaa*, topluluk bildiren bir eylemdir. Bu nedenle bağımlı cümlenin öznesi, *bän* yanında başkalarını da kapsamaktadır. Yani ADIL, denetleyen üyeyi kapsamakla beraber birden fazla öncül bulundurmaktadır.

(26) *Pek istärdim* [ADIL_{i+j} onunnan_j buluşmaa].

çok iste-GNZ.1TK-EKE.GEÇ o-İLG-İLGÇ buluş-AE-YÖN

“Onunla buluşmayı çok isterdim.” (Esir, 2009:31)

(26)'daki ad işlevli bağımlı cümlenin eylemi *buluşmaa*, topluluk bildiren bir eylemdir. Burada temel cümle öznesi yüzey yapıda açıkça işaretlenmemiş ancak temel cümlenin yüklemcil ögesindeki teklik 1. kişi işaretleyicisinden öznenin *ben* olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bağımlı cümlenin de öznesi ADIL, *ben* yanında başkalarını da kapsamaktadır.

(27) *O_i annattı, ani* [ADIL_{i+j} Jülbarslan_j tanışmış çoktan].

o-YAL anlat-GGZ.3TK BAĞ Jülbars-İLGÇ tanış-GGZ.3TK çok-AYR

“O Jülbars ile çoktan tanıştığını anlattı.” (Baboglu, 2000:236)

(27) numaralı örnekte de ad cümlecığının yüklemcil ögesi *tanış-* topluluk bildiren bir eylemdir. Bağımlı cümlenin öznesi ADIL, *o* ve *Jülbars*'ı kapsamaktadır. Yani ADIL, denetleyen üyeyi kapsamakla beraber birden fazla öncül bulundurmaktadır.

(28) *Kızlan_i çocuk_j pek sık başlamışlar* [ADIL_{i+j} buluşmaa].

kız-ARÇ çocuk-YAL çok sık başla-DGZ.3ÇK buluş-AE-YÖN

“Kızla çocuk çok sık buluşmaya başlamışlar.” (Baboglu, 1969:95)

Yukarıdaki örneklerde ad işlevli bağımlı cümlelerin eylemleri *buluş-* işteş çatılı eylemlerdir. Dolayısıyla söz konusu eylemin öznesi ADIL, birden fazla öncül bulundurmaktadır.

5.2. ZORUNLU OLMAYAN DENETLEME

Zorunlu olmayan denetleme türü seçimlik denetleme olarak da adlandırılabilir. Zorunlu olmayan denetlemede, ADIL, *yere*⁴¹ (local) bir denetleyen tarafından denetlenmek zorunda değildir. Yani söz konusu denetleme türünde, ADIL, bağlı olduğu üst cümlenin öznesi tarafından ya da genel anlamlı soyut bir özne tarafından denetlenebilir. Landau'da (2000) bu denetleme türü uzaktan denetleme ve soyut denetleme olarak iki gruba ayrılmıştır.

Uzaktan denetleme, denetleyen ve denetlenen aynı cümle içerisinde yer almadığı hâlde gerçekleşen eşgönderimdir. Oded (2006), Türkçe bağımlı cümle eyleminde uyum işaretleyicisi bulundurabilen bir dil olduğundan Türkçede uzaktan denetlemenin gerçekleşmediğini vurgulamaktadır. Bu durumu şu iki örnekle açıklamıştır:

(29) [ADIL_i Stormingout of the room that way after losing the game] convin-cede very one that John_i is very immature.

“Oyunu kaybettikten sonra hiddetle odadan ayrılması herkesi John’un olgunlaşmamış olduğuna ikna etti”.

(29), uzaktan denetleme yapılarının İngilizcede mümkün olduğunu göstermektedir. Bağımlı cümlenin öncülü olan *John*, sözdizimsel olarak ADILın denetleyeni olarak davranmamaktadır ancak edimsel faktörlere bağlı olarak denetleyen olarak yorumlanabilmektedir.

(30) [*adil*_i [ADIL_i Oyun-u kaybet-tikten sonra] böyle öfkey-le oda-dan çık-ma-sı] herkes-e Kaya_i'nin olgunlaşmamış ol-duğ-u-nu göster-di.

(30)'da ise bir önceki örneğin Türkçe karşılığı incelenmektedir. Bu cümlede uzaktan denetlemeli bir ADIL yerine bağımlı cümle eylemi üzerinde 3.kişi eki ile işaretlenmiş bir *adil* (pro) bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkçe temel üye konumunda uzaktan denetleme

⁴¹“Denetleme, yerel bir ilişkidir. Denetleme eyleminin gerektirdiği üye yapısı, eylem(si) öbeğidir ve denetlenen, bu öbek yapısının bir üyesidir, denetleme bu sınır içinde gerçekleşir, sadece böyle bir öbek yapısı denetleyen ve denetlenen arasındaki yerel ilişkinin gerçekleşmesine izin verir. Yerellik ise bağlama ve denetlemenin gerçekleşmesi için gereken sözdizimsel alandır” (Kunduracı, 2008a:13).

yapılarına sahip değildir (Oded, 2006:128). Buradan ve incelediğimiz derlemden hareketle Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarının da uzaktan denetlemeye izin vermediğini söyleyebiliriz.

5.2.1. Soyut Denetleme

Soyut denetlemede denetleyen, cümle içerisinde temel üye konumunda açıkça yer almaz. Denetlenen ise genel bir yorumlamayla cümle dışına gönderimde bulunur. Başka bir deyişle, temel cümlenin temel üye konumunda bir öznesi yoktur.

(31) [ADIL_{soy} Aacın dallarını kırmaa] olmaz.
 ağaç-İLG dal-İYE.3ÇK-ZN-BEL kır-AE-YÖN ol-OLZ.GNZ.3TK
 “Ağacın dallarını kırmak olmaz.” (Baboglu, 2000a:46)

(31)’de *aacın dallarını kimin kıldığı* açık olarak belli değildir fakat bağlamdan geneli ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ADIL cümle dışına gönderimde bulunmaktadır.

(32) Neçinki ayıp [ADIL_{soy} göstermäâ halk arasında yufkalını].
 çünkü ayıp-BİL göster-AE-YÖN halk ara-İYE.3TK-ZN-BUL zayıflık-İYE.2TK-BEL
 “Çünkü halk arasında zayıflığını göstermek ayıp(tır).” (Baboglu, 2017:20)

(32) numaralı örnekte *kimin gösterdiği* açıkça belli edilmemiştir ancak geneli ilgilendiren bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümlede de ADIL cümle dışına gönderimde bulunur.

(33) [ADIL_{soy} Tarihten atılmaa] olmaz.
 tarih-AYR inkâr et-AE-YÖN olmaz
 “Tarihi inkâr etmek olmaz.” (Altıparmak, 1996:2)

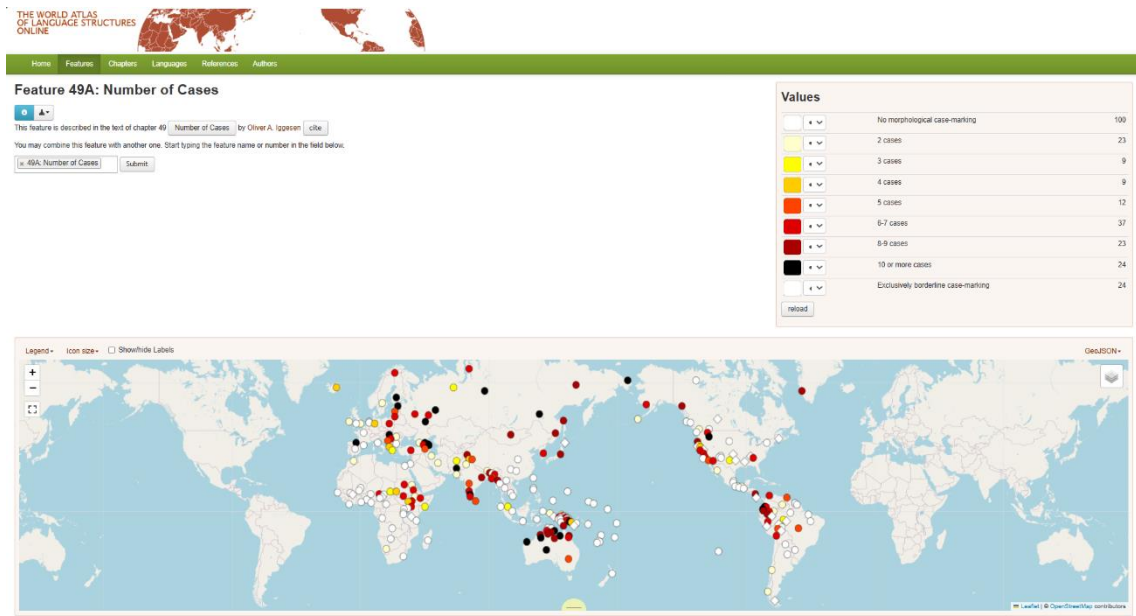
(33)’te *kimin atıldığı* ‘*inkâr ettiği*’ açıkça belli edilmemiştir, anlaşıldığı üzere geneli ilgilendiren bir durumdur. Burada ADIL cümle dışına gönderimde bulunmaktadır.

6. BÖLÜM

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELERDE DURUM YÜKLEME

Durum (case), temel olarak adların/ad öbeklerinin cümledeki işlevleriyle ilgili biçim-sözdizimsel (morphosyntactic) bir kategoridir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011:103). Birçok dilde *durum kategorisi* (case category) mevcuttur. Ancak durum işaretleyicilerinin sayısı ve ad öbeklerinin durum yüklenme yöntemleri her dilde farklılık göstermektedir.

WALS veri tabanında durum işaretleyicileri, dillerdeki sayıları açısından dokuz gruba ayrılmıştır. Türkçe, 6-7 durum işaretleyicisine sahip olan diller grubunda yer almaktadır.⁴²

Şekil 6.1 WALS'e göre durum işaretleyicilerinin sayısı bakımından dillerin dağılımı

Literatürde durum işaretleyicilerinin sayısına ve adlandırılışına ilişkin bazı görüş ayrılıkları⁴³ olsa da Türkçede, genel kabul gören altı durum işaretleyicisi vardır: *Yalın*

⁴² <https://wals.info/feature/49A#2/18.0/149.2>

⁴³Geleneksel dilbilgisi kaynakları incelendiğinde durum işaretleyicilerinin sayısı ve adlandırılış bakımından ortak bir görüşün olmadığı görülmektedir. Bu konuya burada hacmi artırmamak için çalışmamızı ilgilendirdiği kadarıyla yer verilmiştir. Daha detaylı bilgi için bk. Banguoğlu, 2015; Demir ve

(nominative), *ilgi* (genitive), *belirtme* (accusative), *yönelme* (dative), *bulunma* (locative) ve *ayrılma* (ablative). Ancak bu tez çalışmasında *araç durumuyla* (instrumental) birlikte yedi durum işaretleyicisi ele alınmıştır.

Tablo 6.6.1 Türkçede Durum İşaretleyicileri

Durum İşaretleyicileri	
<i>Yalın</i>	-Ø
<i>Belirtme</i>	-(y)I
<i>Yönelme</i>	-(y)A
<i>Bulunma</i>	-DA
<i>Ayrılma</i>	-Dan
<i>İlgi</i>	-(n)In

Adın/ad öbeklerinin durum yüklenme yöntemleri dillere göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Türkçenin en temel özelliği eklemeli bir dil sistemine sahip olmasıdır. Buna göre Türkçede bağımlı biçimbirimler sadece sona eklenirler. Bu, dil evrenselleri bakımından sola dallanan dillerin ortak özelliğidir⁴⁴.

(1) Tr. *Ben-ø kitab-ı çocuğ-a sattım.*

İng. *I-ø sold the book to the kid.*

Alm. *Ich-ø habe dem Kind das Buch verkauft.*

(1)'de görüldüğü üzere Türkçede *durum*, genellikle sözcük ya da öbek sonlarına gelen durum işaretleyicileriyle biçimbilimsel olarak gerçekleştirilirken İngilizce, Almanca gibi dillerde ise durum yükleme belirli *sözcük birimlerle* (lexeme) yapılmaktadır.

Yılmaz, 2016; Ediskun, 2017; Eker, 2016; Ergin, 2013; Gencan, 2007; Göksel ve Kerslake, 2005; Hatiboğlu, 1972; Hengirmen, 2006; Kornfilt, 1997; Önler, 2012; Uzun, 2004; Yüceol Özezen, 2007 vd.

⁴⁴ bk. Yılmaz, 2016:13; Akar, 2005:18-20; Caferoğlu, 1984:49-50; Ediskun, 2017:17-18; Ergin, 2013:6-8; Korkmaz, 2009: LXIII.

Durum kategorisinin özelliklerini farklı diller üzerinde gösterdikten sonra şimdi Türkçede durum yükleme sisteminden bahsedilecektir.

Geleneksel dilbilgisi kaynaklarında durum yükleme konusu genellikle biçimbilimsel yaklaşımla ele alınmıştır. Söz konusu kaynaklara göre bir cümlede adın görevi ve eylemle olan ilişkisi, adın/ad öbeklerinin sonuna eklenen durum ekleriyle belirtilir. Dolayısıyla durum, adın cümledeki işlevine göre biçimlenmelerini belirten bir dilbilgisi kategorisidir.⁴⁵

Çalışmanın bu bölümünde durum kategorisi dilbilimsel açıdan incelenecektir.

Üretici Dilbilgisinin bir alt kuramı olan *durum kuramı* (case theory), ad öbeklerinin yüklendikleri durumları, durum yükleyicilerin neler olabileceğini ve durum yüklemenin yapısal özelliklerini düzenlemektedir. Chomsky, durum kuramının soyut durumun atanması ve onun biçimbilimsel olarak gerçekleşmesi ile ilgili olduğunu belirtir (1981:6). Durum kuramının temel ilkesi *durum süzgeci* (case filter). Sözdizimde *durum süzgeci*, sesbilgisel olarak gerçekleşmiş her bir ad öbeğinin bir durum yüklenmesini gerektirir (Chomsky, 1981). Durum yükleme, eylemin yönetimine dayanmaktadır, yani ilgili ad öbeklerine durumlar ancak yöneticileri tarafından yüklenebilmektedir. Gürkan, bir öbek yapıda her bir ad öbeğine onun işlevini göstermek üzere bir durum yüklendiğini ve böylece ad öbeklerinin bir eylemin öznesi veya nesnesi olarak etiketlenebildiğini belirtir. Ayrıca durum işaretleyicilerinin açık veya örtük olabildiklerinden bahseder⁴⁶ (2024:53).

Türkçede eyleme bağlı birimlerin sözdizimsel işlevleri, durum ekleriyle belirgin hâle gelmektedir. Bunu örnek üzerinde inceleyelim:

(2) *Sezen defter-i kardeş-i-n-e ver-di.*

Sezen-YAL defter-BEL kardeş-İYE.3TK-ZN-YÖN ver-GÇZ.1TK

⁴⁵ Banguoğlu, 2015; Ediskun, 2017; Ergin, 2013; Korkmaz, 2009; Gencan, 2007; Hatiboğlu, 1972; Hengirmen, 2006.

⁴⁶ Durum, ekli ya da eksiz olarak karşılanabilmektedir. Eksiz karşılanan durumlara soyut DURUM (abstract case), belirli biçimbirimlerle karşılanan durumlara ise biçimbilimsel DURUM (morphological case) adı verilir. Türkçede yalın ve belirtme (eksiz) durumu soyut DURUM; yönelme, bulunma, ayrılma ve belirtme (ekli) durumu biçimbilimsel DURUMdur. bk. Uzun, 2000.

(2)'de olduğu gibi *Sezen*, *defter*, *kardeş*, *vermek* sözcüklerinin bazı biçimsel değişikliklere uğradıkları görülmektedir. Cümlenin başında yer alan *Sezen* ek almamıştır, yani yalın durumdadır ve cümlenin öznesidir. İkinci sıradaki *defter*, *-i* ekini alarak belirtme durumu yüklenmiştir ve cümlenin nesnesi görevindedir. *Kardeş* sözcüğü ise *-e* ekini alarak yönelme durumunu yüklenmiştir ve cümlenin e- tümleci görevindedir. Yani, sözcükler dizimsel düzlemde birbirleriyle bir bağlantı kurmaktadır. Bu cümlede sözcükler birbirleriyle şu şekilde bağlantı kurmaktadır: *ver-* eylemini yapan *Sezen*'dir, eyleme konu olan *defter*, eylemin yöneldiği kişi ise *kardeş* sözcüğüdür. Buna göre sözcükler bir duruş biçimi alırlar. Bu duruş biçimlerine ise durum adı verilmektedir. Dolayısıyla, Türkçede ad, eylemin yönetimiyle belirli ekler seçiyor, söz konusu ekler sonucunda da belli görevler yükleniyor ve birtakım anlamlar ortaya çıkıyor diyebiliriz.

Bu bölümün esas konusunu Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerde durum yükleme oluşturmaktadır. Aşağıda ad işlevli bağımlı cümle yapılarının durum yükleme, modern dilbilim kuramları bağlamında betimlenmeye çalışılacaktır. Ad işlevli bağımlı cümlelerde durum yükleme, bitimsiz ve bitimli kuruluşlar olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

6.1. BİTİMSİZ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE DURUM YÜKLEME

Türkçe tipi bitimsizleştiricilerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler, Gagavuzcada nadiren kullanılmaktadır. İncelediğimiz örneklerde Türkçede *-DXK* ve *-AcAK* biçimbirimiyle kurulan ad cümleciklerinin Gagavuzcada dil ilişkisinden kaynaklı olarak çoğunlukla *ani/ki* kopya bağlayıcılarıyla kurulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Gagavuzcada kullanılan Türkçe tipi bitimsiz yapıdaki ad cümleciklerinin çoğunlukla *-mAA* ve *-mA* biçimbirimli kuruluşlar olduğu saptanmıştır. Ancak söz konusu biçimbirimin yanı sıra *-(y)Xş*, *-DXK* ve *-AcAK* biçimbirimlerinin nadiren de olsa kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Aşağıdaki örnekler üzerinde bitimsiz ad cümleciklerinin durum yükleme Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak analiz edilecektir.

Gagavuz Türkçesinde en sık kullanılan *-mAA* biçimbirimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlelerin özne konumundaki ad öbekleri her zaman *boş durum* (null case)

yüklenmektedir. $-mA$, $-(y)X\mathfrak{s}$ bitimsizleştiricileriyle oluşturulan ad cümleciklerinin özneleri ise her zaman *ilgi durumu* (genitive case) yüklenirler:

- (3) *Bir vakit-tan sora o başlă-ěr [ø ense-mă-ă güreş-tă ayı-(y)ı].*
 bir vakit-AYR sonra o-YAL başla-ŞZ.3TK BOŞ yen-AE-YÖN güreş-BUL ayı-BEL
 “Bir vakit sonra o, güreşte ayıyı yenmeye başlıyor.” (Kopuşçu, 2016:13)

(3)’teki ad işlevli bağımlı cümlede özne temel cümleyle eşgönderimli olduğu için yüzey yapıda tekrar edilmemiştir. 5. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde Denetleme* bölümünde bahsedildiği üzere $-mAA$ biçimbirimiyle kurulmuş bitimsiz cümlenin özne pozisyonunda, temel cümle öznesi tarafından denetlenen boş kategori durumunda bir ADIL bulunur. Chomsky ve Lasnik’e göre amaç cümleleri ve ad cümleciklerinin öznelerine, *boş durum* (null case) atanır. Boş durumu sadece ADIL taşıyabilir ve boş durum, ADILın taşıyabileceği tek durumdur (1993:120). Dolayısıyla ad cümlecığının öznesi ADIL, boş durum (\emptyset) yüklenmiştir. Ad cümlecığının yüklemi *ense-* “yenmek” eylemi, ögelerine iki durum yüklemektedir: *Güreş* sözcüğüne bulunma durumu ($-DA$), *ayı* sözcüğüne belirtme durumu ($-I$).

- (4) *Tudorka çeked-er [ø bayır-ı çık-ma-a].*
 Tudorka-YAL başla-ŞZ BOŞ bayır-BEL çık-AE-YÖN
 “Tudorka bayırı çıkmaya başlıyor.” (Baboğlu,1969:162)

(4)’te ad cümlecığı ile temel cümle özneleri ortak olduğundan bağımlı cümlenin öznesi yüzey yapıda tekrar edilmemiştir ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi boş durum (\emptyset) yüklenmiştir. Cümlenin Türkçe karşılığında olduğu gibi ad cümlecığının yüklemi *çık-* eylemi tarafından nesne pozisyonundaki *bayır* sözcüğüne ise belirtme durumu ($-I$) yüklenmiştir.

Türkçede $-mA$, $-DXK$, $-(y)X\mathfrak{s}$ ve $-AcAK$ biçimbirimli [+UYUM] özellikli ad cümlecikleri bir ad tamlaması görünümündedir. Yani, söz konusu biçimbirimlerle kurulan ad cümleciklerinin yüklem pozisyonundaki eylemde uyum işaretleyicisi, iyelik eki, bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür ad cümleciklerinin öznesine ilgi durumu yüklenmektedir. Erguvanlı Taylan’a (1994:33) göre de $-mA$, $-(y)X\mathfrak{s}$, $-DXK$ ve $-AcAK$ biçimbirimli ad cümleciklerinin öznelerine ilgi durumu yüklenmesi söz konusu ad cümleciklerinin yapısal özelliğidir. Dede (1978:74-75) ise ad işlevli bağımlı cümlenin

öznesine ilgi durumunun yüklenip yüklenmemesini ad işlevli bağımlı cümle öznesinin belirli (definite)/ belirsizliğiyle (indefinite) ve ad işlevli bağımlı cümlenin yöneticisi olan eylemin yapısıyla ilgili olduğunu öne sürer ve bu durumu şu şekilde açıklar:

Ad cümleciklerinde eylemden önce konumlanan belirsiz özneler ilgi durumu yüklenmez.

(5) *Çocuk odada uyuyor.*

(6) *Çocuğun odada uyduğunu gördüm.*

(5)'te özne cümle başındadır, dolayısıyla belirli bir anlam taşımaktadır. Bu cümle geçişli bir eyleme bağlı ad cümlecığı durumuna getirilmek istendiğinde ise (6)'da olduğu gibi özne ilgi durumu yüklenmek zorundadır.

(7) *Odada çocuk uyuyor.*

(8) *Odada çocuk uyduğunu gördüm.*

(7)'de ise özne cümle başında yer almamaktadır ve eylemden hemen öncedir. Dolayısıyla belirsiz bir anlam taşımaktadır. (7) numaralı örnek *gör-* eylemine bağlı bir cümlecik olduğunda (8)'de görüldüğü üzere özne ilgi durumu yüklenmeyebilir. (8)'den anlaşılacağı üzere ilgi durumu yüklenmeyen ad işlevli bağımlı cümle öznesi yalnızca bağımlı cümle yükleminden hemen önce gelebilmektedir. Bu durumda özne anlam açısından belirsizdir.

(9) *Odada çocuğun uyduğunu gördüm.*

Özne ilgi durumu yüklendiğinde, (9) numaralı örnekteki gibi ad cümlecığının eyleminden hemen önce de gelebilir, (6) numaralı örnekteki gibi ad cümlecığının başında da konumlanabilir, ancak her iki örnekte de özne anlam açısından belirlidir. Yani, *çocuk* (9) numaralı örnekteki gibi herhangi çocuk değil belli bir çocuktur (1978:74-75). Ayrıca eylemi geçişsiz olan ad cümleciklerinin özneleri için ilgi durumu yüklenmesi yapısal bir gereklilik değildir.

(10) *[O odada telefon olduğun]u söyledi.*

(11) **[O odada telefonun olduğun]u söyledi.*

(12) *[O otelde turist kaldığın]ı görmedim.*

(13) *? [O otelde turistin kaldığın]ı görmedim.*

Yukarıdaki örneklerden eylemi geçişsiz olan ad cümleciklerinin belirsiz (indefinite) öznelinin ilgi durumu yüklenmesini gerektirmediği ortaya çıkmaktadır (Erguvanlı Taylan, 1994:34-37).

Gagavuz Türkçesinde bitimsizleştiricilerle kurulan ad işlevli bağımlı cümleler de aynı yapısal özelliğe sahiptir:

(14) *O-nu uyandır-dı* [*deve-ler-in baar-ma-sı*].

o-BEL uyandır-GGZ.3TK deve-ÇOK-İLG bağır-AE-İYE.3TK

“Onu develerin bağırması uyandırdı.” (Bulgar, 2001b:24)

(14)’te ad işlevli bağımlı cümle *-mA* biçimbirimiyle kurulmuştur. *-mA* biçimbirimi [+UYUM] özelliklidir. Yani, söz konusu biçimbirimli ad işlevli bağımlı cümlenin yüklemi *baar-* eylemi, yüklendiği uyum işaretleyicisiyle bağımlı cümlenin öznesi *develer* sözcüğüne (+*In*) ilgi durumunu yüklemiştir.

(15) *Ozamandan* [*gagouzlar-ın ruslaştırıl-ma-sı*]

o zaman-AYR gagauz-ÇOK-İLG ruslaştırıl-AE-İYE.3TK

da başladı-(y)di.

BAĞ başla-GGZ.3TK-EKE.GEÇ

“O zamanda Gagavuzların ruslaştırılması da başlamıştı.” (Tanasoglu, 2000a:5)

(15) numaralı örnekte tıpkı Türkçe karşılığında olduğu gibi ad işlevli bağımlı cümlenin yüklemi *ruslaştırıl-* eylemi aldığı uyum işaretleyicisiyle, ad cümlecığının öznesi *gagouzlar* sözcüğüne ilgi durumu (+*In*) yüklemiştir.

(16) *Bän isterim* *çekmää*

ben-YAL iste-GNZ.1TK çek-AE-YÖN

[*siz-in bak-ış-ınız-ı*] *o fakt-a.*

siz-İLG bak-AE-İYE.2ÇK-BEL o olay-YÖN

“Ben o olaya sizin bakışınızı çekmek isterim.” (Demirel, 2005:19)

(16)’da *-İş* biçimbirimiyle kurulan ad işlevli bağımlı cümlenin yüklemcil ögesi *bak-* eyleminde bulunan uyum işaretleyicisinden kaynaklı olarak ad cümlecığının öznesi *siz* sözcüğüne ilgi durumu (+*In*) yüklenmiştir.

(17) *Denämedim* [dostum-un biz-ä gel-dii-n-i].

fark et-OLM.GGZ.1TK dost-İYE.1TK-İLG biz-YÖN gel-AE-İYE.3TK-ZN-BEL

“Dostumun bize geldiğini fark etmedim.” (Baboglu, Baboglu ve Vasilioglu, 2003b: 81)

(17)’de ise *-DXX* biçimbirimli ad cümlecığının yüklemi *gel-* eyleminde bulunan uyum işaretleyicisinden ötürü ad cümlecığının öznesi *dostum* sözcüğü, Türkiye Türkçesi karşılığında olduğu gibi ilgi durumu (*-In*) yüklenmiştir. *Gel-* eylemi *biz* sözcüğüne ise yönelme durumu (*-A*) yüklenmiştir.

(18) *Küülerin çoyunda* [yıl-ın nesoy ol-*acaa-n-i*]

köy-ÇOK-İLG çok-İYE.3TK-ZN-BUL yıl-İLG nasıl ol-AE-İYE.3TK-ZN-BEL

annarmışlar Koladaya kesilmiş

anla-EKE-GNZ.3ÇK Kolada(y)-YÖN kesil-ORT

domuzun dala-a-n-dan.

domuz-İLG dalak-İYE.3TK-ZN-AYR

“Köylerin çoğunda yılın nasıl olacağını Koladaya kesilmiş domuzun dalağından anlarırmış.” (Soroçanu, 2006:56)

(18) numaralı örnekte ise *-AcAK* biçimbirimli bir kuruluş bulunmaktadır. Bu örnekte de yukarıdaki gibi ad cümlecığının öznesi *yıl* sözcüğüne ilgi durumu (*-(n)In*) yüklenmiştir.

6.2. BİTİMLİ AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERDE DURUM YÜKLEME

Gagavuzca, özellikle bağımlı cümle yapılarında Türkçenin sözdizimsel yapısından önemli derecede sapmalar göstermektedir ve bu durum, yıllarca etkileşimde olduğu Hint-Avrupa dil ailesindeki Bulgarca ve Rusçanın sağa dallanan sözdizimsel yapısını kopyalamasından kaynaklanmaktadır. Türkçede bağımlı cümleler sola dallanma özelliği gösterir ve genellikle bitimsiz yapıdadır. Türkçe tipi bitimsizleştiricilerle kurulan ve sola dallanan ad işlevli bağımlı cümleler Gagavuzcada nadiren kullanılmaktadır. Sağa dallanan cümle yapısı kopyalandığından Gagavuzcada ad işlevli bağımlı cümleler, çoğunlukla kopya bağlayıcılarla, gönüllülük işaretleyicileriyle ya da soru sözcükleriyle kurulur ve bu tip cümleler bitimli yapıdadır. Bu bölümde, tipik bir Hint-Avrupa dili gibi

bir tutum sergileyen Gagavuzcada sağa dallanan bitimli yapıdaki ad cümleciklerinin durum yüklenmesi incelenecektir:

6.2.1. Kopya bağlayıcılar

Gagavuzca, *-DXK* ve *-AcAK* biçimbirimli ad cümlecikleri yerine, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi bir bağlaçla (*ani/ki* kopya bağlayıcıları) başlayan ve bitimli yapıdaki cümleleri tercih etmektedir. Örnekleme için kullandığımız malzemeye baktığımızda sözdizimsel yapının değişmesiyle söz konusu ad cümleciklerinin durum yüklenmesinde de birtakım değişiklikler olduğu görülmektedir. Türkçede *-DXK/ -AcAK* biçimbirimli ad işlevli bağımlı cümle yapılarında temel cümle ile bağımlı cümle özneleri farklı ise ad işlevli bağımlı cümlenin yüklemi, öznesine ilgi durumunu (*-(n)In*) yükler, özneler aynı ise özneye ilgi durumu yüklenmez. Gagavuzcada *ani/ki* kopya bağlayıcılarıyla kurulan ad cümlecikleri, Hint-Avrupa dillerindeki gibi bitimli yapıda olduğu için Türkçenin yapısından farklı olarak özne her zaman yalın durum yüklenmektedir:

(19) *Biz annëëriz ani [sän*

biz-YAL anla-ŞZ.1ÇK BAĞ sen-YAL

büük bilgi işini yaparsın].

büyük bilgi iş-İYE.3TK-ZN-BEL yap-GNZ.2TK

“Biz senin büyük bilgi işini yaptığını anlıyoruz.” (Özkan, 2021:849)

(19)’da ad işlevli bağımlı cümle bitimli yapıda olduğu için bağımlı cümlenin yüklemi *yap-* eylemi, bağımlı cümlenin öznesi *sen* sözcüğüne yalın durum yüklemiştir. Cümlenin Türkiye Türkçesi karşılığında ise bitimsiz yapıdaki ad işlevli bağımlı cümlenin öznesinin ilgi durumu yüklendiği görülmektedir. *Yap-* eylemi, bağımlı cümlenin nesnesi görevindeki *büük bilgi işi* öbeğine ise belirtme durumu (*-I*) yüklemiştir.

(20) *O-n-nar söle-r-lär, ani [gör-müş-lär*

o-ZN-ÇOK söyle-GNZ.3ÇK BAĞ gör-GÇZ.3ÇK

haydut-lar-ı küü kenar-ı-n-da].

haydut-ÇOK-BEL köy kenar-İYE.3TK-ZN-BUL

“Onlar haydutları köy kenarında gördüklerini söylüyorlar.” (Bulgar,1997:16)

(20)’de *ani* bağlayıcısıyla kurulan ad cümlecığının Türkçe karşılığına bakıldığında ad cümlecığının bitimsiz yapıda olduğu görülmektedir. Ad cümlecığı ile temel cümle

özneleri ortak olduğu için ad cümlecığının öznesi yüzey yapıda tekrar edilmemiştir. Ad cümlecığının yüklemi *gör-* eylemi, *haydutlar* sözcüğüne belirtme durumu (-*I*) yüklemiştir. *Küü kenarı* sözcüğüne ise bulunma durumunu (-*DA*) yüklediği görülmektedir.

(21) *Ayı korkër, ani [o kaçacak].*

ayı-YAL kork-ŞZ.3TK BAĞ o-YAL kaç-GEL.3TK

“Ayı onun kaçmasından korkuyor.” (Kopuşçu, 2016:13)

(21) numaralı örnekte ise temel cümle ile ad cümlecığının özneleri farklıdır. Burada Gagavuzca ad cümlecığının Hint-Avrupa dillerindeki gibi bitimli yapıda olmasından ötürü ad cümlecığının öznesi yalın durum yüklenmiştir. Cümlenin Türkçe karşılığına bakıldığında bitimsiz yapıdaki ad cümlecığının öznesi *o* adılının ilgi durumu (-*(n)In*) yüklendiği görülür.

Pek çok Türk dilinde cümleleri birbirine bağlamak için Farsçadan kopyalanmış *ki* bağlacı kullanılmaktadır. Johanson, *ki* bağlacıyla kurulan bağımlı cümlelerin içeyerleşik (embedded) olmadığını, temel cümleye gevşek bir biçimde eklendiğini belirtir. Dolayısıyla *ki* bağlacının bağımlı cümlenin bir parçası olmadığını vurgular. Modern Türk dillerinde, kalıplaşmış cümle zarfları dışında *ki*'li cümlelerin çoğunun artık biçimsel olarak kabul edilmediğinden de bahseder. *Ki* kopya bağlayıcısının yalnızca Hint-Avrupa dilleriyle yoğun etkileşimde olan Gagavuzca, Balkan Türkçesi ve Karaimce gibi dillerde bitimli yapıdaki bağımlı cümlelerde sözdizimsel olarak bağlayıcı işlevleri yerine getirebildiğini ifade eder (2021: 771-772). Aşağıda *ki* kopya bağlayıcısıyla kurulmuş bitimli ad cümleciklerinin durum yüklemesi örnekler üzerinde incelenmektedir. İncelediğimiz örnekleme göre *ki*'li kuruluşlarda Türkçeden farklı olarak ad cümlecığının öznesine yalın durum yüklendiği görülmektedir. Dil ilişkileri neticesinde bitimli yapıdaki bu tür kuruluşlarda öznenin her zaman yalın durum yüklendiği gözlemlenmiştir.

(22) *Söleyecäm, ki [sän benim bobamsın.]*

söyle(y)-GEL.1TK BAĞ sen-YAL ben-İLG baba-İYE.1TK-

“Senin babam olduğunu söyleyeceğim.” (Baboglu, Baboglu, ve Vasilioglu, 2000:213)

(22) numaralı örnekte de yukarıda olduğu gibi ad cümlecığının öznesi Türkçede ilgi durumu *-(n)In* yüklenirken Gagavuzcada yalın durum yüklenmektedir. Bu farklılığın nedeni ise Gagavuzcanın Hint-Avrupa dillerinin sözdizimsel yapısını kopyalamasıyla bir bağlaçla başlayan bitimli cümle yapılarını tercih etmesidir. Türk dilleri yüzyıllardır Hint-Avrupa dilleri ile etkileşim içerisindeyler. Özellikle Oğuz dillerinin Farsçayla olan ilişkileri sonucunda tipolojik yakınlaşmalar ortaya çıkmıştır. Johanson (2023:28), Farsçanın yoğun etkisi altında olan tüm Türk dillerinde, bitimsiz yapıdaki öncül bağımlı cümlelerin yerini büyük ölçüde Farsçanın cümle yapısına uygun oluşturulmuş bitimli soncul yapıların aldığını ifade eder. Cümle bağlamada sözdizimsel kopyalamanın çoğunlukla karışık kopya, bağlayıcıların da Farsça modellerin genel kopyaları olduğunu belirtir.

Hint-Avrupa dillerinde bağımlı cümle yapıları bir bağlaç aracılığıyla temel cümleye bağlanırlar. Dolayısıyla Türkçede, Farsça ‘*ke*’ den kopyalanan *ki* bağlayıcısı, birbirinden bağımsız iki bitimli cümleyi birbirine bağlamaktadır. Söz konusu bağımlı cümleler sözdizimsel açıdan soncudur, yani temel cümleden sonra konumlanmaktadır. Bu cümle yapısında hem cümle bağlama stratejisi hem de *ki* bağlacı kopyalanmıştır.

(23) *Çıkêr, ki [sân yaşêërsın burada iki güz hem iki yaz.]*
 çık-ŞZ.3TK BAĞ sen-YAL yaşa-ŞZ.2TK bura-BUL iki güz BAĞ iki yaz
 “Senin burada iki güz ve iki yaz yaşadığın çıkıyor.” (Kösä, 1997:168)

(23) numaralı örneğin Türkiye Türkçesi karşılığında ad cümlecığının öznesi ilgi durumu yüklenirken Gagavuzcada ad cümlecığının yöneticisi *yaşa-* eylemi, özne pozisyonundaki *sân* sözcüğüne yalın durum yüklemiştir. *Bura* sözcüğü ise bulunma durumu yüklemiştir.

6.2.2. Gönüllülük işaretleyicileri (Voluntative)

Gagavuzcada, Türkçeye ait olan bitimsiz kuruluşların yerine, çoğunlukla temel cümle yükleminden sonra bir zaman ve kişiye göre çekimlenen yani bitimli kuruluşlar kullanılmaktadır. Gönüllülük işaretleyicileri, Slav ve Balkan dillerinin etkisiyle sözdizimde meydana gelen değişiklikten kaynaklı olarak ad-eylem işaretleyicileri yerine de kullanılmaktadır (Pokrovskaya, 1975:231). Dolayısıyla gönüllülük işaretleyicileriyle de bitimli yapıda ad işlevli bağımlı cümleler oluşturulmaktadır. Aşağıda gönüllülük

işaretleyicileriyle oluşturulmuş bitimli yapıdaki ad cümleciklerinin durum yüklenmesi örnekler üzerinde incelenecektir:

- (24) *Sana anan mı söyledi [geläsin bana]?*
 sen-YÖN ana-İYE.2TK SOR söyle-GGZ.3TK gel-GÖN.2TK ben-YÖN
 “Bana gelmeni sana annen mi söyledi?” (Öztürk, 2001:30)

(24)’te gönüllülük işaretleyicisiyle oluşturulan bitimli ad cümlecığının yüklemi *gel-* eyleminde bulunan uyum işaretleyicisiyle özne bilgisine ulaşılabildiğinden özne yüzey yapıda yer almaz. *Gel-* eylemi ad cümlecığının dolaylı tümleci görevindeki *ben* sözcüğüne Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yönelme durumu (-A) yüklemiştir.

- (25) *Yavrular söylelär o-na,*
 yavru-ÇOK-YAL söyle-ŞZ.3ÇK o-YÖN
 [*saklan-sın o-n-nar-ın alt-ı-n-a*].
 saklan-GÖN.3TK o-ZN-ÇOK-İLG alt-İYE.3TK-ZN-YÖN
 “Yavrular ona, onların altına saklanmasını söylüyorlar.” (Kopuşçu, 2016:22)

(25)’te ad işlevli bağımlı cümle bitimli olduğu için *saklan-* eyleminin sonundaki uyum işaretleyicisinden yüzey yapıda yer almayan özne bilgisine ulaşılmaktadır. *Saklan-* eylemi *onların altı* öbeğine yönelme durumu (-A) yüklemiştir.

- (26) *Çoyu düşünürmüş*
 çok-İYE.3TK düşün-EKE-GNZ.3TK
 [*brak-sınnar yurtlu-u-n-u*].
 bırak-GÖN.3ÇK vatan-İYE.3TK-ZN-BEL
 “Çoğu, vatanını bırakmayı düşünürmüş.” (Baboglu, 1969:91)

(26) numaralı örnekte ad cümlecığı ile temle cümle özneleri ortaktır, ad cümlecığının öznesi yüzey yapıda yer almamaktadır. *Yurtluk* “vatan” sözcüğünün uyum işaretleyicisi aldığı görülmektedir. Ancak ad cümlecığı Hint-Avrupa dillerindeki gibi bitimli yapıda olduğu için ad cümlecığının öznesine ilgi durumu yüklenmez.

- (27) *Dev Oolu söyleer rusalilerä*
 Dev Oğlu-YAL söyle-ŞZ.3TK su peri-İYE.3ÇK-YÖN

[*bir gecedä yapsınnar altından köprü*].

bir gece-BUL yap-GÖN.3ÇK altından köprü

“Dev Oğlu su perilerine bir gecede altından (bir) köprü yapmalarını söylüyor.”

(Bulgar, 1998:13)

(27)’de ad işlevli bağımlı cümlelerin öznesi sözlüksel olarak açıkça işaretlenmemiştir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin yüklemi *yap-* eylemi, *gece* sözcüğüne bulunma durumu (-DA) yüklemiştir.

6.2.3. Soru sözcükleri

Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler yoğun etkileşimde bulunduğu Hint-Avrupa dillerinin sağa dallanma özelliğini kopyalaması sonucu bir bağlaçla başlar, bitimli yapıdadır ve temel cümle yükleminden sonra konumlanır. Buna göre Gagavuz Türkçesinde Hint-Avrupa tipi bitimli ad işlevli bağımlı cümleler oluşturulurken bağlayıcı olarak soru sözcükleri de kullanılabilir. Söz konusu cümle bağlayıcılarla kurulan ad cümlecikleri bitimli kuruluşlar olduğu için ad cümlecığının öznesine Türkçenin yapısından farklı olarak her zaman yalın durum yüklendiği görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde cümle bağlayıcı olarak kullanılan soru sözcüklerinin de durum yüklenebildiği gözlemlenmiştir:

(28) *Peti bak, [kim orada beni çağır.]*

Peti-YAL bak-EMR.2TK SOR ora-BUL ben-BEL çağır-ŞZ.3TK

“Peti, beni orada kimin çağırdığına bak!” (Vasilioglu, 1997:194)

(28)’de ad cümlecığının yüklemi *çaar-* eylemi, *ora* sözcüğüne bulunma durumu (-DA), *ben* sözcüğüne ise belirtme durumu (-I) yüklemiştir. Ad cümlecığının öznesi *kim* sözcüğünün ise yalın durum yüklendiği görülmektedir.

(29) [*Neylän urdu hiç görmedim da.*]

SOR-ARÇ vur-GGZ.3TK hiç gör-OLZ-GGZ.1TK

“Onun neyle vurduğunu hiç görmedim.” (Ulutaş, 2004:91)

(29)’da ad cümlecığının yöneticisi *ur-* eylemi *ne* üyesini yönetir ve ona araç anlamını veren araç biçimbirimini (-I)lan) yükler. Ad işlevli bağımlı cümlede *ur-* olayının Türkiye

Türkçesindeki karşılığı *neyle vur-* 'tır. Temel cümle ile ad cümlecini bağlama görevinde olan *ne* soru sözcüğünün de araç biçim birimini alabildiğine dikkat edilmelidir.

(30) *Dene,* *[neyi o uzanacak almaa].*

takep et-GÖN.2TK SOR o-YAL uzan-GEL.3TK al-AE-YÖN

“Onun almak için neye uzanacağını takip et.” (Koca, 2006:38)

(30)'da bitimli yapıdaki ad cümlecini yöneticisi *uzan-* eylemi, öznesi *o* adılina yalın durum yüklemiştir. Slav dillerinin etkisiyle bir bağlayıcı aracılığıyla kurulan bitimli yapıdaki bu ad cümlecini Türkiye Türkçesi karşılığında ise öznenin ilgi durumu (-*n*)In) yüklendiği görülmektedir. Cümle bağlayıcısı görevindeki *ne* sözcüğüne ise Türkiye Türkçesinden farklı olarak belirtme durumu (-*I*) yüklenmiştir.

(31) *Biz bilmärdik* *[naşey o ayakkabı.]*

biz-YAL bil-GNZ.OLZ.1ÇK-EKE SOR o ayakkabı-YAL.

“O ayakkabının kimin olduğunu bilmezdik.” (Menz, 1999:148)

(31)'deki ad cümlecini öznesi yukarıda olduğu gibi yalın durum yüklenirken Türkiye Türkçesi karşılığında ilgi durumu yüklendiği görülmektedir. Cümle bağlayıcı olarak kullanılan *naşey* soru sözcüğü ise Türkiye Türkçesinde ‘*kimin olduğunu*’ anlamı katmaktadır.

(32) *Gördüm* *bän [nesoy dostsun sän bana]!*

gör-GGZ.1TK ben SOR dost-EKE-GNZ.2TK sen-YAL ben-YÖN

“Ben, senin bana ne tür/nasıl bir dost olduğunu gördüm.” (Tanasoğlu, 1997:46)

(32)'te ad cümlecini öznesi *sän* sözcüğü yalın durum yüklenmiştir. Yönelme durumu yüklenen *ben* sözcüğü ise ad cümlecini -e tümleci görevindedir.

(33) *İsteer* *görsün,* *[nicä unu çekecez.]*

iste-ŞZ.3TK gör-GÖN.3TK SOR un-BEL çek-GEL.1ÇK

“Unu nasıl çekeceğimizi görmek istiyor” (Baboglu, Baboglu ve Vasilioglu, 2003a:156)

(33)'te *nicä* soru sözcüğüyle kurulan ad cümlecini öznesi sözdizimsel yapıda sözlüksel olarak işaretlenmemiştir. Ancak ad cümlecini öznesine yüklemde bulunan uyum

işaretleyicilerinden ulaşmak mümkündür. Cümlenin Türkçe karşılığıyla benzer şekilde çek- eylemine konu olan *un* sözcüğüne belirtme durumu (-I) yüklenmiştir.

(34) *Kimsey bilmäzmiş, [neredä o beygir].*

kimse-YAL bil-EKE-OLZ-GNZ. 3TK SOR o at-YAL

“O atın nerede olduğunu kimse bilmezmiş.” (Bulgar, 1996:1)

(34)’te ad cümlecığının öznesi *beygir* sözcüğü yalın durum yüklenmiştir. Cümlenin Türkiye Türkçesi karşılığında ise yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ad cümlecığının öznesine ilgi durumu yüklenmektedir.

(35) *Bil-me-er-mi-sin, [näända güneşçik yaşëër!]*

bil-OLZ-ŞZ-SOR.2TK SOR güneşçik-YAL yaşa-ŞZ.3TK

“Güneşçığın ne tarafta (ne yanda) yaşadığını bilmiyor musun?” (Kösä, 1997:173)

(35) numaralı örnekte ad cümlecığının öznesi *güneşçik* sözcüğü yalın durum yüklenmiştir. Türkiye Türkçesi karşılığında ise ad cümlecığının yüklemde bulunan uyum işaretleyicisinden kaynaklı olarak öznesinin ilgi durumu yüklendiği görülmektedir. Ayrıca ad cümlecığının yöneticisi *yaşa-* eylemi, cümle bağlayıcısı olarak kullanılan *nään* sözcüğüne ise bulunma durumu (-DA) yüklemiştir.

(36) *Söläyiniz [nekadar dooru onnar.]*

söyle-GÖN.2ÇK SOR doğru o-ZN-ÇOK-YAL

“Onların ne kadar doğru olduğunu söyleyiniz.” (Baboglu vd., 2003a:201)

(36)’da Türkçede ilgi durumu yüklenen ad cümlecığının öznesi, Gagavuzcada yalın durum yüklenmiştir. *Nekadar* cümle bağlayıcısı ise cümlenin Türkiye Türkçesi “olduğunu” ifadesini de katmaktadır.

(37) *Gördünüz, [nekadar kolay, buulup-kaybelmää!]*

gör-GÇZ.2ÇK SOR kolay boğul-ULÇ kaybol-AE-YÖN

“Boğulup kaybolmanın ne kadar kolay olduğunu gördünüz!” (Baboglu vd., 2003a:146)

(37)'de ise soru sözcüğüyle kurulan ad cümlecığının öznesi bitimsiz bir ad cümlesidir. Özne *buulup-kaybelmää*, Türkçede ilgi durumu(-*n*)In) yüklenirken Gagavuzcada yönelme durumu (-A) yüklenmiştir.

(38) *Kimsey ona sölämeer, [nezaman Besarabiyayı*
 kimse-YAL o-YÖN söyle-OLZ-ŞZ.3TK SOR Besarabya-(y)-BEL
paklayceklar okupantlardan.]
 temizle-GEL.3ÇK işgalci-ÇOK-AYR
 “Kimse ona ne zaman Besarabya’yı işgalcilerden temizleyeceklerini söylemiyor.”
 (Bulgar, 2004:47)

(38) numaralı örnekte ad cümlecığının yöneticisi *pakla-* eylemi *Besarabiya* sözcüğüne belirtme durumu (-I), *okupantlar* sözcüğüne ise ayrılma durumu (-DAn) yüklemiştir. Ad cümlecığının Türkiye Türkçesi karşılığında da aynı durumlar yüklenmiştir.

7. BÖLÜM

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELERDE İSTEM

İstem başlı başına geniş ve kapsamlı bir konudur. Burada amaç birebir istem konusunu incelemek değil Gagavuzcada farklılaşan istem yapılarına dikkat çekmektir. Bu bölümde Gagavuzcadaki farklı istem yapılarının ad işlevli bağımlı cümlelerdeki görünümü Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak ele alınacaktır. İstem (valency), Tesnière'in *Éléments de Syntaxe Structurale* (Yapısal Sözdizim İlkeleri) (1959) adlı çalışmasında ilk kez ele aldığı bir terimdir. Sözdizimsel bir yapıda eylemlerin durum ekleriyle olan ilişkisine istem adı verilir. İstemin, mantıksal istem, sözdizimsel istem ve anlamsal istem olmak üzere üç farklı boyutu vardır (Helbig ve Schenkel, 1991:65). *Mantıksal istem* (*logical valency*), istemin sayı değeri olarak belirtilmesidir. *Anlamsal istem* (*semantic valency*), eylemin derin yapıda yüklendiği anlamsal rolleri açıklar. *Sözdizimsel istem* (*syntactic valency*) ise mantıksal ve anlamsal istemin yüzey yapıda biçimsel olarak (durum ekleri kullanılarak) karşılanmasıdır (Doğan, 2011:50-85; Arı Özdemir, 2012:21-30; Aydın Özkan, 2017:88-99).

İstem kuramı, eylemlerin yapısını, temel ve seçimlik öğelerini inceleyen dilbilgisi alanıdır. İstem kuramına göre eylem cümlenin merkezi konumundadır. Çünkü dilbilgisel bir cümle oluşturabilmek için cümlede kaç ögenin bulunması gerektiğine cümlenin merkezi yani yöneticisi olan eylem karar vermektedir. Bitimli veya bitimsiz bir cümlenin merkezindeki eylem tabanı gereklilik derecesine göre anlamsal boşluklar açar. Bu boşlukların sayısı eylemden eyleme değişiklik gösterir. Bu boşluklar dolduğu ölçüde eylem anlam yönünden tamamlanır. Dolayısıyla bu boşlukları dolduran dil birliği *tamlayıcı* (Alm. *Aktant*) olarak adlandırılmaktadır (Uğurlu, 1999:18). Uğurlu'nun anlam boşluklarını dolduran dil birlikleri olarak tanımladığı *tamlayıcı*, eylem tabanının *istemiyle* ilgili bir kavramdır. *İstem* (*valency*), sözlüksel öğelerin zorunlu ve seçimli gerçekleşebilecek belirli sayıda *tamlayıcıyı* belirleyebilme ve bu tamlayıcılarına belirli anlambilimsel rolleri yükleyebilmesidir (Doğan, 2016:654). Bununla ilgili olarak aşağıdaki örnekleri inceleyelim.

- (1) a. *Serpil* *uyu-du.*
 Serpil-YAL uyu-GGZ.3TK
- b. *Cesur* *mama-sı-n-ı* *ye-di.*
 Cesur-YAL mama-İYE.3TK-ZN-BEL ye-GGZ.3TK
- c. *O,* *san-a* *sevgi-si-n-i* *ver-di.*
 o-YAL sen-YÖN sevgi-İYE.3TK-ZN-BEL ver-GGZ.3TK

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere (1);

a'da, *uyu-* eylemi dilbilgisel açıdan cümle kurabilmek için bir tane zorunlu isteme sahiptir: Özne- yalın durum.

b'de, *ye-* eylemi dilbilgisel açıdan cümle kurabilmek için iki zorunlu isteme sahiptir: Özne-yalın durum, nesne-belirtme durumu.

c'de, *ver-* eylemi ise dilbilgisel açıdan cümle kurabilmek için üç zorunlu isteme sahiptir: Özne-yalın durum, dolaylı tümleç-yönelme durumu, nesne-belirtme durumu.

Yukarıda detaylıca bahsedildiği gibi eylemle tamlayıcıları arasındaki ilişkiye istem adı verilmektedir. Eski Türkçeden günümüze kadar bu ilişki değişkenlik göstermiş ve Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarına eylem-durum eki ilişkileri farklı şekillerde yansımıştır. Eylemle tamlayıcıları arasındaki bu ilişki (istem), Türkçenin bazı diyalektlerinde farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar diyalektlerin tarihsel süreçteki gelişimleri ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkan bir dilbilgisi olayı olarak kabul edilmektedir. Oğuz grubu dillerinden olan Gagavuz Türkçesinde de istem farklılaşması görülmektedir. Söz konusu gramer olayının büyük bir bölümünün Slav dillerinin etkisiyle gerçekleştiği söylenmektedir (Stachowski, 2016:267).

Johanson, *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* adlı çalışmasında, Türk dillerinden yola çıkarak dil ilişkilerinin araştırılmasında kullanılabilecek kod kopyalama adı verilen bir model geliştirmiştir. Kod kopyalama modeline göre, herhangi iki dilin etkileşiminde, öğeler sosyal açıdan daha baskın olan bir dilden (B), sosyal olarak zayıf olan dile (A) kopyalanmaktadır. Kopyalanan unsurlar alıcı dil olan zayıf dilin sistemine uymak için belli süreçlerden geçerler. Bu süreçte, gereksiz sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel özellikler bırakılır, alıcı dil için gerekli olan eklemeler yapılır. B dilinin

etkisiyle A diline kopyalanmış kelime ve cümle kalıpları sonucunda farklı söz dizimi biçimlerini ortaya koyabilmektedir. Hatta bu etki A dilinin istem (valency) yapısı üzerinde de sık sık gözlemlenmektedir (2022b).

Baghirova, Johanson'un kod kopyalama modelinden yola çıkarak Kaşkayca Farsça dil ilişkilerinin yapısal özelliklerini incelediği çalışmasında bir dilin, etkilendiği dilden kopyaladığı sözcük ve cümle birleşmesi kalıplarının farklı sözdizim biçimlerini ortaya koyabileceğinden bahseder. Baskın olan dilin (B) etkisinin, etkilenen dilin (A) istemi üzerinde sık sık gözlemlendiğini vurgular. Kaşkaycada da bu anlamda Farsçadan alınan karışık kopyaların yönetme, durum ekleri sözcük dizilişine etki yaptığını tespit etmiştir. Konuşma Farsçasının etkisiyle Kaşkaycaya kopyalanan bazı yapılarda da yönelme yerine belirtme durumu kullanıldığını ifade eder (2023:87-88).

Gagavuz Türkçesinde ise durum ekleri arasındaki görev değişikliğinin her çeşidi mevcuttur. Bunlardan en yaygını belirtme durumuyla yönelme durumu arasındaki görev değişikliğidir. Özkan, coğrafi olarak birbirinden çok farklı bölgelerde konuşulan Uygur Türkçesi ile Gagavuz Türkçesinde durum ekleri arasındaki görev değişikliklerini karşılaştırdığı yazısında, iki dilde de durum eklerinin temel görevleri dışında kullanılmasının paralellikler gösterdiğini belirtir (1995:314).

Arı Özdemir ise Gagavuz Türkçesindeki eylemlerin ve ilgeçlerin istem durumlarını incelediği çalışmasında Gagavuz Türkçesindeki eylemlerin Türkiye Türkçesi açısından değerlendirildiğinde mantıksal ve anlamsal istemlerinin aynı olduğunu, analiz edilen 400 eylemden 19'unun ise sözdizimsel isteminde farklılık olduğunu ifade eder. Bu farklılığın durum ekleri arasında görev değişikliği olarak da değerlendirilebileceğini vurgular (2012:155). Durum işaretleyicileri arasındaki bu görev değişikliğini aşağıdaki tablodan izleyebilirsiniz.

Tablo 7.1 Durum ekleri arasındaki görev değişikliği

	Mevcut Durum	Görev Değişikliği
Yalın	-	+A, +DA, +Dan
İlgi	+(n)In	+I, +A

Belirtme	+I	+A, <i>yalın-</i>
Yönelme	+A	+I, +DA, + <i>ilä+n</i>
Bulunma	+DA	+(n)In, +DAn
Ayrılma	+DAn	+A, +I, +DA
Araç	+ <i>ilä+n</i>	+A, +DA, +Dan

(2) *Kim yüret-ti sen-i [doku-ma-a].*

kim-YAL öğret-GGZ.3TK sen-BEL doku-AE-YÖN

“Sana dokumayı kim öğretti?” (Radloff, 2020:148)

(2) numaralı örnekte *yüret-* “öğretmek” eyleminin sözdizimsel istem yapısı Türkiye Türkçesi ile Gagavuz Türkçesinde farklı olduğu görülmektedir. Gagavuz Türkçesinde belirtme durum ekli tamlayıcıyla *sen-i* kullanılan eylem, Türkiye Türkçesi karşılığında yönelme durum ekli tamlayıcıyla *san-a* kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde eylem tarafından belirtme durumu yüklenen ad işlevli bağımlı cümlenin *doku-may-ı* ise Gagavuz Türkçesinde yönelme durum eki *doku-ma-a* yüklendiği görülmektedir. Yani bu örnekte hem yönelme durumu yerine belirtme durumu hem de belirtme durumu yerine yönelme durumu arasında görev değişikliği mevcuttur.

(3) *Başlê-r ynsan-nar [düü-mä-ä canavar-a sopa-(y)lan].*

başla-ŞZ.3TK insan-ÇOK döv-AE-YÖN canavar-YÖN sopa-ARÇ

“İnsanlar canavarı sopayla dövmeye başlıyorlar.” (Radloff, 2020:162)

(3)’te ise ad işlevli bağımlı cümlenin yöneticisi *düü-* “dövmek” Türkiye Türkçesinde belirtme durum ekini isterken Gagavuz Türkçesinde yönelme durumu istemektedir.

(4) *Burda işittiydim, ki [bizimkilerä*

bura-BUL duy-GGZ-EKE.GEÇ.1TK BAĞ bizimki-ÇOK-YÖN

dä almışlar]: Gita batüyü traktordan

İLGÇ al-GÇZ.3TK Gita abi(y)-BEL traktör-AYR

alacaktıydılar merasından, buluyu

al-GEL-EKE.GEÇ.3ÇK mera-İYE.3TK-AYR teyze(y)-BEL

da iki uşacıklan evdän, Tülüdän.

BAĞ iki çocuk-İLGÇ ev-AYR Tülü-AYR.

“Bizimkileri de aldıklarını burada duymuştum: Gita abiyi merasından, traktöründen, teyzeyi de iki çocukla evden, Tülüden alacaklardı.” (Ekonomov, 2023: 1)

(4)’te *ki* kopya bağlayıcısıyla kurulmuş bitimli ad cümlecığının sözlüksel olarak açıkça işaretlenmeyen özne bilgisine ad cümlecığının yöneticisi *al-* eylemindeki uyum işaretleyicilerinden ulaşmak mümkündür. *Al-* eylemi üç zorunlu isteme sahiptir: Özne-yalın durum, nesne-belirtme durumu, dolaylı tümleç-ayrılma durumu. Türkçede belirtme durumu isteyen *al-* eylemi burada yönelme durumu isteyerek iki durum arasındaki görev değişikliğini öne çıkarmaktadır. Ayrıca *al-* eyleminin zorunlu istemi olan ayrılma durumunun temel cümleyi açıklayan başka bir cümlede belirtilmesi de dikkat çeken bir durumdur.

(5) *Çorbacı [oolu gibi bakmaa onu]*

çorbacı-YAL oğul-İYE.3TK İLGÇ bak-AE-YÖN o -BEL

başlamış, çok sevinerek.

başla-DGZ.3TK çok sevin-ULÇ

“Çorbacı, çok sevinerek ona oğlu gibi bakmaya başlamış.” (Özakdağ, 2016:18)

(5) numaralı örnekte ad cümlecığının yöneticisi *bak-* eylemi tarafından Türkiye Türkçesinde yönelme durumu yüklenen *o* zamiri, Gagavuz Türkçesinde belirtme durumu yüklenmiştir. İstem farklılaşması sonucunda Türkiye Türkçesinde yönelme durum ekine gereksinim duyan eylem, Gagavuz Türkçesinde belirtme durum ekiyle kullanılmıştır.

(6) *İsteeriz [sana evlenmää].*

iste-ŞZ.1ÇK sen-YÖN evlen-AE-YÖN

“Seninle evlenmek istiyoruz.” (Kösä, 1997:193)

(6)’da ise *-mAA* bitimsizleştiricisiyle kurulmuş ad yan cümlesinin yöneticisi *evlen-* eylemi tarafından Türkiye Türkçesinde araç durumu yüklenen *sen* zamiri, Gagavuz Türkçesinde yönelme durumu yüklenmiştir. Görüldüğü üzere istem farklılaşması sonucu Türkçede araç durumuna gereksinim duyan eylem, Gagavuzcada yönelme durumuyla kullanılmıştır.

8. BÖLÜM

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLI BAĞIMLI CÜMLELERİN ROL KURAMINA GÖRE BETİMLENMESİ

8.1. ROL KURAMI

Evrensel Dilbilgisinde İlkeler ve Değiştirgenler Kuramını oluşturan önemli alt kuramlardan biri de *Rol Kuramı*dır (Theta Theory). Rol Kuramı, bir dilin sözlükçesindeki anlambilimsel bilgilerin belirginleşmesi ve bunların sözdizimsel yapılarla yansıtılmasına dair düzenlemeleri içerir (Uzun, 2000:97). Dilbilimde her dilin sözcük varlığının ve ana dili konuşurlarının içsel sözcük dağarcığının listelendiği *sözlükçe* (lexicon) adı verilen bir depolama bileşeni vardır. Sözlükçede bir dilin *sözlüksel birimleri* (lexical item), *sözlüksel kütükleriyle* (lexical entry) birlikte sunulur. Bu kütükte, bir sözcüğün sesbilimsel (phonological), anlambilimsel (semantic), kategori (category) ve altkategori (subcategory) özellikleri kodlanır (İmer vd., 2011:232; Özsoy vd., 2017:3).

Uzun, Rol Kuramına göre sözlüksel birimin kategori ve altkategori özelliklerini ad, eylem, sıfat, zarf gibi sözlüksel birimlerin sözlükçede bulunan sözdizimsel özellikleri tarafından belirlendiğinden söz eder. Bir sözlüksel birimin sözdizimsel düzlemde birlikte görünmek üzere başka kategorileri seçebildiğini ve buna göre her sözlüksel birim için birer altkategori çerçevesi belirlendiğinden belirtir (2000: 97). Altkategorileme, bir sözcüğün sözlüksel kütüğünde yer alan ve öbek oluşturmak için yanına almak zorunda olduğu üyelere ilişkin bilgidir. Örneğin, geçişsiz bir eylem olan *uyu-* (1)'deki gibi, geçişli bir eylem olan *sev-* (2)'deki gibi, çift-geçişli bir eylem olan *ver-* ise (3)'teki gibi altkategorileme çerçevelerini taşır:

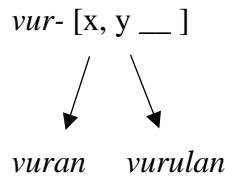
(1) Uyu- E _{geçişsiz} [_]	(a) <i>Uyuyor.</i>
(2) Sev- E _{geçişli} [AÖ/YC _]	(b) <i>Yüusra AÖ[köpeği] sevdi.</i>
	(c) <i>Yüusra YC[köpeğin havlamasını] sevdi.</i>
(3) Ver- E _{çiftgeçişli} [AÖ, AÖ _]	(d) <i>Dilara kalemini bana verecek.</i>

Yukarıda E, *eylem*; AÖ, *ad öbeği*; YC, *yan cümle* (veya bu tez çalışmasında kullanılan biçimiyle bağımlı cümle) ve köşeli ayraç içindeki çizgi de örneklerdeki eylemleri temsil

etmektedir. Geçişsiz bir eylem olan *uyu-*, öbek oluşturmak için yanına herhangi bir üye almak zorunda değildir. (2)'deki *sev-* eylemi dilbilgisel bir yapı oluşturmak için zorunlu olarak nesne ister. Bu nesne (b)'deki gibi bir ad öbeği veya (c)'deki gibi bir yan cümle olabilir. (3)'teki *ver-* ise (d)'de görüldüğü üzere *kalemini* ve *bana* şeklinde iki tane ad öbeğine ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu ad öbeklerinden biri olmadığında ise cümle dilbilgisizdir.

- *Dilara kalemini verdi.* (Kime?)
- *Dilara bana verdi.* (Neyi verdi?)

Bu, eylemin istemiyle ilgilidir. İstem konusu, 7. *Gagavuz Türkçesinde Ad İşlevli Bağımlı Cümlelerde İstem* başlığı altında ele alındığı için burada ayrıca açıklanmayacaktır. Sözlükçedeki her bir sözlüksel birimin üye ve rol yapısı bulunmaktadır. *Üye yapısı* (argument structure), adlar, eylemler ve sıfatlar gibi bir sözlüksel birimin (aldığı üyelerin sayısını, sözdizimsel görevlerini ve sözlüksel birimle olan anlamsal ilişkilerini gösterir. Üye yapısı, cümle ya da öbeklerin sözdizimsel-anlambilimsel olarak kurulabilmesi için gereklidir. Üyeler genellikle eylemlerin seçtiği katılımcılardır. Üye yapıları *içsel üye* (internal argument) ve *dışsal üye* (external argument) olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre, eylem öbeği içerisindeki üyeler içsel üye, dışındakiler dışsal üyedir (Williams, 1981). Örneğin, *vur-* eylemi ile cümle kurabilmek için *vuran* ve *vurulan* olmak üzere iki üyeye ihtiyaç vardır. Aşağıda köşeli ayraç içerisinde *vur-* eyleminin üye yapısı gösterilmektedir. Burada *x*, *vurana*; *y* ise *vurulanı* işaret etmektedir. Bunlardan yalnızca *y* (*vurulan*) eylem öbeğinin içerisinde bulunur, *x* (*vuran*) ise eylem öbeğinin dışında konumlanmaktadır.

Şekil 8.1 *vur-* eyleminin üye çerçevesi

Rol kuramına göre üyelerin, eylemlerle birlikte farklı anlamsal ilişkileri vardır. Üyeler belli anlamsal roller yüklenir. Kuramın temel yapısını oluşturan altkategorileme kavramı

ise bir cümledeki üyelerin, yönetici öge olan eylemin istemine göre cümlede yer aldığını açıklar.

Bu bakımdan eylemler birer rol yükleyici, üyeler ise rol yüklenicidir. Chomsky'ye göre cümlenin yönetici ögesi olan eylemin altkategorileşme özelliklerini karşılayan her konum bir *teta konum* kabul edilir. Rol kriterinde, her üyenin yalnızca bir *teta rol* (theta role) yüklendiğini ve her teta rolün yalnızca bir üyeye atandığını belirtir. (1981:36). Dolayısıyla dilbilgisel bir cümlede eylemin istemine göre cümlede bulunması gereken her üyeye bir rol yüklenir.

Alan yazınında evrensel bir rol envanterinin bulunmadığı ve üyelerin eylemler açısından oynadıkları rolleri adlandırmada ortak bir karara varılamadığı görülmektedir. Chomsky'de *teta rol* olarak adlandırılan bu roller için alan yazınında *tematik rol*, *anlamsal rol* ve *konusal rol* gibi farklı terimler kullanılmaktadır. Burada *teta rol* yerine *tematik rol* (thematic role) terimi tercih edilmiştir.

Bu çalışmada, Carnie'nin (2013:229-232) rol envanteri esas alınmış ve rol envanterinin Türkçeye uygun hâle getirilmiş şekli (Gürkan, 2024:60) kullanılmıştır.

Tablo 8.1 Cümle üyelerinin tematik rol envanteri

TEMATİK ROL	TANIM
EDİCİ (AGENT)	İşi bilerek başlatan ve yapan.
KONU (THEME)	Yüklemün belirttiği eyleme maruz kalan, etkilenen.
DENEYİMLEYEN (EXPERIENCER)	Olayları hisseden veya algılayan.
HEDEF (GOAL)	Hareketin gerçekleştiği yer, varlık.
ALICI (RECIPIENT)	Bir tür hedef. Alıcı, yalnızca mülkiyet değişikliğini ifade eden eylemlerle kullanılır.
KAYNAK (SOURCE)	Hedefin zıttıdır. Hareketin doğduğu yer.

YER (LOCATION)	Hareketin gerçekleştiği nokta.
ARAÇ (INSTRUMENT)	Eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan nesne.
YARARLANICI (BENEFICIARY)	Olaydan, eylemden yararlanan.

(Gürkan, 2024:60)

Aşağıda Gagavuz Türkçesindeki cümlelerde eylemin altkategorileşme özelliklerini karşılayan üyelerin tematik rolleri incelenecektir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de ad işlevli bağımlı cümleler, temel cümlelerle aynı biçimde öge yönetme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, temel cümlede yönetici öge olan eylemin, üyelerine tematik roller yükleyebildiği gibi ad cümleciklerinin yöneticisi olan eylemlerin de üyelerine tematik roller verebildiği gözlemlenmiştir.

8.2. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVLİ BAĞIMLI CÜMLELERİN YÜKLENDİKLERİ TEMATİK ROLLER

Burada Gürkan'ın (2024:60) kullandığı rol envanteri esas alınarak Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle kuruluşlarındaki tematik roller incelenecektir. Gagavuz Türkçesinde ad cümleciklerini oluşturan üyelerin yükledikleri tematik roller sunulacaktır.

(4) *Dolapsız denedi [çıkarmaa onu].*

Dolapsız dene-GGZ.3TK çıkar-AE-YÖN o-BEL

“Dolapsız onu çıkarmayı denedi.” (Baboglu ve diğerleri, 2000:196)

(4)'te temel cümle yüklemi *dene-* eyleminin iki tane katılımcısı vardır: [*Dolapsız*] ve [*çıkarmaa onu*]. Bunlardan *Dolapsız*, üye yapısı bakımından, yüklem dışında kalarak yani *çıkarmaa onu* eylem öbeğinin dışında kalarak dışsal üye, *çıkarmaa onu* ise içsel üyedir. Bu üyelere sözdizimsel-anlamsal işlev açısından baktığımızda *Dolapsız*, edici (agent) rolünde bir özne, *çıkarmaa onu* ise konu (theme) rolünde bir nesnedir. Ad cümlecığının yöneticisi ise *çıkarmaa*- eylemidir. *Çıkarmaa*- eylemi *onu* üyesini yönetir. *Onu* üyesi yüklem belirtiği eylemden etkilendiği için konu tematik rolünü üstlenmiştir.

(5) *Bobam deer, ki [o*
baba-İYE.1TK de-ŞZ.3TK BAĞ o-YAL

Germaniyada benim için işläärmiş].

Almanya-BUL ben-İYE.1TK İLGÇ çalış-GNZ.3TK-EKE.GEÇ

“Babam, Almanya’da benim için çalıştığını söylüyor.” (Baboglu ve diğerleri, 2000:255)

(5)’te ad cümlecığı temel cümleye göre sözdizimsel olarak nesne işlevini ve aynı zamanda tematik rol olarak konu rolünü üstlenir. Ad cümlecığının yöneticisi *işlä-* eylemidir. *İşlä-* eylemi, *Germaniyada* üyesini yönetir. Söz konusu üye hareketin gerçekleştiği noktayı bildirerek yer (location) tematik rolünü üstlenmiştir. *Benim için* üyesi yararlanıcı (beneficiary) tematik rolünü üstlenmiştir. *İşlä-* eylemini gerçekleştiren *o* üyesi ise rol envanteri açısından edici (agent) tematik rolünü üstlenmektedir.

(6) *Kız-da yürenmiş, ani [padişahın oolu düünä gidecek].*

kız BAĞ öğren-DGZ.3TK BAĞ padişah-İLG oğul-İYE.3TK düğün-YÖN git-GEL.3TK

“Kız da padişahın oğlunun düğüne gideceğini öğrenmiş.” (Radloff, 2020:99)

(6)’da ad işlevli bağımlı cümle [*ani padişahın oolu düünä gidecek*]’tir. Temel cümle yüklemine eylemi *yüren-*’in ad öbeğinden oluşan [*Kız*] ve [*padişahın oolu düünä gidecek*] şeklinde iki tane katılımcısı vardır. Bunlardan *Kız*, üye yapısı açısından, yüklem dışında kalarak diğer bir ifadeyle *yürenmiş ani padişahın oolu düünä gidecek* eylem öbeğinin dışında kalarak dışsal üye, *ani padişahın oolu düünä gidecek* ise içsel üyedir. Bu üyelere sözdizimsel-anlamsal işlev açısından baktığımızda *Kız*, deneyimleyen (experiencer) rolünde bir özne, *ani padişahın oolu düünä gidecek* ise konu (theme) rolünde bir nesnedir. Ad cümlecığının yöneticisi ise *git-* eylemidir. *Git-* eylemi *padişahın oolu* ve *düünä* üyelerini yönetir ve onlara rol yükler. Burada, *düünä* üyesi, hareketin gerçekleştiği yeri belirttiğinden hedef (goal) tematik rolünü yüklenmiştir. *Padişahın oolu* üyesi ise edici tematik rolünü üstlenmiştir.

(7) *Biliner, ani [bu hastalıktan kimsey ölmäädır].*

bilin-ŞZ.3TK BAĞ bu hastalık-AYR kimse-YAL ölme-OLZ-GNZ.3TK-BİL

“Bu hastalıktan kimsenin ölmeyeceği/ölmediği biliniyor.” (Kösä, 1997:68)

(7)'de ad cümlecığının yöneticisi *öl-* eylemidir. *Öl-* eylemi *kimsey* ve *bu hastalıktan* üyelerini yönetir. *Kimsey* üyesi deneyimleyen (experiencer) rolünü üstlenir. *Bu hastalıktan* üyesi ise hareketin doğduğu yeri belirttiği için kaynak (source) tematik rolünü yüklenmiştir.

(8) *Tomka pek sevãrdi* [toplana oynamaa].

Tomka çok sev-GNZ.3TK-EKE.GEÇ top-ARÇ oyna-AE-YÖN

“Tomka topla oynamayı çok severdi.” (Vasilioglu, 1997:32)

(8)'de temel cümlelerin yöneticisi *sev-* eylemi ad öbeğinden oluşan [Tomka] ve [toplana oynamaa] şeklinde iki tane katılımcısı vardır. Bunlardan *Tomka*, üye yapısı açısından, yüklem dışında kalarak diğer bir ifadeyle *sevãrdi toplana oynamaa* eylem öbeğinin dışında kalarak dışsal üye, *toplana oynamaa* ise içsel üyedir. Bu üyelere sözdizimsel-anlamsal işlev açısından baktığımızda *Tomka*, deneyimleyen (experiencer) rolünde bir özne, *toplana oynamaa* ise konu (theme) rolünde bir nesnedir. Ad yan cümlesinin yöneticisi ise *oyna-* eylemidir. *Oyna-* eylemi *toplana* üyesini yönetir. *Toplana* üyesi eylemin gerçekleştirilmesini sağladığı için araç (instrument) tematik rolünü üstlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümle yapılarını sözdizimsel olarak betimlemek amacıyla hazırlanmıştır. Konuyla ilgili alan yazını tarandığında Gagavuz Türkçesinin sözdizim özellikleri üzerine modern dilbilim kuramlarından faydalanılarak yapılan çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Türkçenin bir değişkesi olarak Gagavuzcanın sözdizimsel düzeyde önemli farklılıklar göstermesi ve Gagavuzca üzerine hazırlanan araştırmaların çoğunlukla modern dilbilim kuram ve yöntemlerinden kopuk olması bu tez çalışmasının hazırlanmasında teşvik edici olmuştur.

Bu tez çalışmasında Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler Üretici Dilbilgisi ve İşlevsel Dilbilgisi kuramları temelinde biçim-sözdizim-anlambilim etkileşimiyle betimlenmiştir. Söz konusu betimlemede kullanılacak sekiz farklı ölçüt belirlenmiştir: *Sözcük dizilişi, temel cümleye göre sözdizimsel konumlanış, ad-eylem işaretleyicilerinin uyum özellikleri, öznelerine göre betimleme, denetleme, durum yükleme, istem ve tematik roller*. Bu betimleme Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında eşzamanlı yöntemle karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

Bu çalışmanın kuramsal alt yapısının oluşturulmasında büyük ölçüde yabancı kaynaklar rol oynamıştır. Gagavuz Türkçesi ile ilgili en önemli çalışmalar Astrid Menz tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla Menz'in çalışmaları söz konusu tez çalışmamızın hazırlanmasında büyük ölçüde yol gösterici olmuştur. Menz, çalışmalarında Lars Johanson'un *kod kopyalama modelinden* hareketle Rusçanın Gagavuz Türkçesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Gagavuz Türkçesinde ad cümleciklerinin sözdizimsel olarak betimlendiği bu çalışmada da Johanson'un *kod kopyalama modelinden* faydalanılmıştır.

Sekiz bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde kuramsal alt yapı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Burada çalışmada kullanılan ilgili terimler ve faydalanılan temel kuramlar (*Üretici Dilbilgisi, İşlevsel Dilbilgisi, Dil İlişkileri ve Kod Kopyalama Modeli*) açıklanmıştır. Daha sonra ad işlevli bağımlı cümlelerin Dixon 2006'ya göre anlambilimsel açıdan tanımlanmasına yer verilmiştir. Buna göre Türkçede *-DXK* ve *-(y)AcAK* ad-eylem işaretleyicileri aracılığıyla oluşturulan olgusal türdeki ad işlevli

bağımlı cümlelerin, dil ilişkilerinin bir sonucu olarak Gagavuz Türkçesinde çoğunlukla *ani* bağlayıcısıyla oluşturulduğu tespit edilmiştir. Türkçede temel cümle yüklemine anlambilimsel açıdan potansiyel türde bağlılık gösteren ad cümlecikleri çoğunlukla *-mAK* ve *-mA* ad-eylem işaretleyicileriyle kurulur. Gagavuz Türkçesinde ise anlambilimsel olarak potansiyel türdeki ad cümleciklerinin *-mAA* ad-eylem işaretleyicisinin yanı sıra kipsel işaretleyiciler (gönüllülük ve istek işaretleyicileri) aracılığıyla da oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Kipsel işaretleyicilerle oluşturulan ve anlambilimsel açıdan potansiyel türdeki ad cümlecikleri, Türkçenin cümle yapısından farklı olarak temel cümle yükleminden sonra konumlanır ve bitimli yapıdadır. Gagavuz Türkçesinde görülen bu farklılık Slav ve Balkan dilleriyle olan yoğun etkileşimin bir sonucudur. Gagavuz Türkçesinde ad cümleciklerinin anlambilimsel olarak incelenmesinde potansiyel türdeki ad cümleciklerinin genellikle gönüllülük ve istek paradigmatlarıyla işaretlendiği tespit edilmiştir:

(1) *İstemiş [kendisinä bir eşek alsın].*

“O kendisine bir eşek almak istemiş.” (Kösä, 1997:204)

Türkçede *-(y)AcAK* biçimbirimli ad cümlecikleri de potansiyel anlam taşıyabilmektedir. Buna göre söz konusu ad cümleciklerinin Gagavuz Türkçesi karşılığı *ani* bağlayıcısıyla kurulan bitimli cümlelerdir:

(2) *Korkêrim, ani [o beni tutmaycêk].*

“Onun beni tutmayacağından korkuyorum.” (Vasilioglu, 1997:68)

(2)'de bitimli ad cümlecığı potansiyel anlam taşımaktadır. Çünkü temel cümle yüklemi *kork-* eylemi gerçekleşmiştir fakat ad cümlecığının yüklemi *tutma-* eyleminin gelecekte tutup tutmayacağı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu biçimbirimli potansiyel türdeki ad cümleciklerinin aynı biçimbirimle işaretlenmiş olgusal ve hareket türündeki ad cümleciklerinden ayrıldığı nokta, potansiyel türdeki ad cümlecikleri yüklemının gizil olması ve gelecekte bu eylemin gerçekleşeceğine dair bir bilginin bulunmamasıdır.

Ayrıca bu bölümde Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle içerisindeki sözdizimsel özellikleri ve işlevlerinden de bahsedilmiştir. Burada Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin altasıralı olarak bağlı olduğu temel/üst

cümlede, Türkiye Türkçesiyle benzer şekilde, *özne*, *nesne*, *dolaylı tümleç* ve *yüklem* işlevinde kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmamızın ikinci bölümünde cümle bağlama stratejilerinden kısaca bahsettikten sonra ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle içerisinde en tipik sözdizimsel özelliği olan *altasıralama* açıklanmıştır. İncelediğimiz örnekler Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümleye *altasıralama* stratejisiyle bağlandığını göstermiştir. Buna göre, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli altasıralamanın *kopya bağlayıcılar*, *kipsel işaretleyiciler*, *bitimsizleştiriciler* ve *soru sözcükleri* aracılığıyla kodlandığı saptanmıştır. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleyi temel cümleye bağlayan bitimsizleştiricilerin kullanımının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Gagavuz Türkçesi, söz konusu bitimsiz yapılar yerine Slav dillerinin özellikle de Rusça ve Bulgarcanın cümle yapısını kopyalamasından ötürü bitimli ve çoğunlukla *ani* bağlayıcısıyla kurulan cümle yapılarını tercih etmektedir. Dolayısıyla Türkçe tipi bitimsizleştiricilerle kurulan ad cümlecikleri, Gagavuz Türkçesinde nadiren görülmektedir. Nadir görülen Türkçe tipi bitimsiz ad cümleciklerinin genellikle *-mAA* biçimbirimli kuruluşlar olduğu gözlemlenmiş, *-DXX*, *-AcAA* ve *-Iş* biçimbirimli yapıların kullanımının ise yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir:

(3) *Kız-da yürenmiş, ani [padişahın oolu düünä gidecek].*

“Kız da padişahın oğlunun düğüne gideceğini öğrenmiş.” (Radloff 2020: 99)

(4) *Düşüner [bir cümbüş yapsın].*

“Bir şaka yapmayı düşünüyor.” (Baboglu 1969: 9)

(5) *Bitki vakıtlarda o sevãrdi [siiretmã bulutları].*

“O, son zamanlarda bulutları seyretmeyi sevdi.” (Baboglu vd. 2000: 22)

(6) *Biz sorduk ona, [ne yapër o şışelerlãn].*

“Biz o şışelerle ne yaptığını ona sorduk.” (Bulgar 2001: 40)

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Gagavuz Türkçesinde ad cümlecikleri sözdizimsel olarak betimlenmiştir. Burada ad cümleciklerinin sözcük dizilişi, temel cümleye göre konumlanması ve uyum özellikleri incelenmiştir. Türkçede temel dizilişte ağırlıklı olarak ÖNY modeli tercih edilirken Gagavuz Türkçesinde ÖYN modeli tercih edilmektedir. Söz

konusu sözdizimsel aykırılığın sebebi Gagavuz Türkçesinin Slav dilleriyle olan etkileşimidir. Gagavuzlar yüzyıllarca Bulgar, Rus, Rumen ve Moldova halklarıyla iç içe yaşamış ve onlarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. İç içe yaşadıkları bu halkların dillerinden birini ya da birkaçını öğrenmek ve günlük hayatta kullanmak zorunda kalmış olmalarından kaynaklı olarak bu dillerin Gagavuz Türkçesine etkisi de kendini göstermektedir.

Yaptığımız inceleme sonucunda, Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerde de tıpkı bağımsız bitimli cümlelerde görüldüğü gibi edimsel sebeplerle sözcük dizilişi modellerinin değişebildiği gözlemlenmiştir. Buna göre Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerde ÖYN, ÖNY, NÖY, NYÖ ve YÖN olmak üzere beş farklı sözcük dizilişi görülmektedir. Söz konusu diziliş modelleri arasında en çok ÖYN modelinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber Türkçenin temel sözcük dizilişini yansıtan ÖNY modelinin de zaman zaman kullanıldığı gözlemlenmiştir. Gagavuzca ad işlevli bağımlı cümlelerde görülen bu sözdizimsel farklılık, Hint-Avrupa dillerinin sağa dallanan cümle yapısının kopyalanmasının bir sonucudur. Gagavuzca yüzyıllardır Hint-Avrupa dilleriyle etkileşim içerisinde olduğu için söz konusu dil ailesinden özellikle Slav dillerinin cümle yapısını benimsemiştir. Burada incelediğimiz örnekler, Slav dilleriyle yüzyıllarca süren etkileşimin bir sonucu olarak Gagavuzcanın bağımlı cümle yapılarında da çoğunlukla ÖYN sözcük dizilişi modelini tercih ettiğini göstermektedir:

(7) *O annaardı, ani [Todur unudamêêr Länkayı].*

“O, Todur’un Lenka’yı unutamadığını anlıyordu.” (Mercanka, 2002: 22)

Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümleye göre konumlanması da Türkçenin tipolojisinden farklı özellikler sergilemektedir. İncelediğimiz derlemde Gagavuz Türkçesinde söyleyişteki edimsel önceliğe göre ad işlevli bağımlı cümlelerin, *temel cümleden önce*, *temel cümlelerin içinde* ve *temel cümleden sonra* olmak üzere üç farklı şekilde konumlandığı tespit edilmiştir. Ad işlevli bağımlı cümlelerin temel cümle yükleminden sonra konumlanması, yani soncul konumlanış Gagavuz Türkçesi için tipik bir özelliktir. Türk tipi bitimsizleştiricilerle kurulan ad cümlecikleri hem öncül hem de soncul konumlanabilirken *ani/ki* kopya bağlayıcılarıyla kurulan ad cümleciklerinin her zaman soncul olarak konumlandığı tespit edilmiştir. Bağımlı cümlelerin temel cümle yükleminden sonra konumlanması Hint-Avrupa dillerinin Gagavuzca sözdizim

üzerindeki etkisinin sonuçlarından biridir. Nitekim Gagavuzcada ad işlevli bağımlı cümle yapılarında sıklıkla görülen soncul konumlanmış, Türkçenin yönetilen-yöneten kuralına aykırıdır ve dil ilişkileri sonucunda Hint-Avrupa tipi bitimli cümlelerin benimsenmesinden kaynaklanmaktadır:

(8) *Bu adam halizdän bildi ani [bän düşecäm].*

“Bu adam benim düşeceğimi gerçekten bildi.” (Baboglu, 1969:144)

(9) *Doyamêêr [üünmäâ gelininnän].*

“Geliniyle övünmeye doyamıyor.” (Kösä, 1997:178)

Gagavuz Türkçesinde ad-eylem işaretleyicilerinin uyum özellikleri incelendiğinde ise Gagavuz Türkçesinin Slav dillerinin bitimli cümle yapısını kopyalamasından kaynaklı olarak bazı farklılıklar görülmektedir. Türkçede ad-eylem yapılarında (-mA, -(y)Xş, -DXK ve -(y)AcAK) kişi işaretleme iyelik işaretleyicileri aracılığıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla bu biçimbirimli ad cümlecikleri bağımsız bitimli cümleler gibi çekime girmedikleri için adıl uyum özelliği taşırlar. Gagavuzcada ise kopya bağlayıcılar ve gönüllülük işaretleyicileri aracılığıyla temel cümleye bağlanan ad cümlecikleri bitimlidir ve çekime girerler. İncelediğimiz örneklerde, Hint-Avrupa tipi bitimli cümle yapılarının tercih edilmesiyle Gagavuzcada ad cümleciklerinin çoğunlukla eylemcil uyum özelliği taşıdığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ise Gagavuz Türkçesinde ad cümlecikleri öznelerine göre betimlenmiştir. Burada ad işlevli bağımlı cümle ile temel cümle öznelerinin ortak olup olmamalarına göre betimleme yapılmıştır. Öncelikle ad cümlecikleri, *ortak özneli* ve *farklı özneli* olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Buna göre Gagavuz Türkçesinde, ad cümlecği ile temel cümle öznesinin aynı varlığa gönderimde bulunduğu ortak özneli yapılar ve temel cümle ile ad işlevli bağımlı cümle öznelerinin farklı varlığa gönderimde bulunduğu farklı özneli yapılar tespit edilmiştir.

Türkçede ad işlevli bağımlı cümlelerde -(y)Xş, -DXK ve -(y)AcAK biçimbirimlerinin teklik 2. ve 3. kişi iyelik işaretleyicileriyle işaretlendiği yapılarda belirsiz özneli kullanımlar görülmektedir. Gagavuzcada ise -(y)Xş, -DXK ve -(y)AcAK biçimbirimli yapıların kullanımı seyrek olduğu için bu tür biçimsel belirsizliklerle karşılaşılmamıştır.

Çünkü Gagavuzcada söz konusu bitimsiz kuruluşlar yerine bitimli ad cümlecikleri tercih edilmekte ve ad cümleciğinin öznesinin hangi kişiye gönderimde bulunduğu açıkça işaretlenmektedir. Dolayısıyla eylemin kim tarafından gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Çalışmamızın beşinci bölümünde ad işlevli bağımlı cümle yapıları özne bulundurup buldurumama durumlarına göre Denetleme Kuramı temelinde incelenmiştir. İncelemede Landau (2000) model alınmış ve Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin izin verdiği denetleme türleri tespit edilmiştir. Burada Gagavuz Türkçesinde ad cümlecikleri, Landau'un (2000) betimlemesinden yola çıkılarak zorunlu denetleme ve zorunlu olmayan denetleme olmak üzere iki ana grupta incelenmiştir. Buna göre Gagavuz Türkçesinde ad cümleciklerinin *özne denetleme*, *nesne denetleme*, *kısmi denetleme* ve *soyut denetlemeye* izin verdiği saptanmıştır. Gagavuz Türkçesinde durum işaretleyicileri arasındaki görev değişikliği yani istem farklılaşması nedeniyle nesne denetleme farklılık göstermektedir. Bu durum eylemin istemiyle ilgilidir:

(10) *Onun kartinaları; bizi; üüreder [ADIL*_{ij} sevmää ana tarafını].*

“Yazar, okurlara bu dünyada namuslu olmayı, büyükleri hatırlamayı ve insanca yaşamayı öğretiyor.” (Vasilioglu, 1997:4)

(10)'da temel cümlenin -i tümleci *okuyucuları*, ad işlevli bağımlı cümlenin öznesi durumundadır. Yani temel cümlenin -i tümleci, bağımlı cümlenin öznesini denetlemektedir. Gagavuzcada *öğret-* eyleminin istemi Türkçeden farklılık göstermektedir. Türkçede temel cümlenin yönelme durumu yüklenen tamlayıcısı, *okuyucular+a*, Gagavuzcada belirtme durumu, *okuyucular+ı* yüklenmiştir.

Bu bölümde ayrıca Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin de tıpkı Türkçede olduğu gibi zorunlu olmayan denetleme türlerinden biri olan uzaktan denetlemeye izin vermediği tespit edilmiştir.

Çalışmamızın altıncı bölümünde Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümlelerin durum yüklemesi, Üretici Dilbilgisinin bir alt kuramı olan Durum Kuramı temelinde betimlenmiştir. Burada ad cümleciklerinde durum yükleme, bitimsiz ve bitimli kuruluşlar olarak iki farklı grupta incelenmiştir. Gagavuz Türkçesi, *-DXK* ve *-AcAK* biçimbirimli ad

cümlecikleri yerine, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi bir bağlaçla (*ani/ki* kopya bağlayıcıları) başlayan ve bitimli yapıdaki cümleleri tercih etmektedir. İncelediğimiz örnekler, sözdizimsel yapının değişmesiyle söz konusu ad cümleciklerinin durum yüklenmesinde de birtakım değişiklikler olduğunu göstermektedir. Gagavuz Türkçesinde ad işlevli bağımlı cümleler genellikle bitimli yapıda oldukları için Türkçeden farklı olarak ad cümleciklerinde özneler genellikle yalın durumu yüklenmektedirler:

(11) *Vasi dādu bilārdi, ani [tavşamnār pek severlār kīrnaklı]...*

“İhtiyar Vasi tavşanların temizliği çok sevdiğini bilirdi.” (Baboglu, 2000a:222)

Çalışmamızın yedinci bölümünde ise Gagavuz Türkçesinde farklılaşan istem yapılarına ad cümleciklerini ilgilendirdiği kadarıyla yer verilmiştir. Türkiye Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi arasındaki sözdizimsel farklılıklardan bir diğeri de istem farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma, durum ekleri arasındaki görev değişikliğidir. Gagavuz Türkçesinde durum ekleri arasındaki görev değişikliğinin her çeşidi mevcuttur. Ancak en yaygını belirtme durumuyla yönelme durumu arasındaki görev değişikliğidir.

(12) *Başlēr yīnsannār [dūümāā canavara sopaylan].*

“İnsanlar canavarı sopayla dövmeğe başlıyorlar.” (Radloff, 2020:162)

(12)’de ad işlevli bağımlı cümlelerin yöneticisi *dūü-* “dövmek” Türkiye Türkçesinde belirtme durum ekini isterken Gagavuz Türkçesinde yönelme durumu istemektedir. Burada görüldüğü üzere ad cümleciklerinde de istem farklılaşması söz konusudur.

Çalışmamızın sekizinci bölümünde ise ad cümlecikleri Rol Kuramından faydalanılarak betimlenmiştir. Betimlemede Gürkan’da (2024) kullanılan rol envanteri esas alınarak Gagavuz Türkçesinde ad cümleciklerini oluşturan üyelerin yüklendikleri tematik roller sunulmuştur. Burada Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de ad cümleciklerinin temel cümlelerle aynı biçimde öge yönetme potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla temel cümle eyleminin, üyelerine tematik roller yükleyebildiği gibi ad cümleciklerinin yöneticisi olan eylemlerin de üyelerine tematik roller verebildiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda ulaştığımız bütün sonuçlar, Slav dillerinin Gagavuz Türkçesi üzerindeki büyük etkisini açıkça göstermektedir. Söz konusu etki sonucunda Gagavuz Türkçesinde

ad işlevli bağımlı cümleler *ani*, *ki* gibi kopya bağlayıcılar ve *iste-* *+-mAA* şeklinde mastarlı yapıların yanı sıra; iç içe yaşadığı Balkan dillerinin de etkisiyle, mastar yerine -*AyIm* / *-Allm* gibi subjunktif ve *-sXn* / *-sXnnAr* gönüllülük işaretleyicileriyle işaretlenmiş herhangi bir bağlayıcı olmadan kurulan ve temel cümle yükleminden sonra konumlanan bitimli yapılarla da oluşturulmaktadır. Gagavuzca sergilediği bu tür ad işlevli bağımlı cümle yapılarıyla hem Oğuz grubunun diğer değişkelerinden hem de genel Türkçeden ayrılmaktadır.

Lars Johanson'un dil ilişkileri bağlamında Türk dillerinden hareketle geliştirdiği *kod kopyalama modeline* göre, Gagavuzca ile Hint-Avrupa dilleri arasında yüzyıllar boyunca süren ilişki sonucunda Hint-Avrupa dillerinin bağımlı cümle yapılarının Gagavuz Türkçesine seçilmiş ya da karışık kopya biçiminde kopyalandığı görülür. Gagavuzca ad işlevli bağımlı cümleler açısından Türkçenin genel tipolojisinden farklılaşma eğilimindedir. Gagavuzcada, Slav dilleri gibi Hint-Avrupa dillerinin yoğun etkisiyle temel sözdizimsel yapıdan sapmalar olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Gagavuz Türkçesi, bir bağlayıcı (*ani/ki*) ile kurulan, bitimli yapıda ve sözdizimsel açıdan soncul olan Türkçenin tipolojisine aykırı ad işlevli bağımlı cümle yapısını benimsemiştir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, H. ve Yelten, M. (2005). *Kelime Grupları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken.
- Arı Özdemir, T. (2012). *Gagauz Türkçesinde İstem*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. Ankara: TDK.
- Aydemir, İ. A. (1997). Altay Tuvacasında Ulaş Cümlelerinin İlkeyleyenlerine Göre Tipolojik Bir Analizi. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996* içinde (Haz. K. İmer ve N. E. Uzun). (s.99-108).
- Aydemir, İ. A. (2010). Tuvacada Zarf-fiil Cümlelerinin Söz Dizimine Dair. *Belleten*, 2, 7-18.
- Aydemir, İ. A. (2017). Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri. *Bilig*, 81, 185-203.
- Aydemir, İ. A. (2020). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydın Özkan, I. (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Grafiker Yayınları.
- Baghirova, B. (2023). *Dil İlişkileri Bağlamında Kaşkayca ve Farsça*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Bolat, C. (2018). *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Bozkurt, F. (2000). *Türkiye Türkçesi*. Ankara: Hatiboğlu.
- Bozşahin, C. (2004). On the Turkish Controllee. *Advances in Turkish Linguistics: Proceedings of the 12th International Conference on Turkish Linguistics* içinde (Ed. S. Yağcıoğlu, A. C. Değer vd.). (s.121-136), İzmir.
- Brendemoen, B. ve Csató, É. Á. (1986). The Head of S in Turkish: A Comparative Approach to Turkish Syntax. *Proceedings of the National Conference on Turkish Linguistics* içinde (Ed. A. Aksu Koç ve E. Erguvanlı Taylan). (s.85-100). İstanbul: Boğaziçi.
- Bresnan, J. (1982) Control and Complementation, *The Mental Representation of Grammatical Relations* içinde (Ed. J. Bresnan). (s.282-390) Cambridge, MA: MIT Press.

- Bulak, Ş. (2015). Cümle Ögelerinin Tasnifi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 163-175.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitabevi.
- Carnie, A. (2013). *Syntax. A Generative Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Chafe, W. L. (1976). Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View. *Subject and Topic* içinde (Ed. C. N. Li). (s. 25-55). Academic Press.
- Choi, H-W. (1996). *Optimizing Structure in Context: Scrambling and Information Structure*, Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects Of The Theory Of Syntax*. Cambridge: MIT.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. ve Lasnik, H. (1993). The Theory of Principles and Parameters. *1. Halbband: An International Handbook of Contemporary Research* içinde (Ed. J. Jacobs, A. von Stechow, W. Sternefeld ve T. Vennemann). (s. 506-569). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110095869.1.9.506>
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Berlin. New York: Mouton de Gruyter.
- Chomsky, N. (2009). *Cartesian Linguistics* (3. Baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (2008). Subordination, Coordination: Form, Semantics, Pragmatics. *Subordination and Coordination Strategies in North Asian Languages* içinde (Ed. E. Vajda). (s. 1-16). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Cook, V. ve Newson, M. (2007). *Chomsky's Universal Grammar: An Introduction*. Blackwell Publishing.
- Coşkun, H. (2012). *Komplementsätze im Türkischen*. İstanbul: Litera.
- Coşkun, H. (2019). Türkçe Çekimsiz Tümleç Yan Cümlelerinde Olgusallığın Kapsamı, *Türkiyat Mecmuası*, 29(1), 1-25.
- Cristofaro, S. (2003). *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Csató, É. Á. (1990). Non-finite Verbal Constructions in Turkish. *Altaica Osloensia: Proceedings of the 32. Meeting of The Permanent International Altaistic Conference* içinde (Ed. Brendemon, B.). (s. 75-88). Oslo: Universitetforlaget,.
- Csató, É. Á. (2010). Two Types of Complement Clauses in Turkish. *Turcology in Mainz/Turkologie in Mainz* içinde (Ed. H. Boeschoten ve J. Rentzsch) (s.107-122). Wiesbaden: Harrassowitz.

- Csató, É. A. ve Menz, A. (2018). On The Linguistic Distances Between Gagauz and Karaim. *Turkic Languages*, 22, s.43-62.
- Culicover, P. W. ve R. Jackendoff (2001). Control is not Movement. *Linguistic Inquiry*, 32(3), 493-512.
- Çınar, K. (2021). *Kırım Tatarcasında Ad İşlevli Yan Cümleler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Delice, H. İ. (2012). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Dede, M. (1978). Why Should Turkish Relativization Distinguish Between Subject and Non-Subject Head Nouns?. *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* içinde (s.67-77).
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2016). *Türk Dili El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki Bazı Anlatım Bozukluklarına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s.229-235). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümce Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Dik, S. C. (1978). *Functional Grammar*. Amsterdam: North-Holland, London: Academic Press.
- Dik, S. C. (1997). *The Theory of Functional Grammar Part 1: The Structure of The Clause*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Dixon, R. M. W. (2006). Complement Clauses and Complementation Strategies in Typological Perspective. *Complementation: A- Cross- Linguistic Typology* içinde (Eds. Dixon, R. M. W. ve Aikhenvald, A. Y.). (s.1-48). Oxford: Oxford University Press.
- Dmitriev, N. K. (1955). *Soglasnyı SÍZV Türskix Yazıkax: İssledovaniya Po Sravnitel'noy Grammatike Türskix Yazıkov*. Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk Sssr.
- Doerfer, G. (1959). Das Gagausische. *Philologiae Turcicae Fundamenta 1* içinde (Ed. Deny, J., Grønbech, K., Scheel, H. ve Togan, Z. V.). (s.260-171), Aquis Mattiacis: Steiner.
- Doğan, L. ve Erdin, C. (2019). Gagauz Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Değerlendirme, *Language and Literature*, 14(3), 1159-1187.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Doğan, N. (2016). Türkçe Sözlükte İstem Bilgisi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu 03-04 Kasım 2016*, 654-671.
- Eckmann, J. (1988). Çağataycada İsim-Fiiller. *TDAY-Belleten*, 217, 51-60.

- Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul. Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2016). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdal, M. (1998). On the Verbal Noun in -(y)Iş. *Doğan Aksan Armağanı* içinde. (Ed. K. İmer ve L. Subaşı Uzun). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergönenç Akbaba, D. (2007). Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller, *Dil Araştırmaları*, 1(1), 83-95.
- Erguvanlı Taylan, E. (1984). *The Function of Word Order In Turkish Grammar*. London: University of California Press.
- Erguvanlı Taylan, E. (1994). Yantümcelerde Tamlayan Ekinin İşlevi Üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 31-41.
- Erguvanlı Taylan, E. (1996). Aspects of Control in Turkish, *Current Issues in Turkish Linguistics* içinde (Ed. B. Rona). (s.47-60), Ankara: Hitit Yayınevi.
- Erguvanlı Taylan, E. (2015). *The Phonology and Morphology of Turkish*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Erkman Akerson, F. ve Ozil, Ş. (2015). *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. Ankara: TDK.
- Erkman Akerson, F. (2016). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Farkas, D. F. (1988). On Obligatory Control. *Linguistics and Philosophy*, 11 (1), 27-58.
- Firbas, J. (1964). On Defining The Theme in Functional Sentence Analysis, *Travaux linguistiques de Prague 1* içinde (s.267-80), Prague.
- Gast, V. ve Diessel H. (2012). The Typology of Clause Linkage: Status Quo, Challenges, Prospects. *Clause Linkage in Cross-Linguistic Perspective: Data-Driven Approaches to Cross-Clausal Syntax* içinde (Ed. V. Gast ve H. Diessel). (s.1-36). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gaydarci, G. A. (1973). *Gagauzkiye Sintaksis: Otnositel'noe i Bessoyuznoye Podçineniye Pridatoçmih*. Kişinev: Ştiintsa.
- Gaydarci, G. A. (1981). *Gagauzskiy Sintaksis: Pridatoçniye Predlodzeniya Soyuznogo Podçineniye*. Kişinev: Ştiintsa.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- George, L. M. ve Kornfilt, J. (1981). Finiteness and Boundedness in Turkish. *Binding and Filtering* içinde (Ed. F. Heny). (s.105-127). Cambridge: The MIT Press.

- Göğüş, B. (1968). Türkçede Cümlemsilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri, *TDAY-Belleten*, 16, 89-142.
- Gökdayı, H. (2018). *Türkçede Öbekler*. İstanbul: Kriter.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2011). *Turkish: An Essential Grammar*. USA and Canada: Routledge.
- Göksu, D. (2018). *Subject Infinitives in Turkish*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Greenberg, J. H. (1963). Some Universals of Grammar with Particular Reference To The Order of Meaningful Elements. *Universals of Language* içinde (s.58-90). Cambridge: MIT Press.
- Grönbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
- Güneş, S. (2002). *Türk Dili Bilgisi Tarihi Gelişim, Ses, Kelime ve Cümle*. İzmir: DEÜ Matbaası.
- Günşen, A. (2010). Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I' (Makedonya ve Kosova Türk Ağzıları Örneği). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature*, 5/1, 462-494.
- Gürkan, D. Ö. (2016). *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*. Ankara: Grafiker.
- Gürkan, D. Ö. (2021). Denetleme ve Yükseltme Görüngüsü Açısından Türkçede Master Cümleleri, *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(1), 201-206.
- Gürkan, D. Ö. (2022). Dede Korkut'ta Yer Alan Deyü Cümlelerinde İşlevsel- Sözdizimsel Bağımlılık, *Şükrü Halûk Akalın Armağanı* içinde (Ed. D. Yalçın Çelik, E. Yılmaz ve S. Kumanlı). (s.255-263). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürkan, D. Ö. (2023a). Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramına Göre Cümle Kurucuların İşlevleri, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2126-2135.
- Gürkan, D. Ö. (2023b). Sözdizimi Kuramında Kurucular Açısından Cümle Yapısı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 38 (Özel Sayı), 89-96.
- Gürkan, D. Ö. (2024). *Türkçede Amaç Cümleleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Güzel, H. (2021). *Dil İlişkileri Bağlamında Halaçça*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Haegeman, L. (1994). *Introduction to Government and Binding Theory*. UK/USA: Blackwell Publishers,
- Haig, G. ve Słodowicz, S. (2006). Control in Turkish Non-finite Complements, *Advances in Turkish linguistics: Proceedings of the 12th ICTL* içinde (Ed. Yağcıoğlu, S. ve Değer, A. C.). (s.165-177). İzmir.

- Halliday, M. A. K. (1967). Notes on Transitivity and Theme in English. Part 2. *Journal of Language*, 3, 199-244.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Helbig, G. ve Schenkel, W. (1991). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111561486>
- Hendriks, H. (1996), "Links without Locations, Information Packaging: From Cards to Boxes. *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory VI*, içinde (Ed. T. Galloway ve J. Spence). (s.75-92). Cornell Üniversitesi.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin.
- Hirik, S. (2021). *Söz Dizimi Kuramları Bağlamında Türkçede Baş Unsor*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hirik, S. (2024). Önvarsayım, Belirsizlik Barındırır mı?, *Dil Araştırmaları*, 35, 87-107.
- Hoffman, B. (1995). *The Computational Analysis of the Syntax and Interpretation of "Free" Word Order in Turkish*, Pennsylvania Üniversitesi, [Doktora Tezi].
- Hornstein, N. (1999). Movement and Control. *Linguistic Inquiry*, 30(1), 69-96.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Jackendoff, R. (1972) *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Jackendoff, R. ve Culicover, P. (2003). The Semantic Basis of Control in English. *Language*, 79/3, 517-556.
- Johanson, L. (1975). Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine. *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler* içinde (s.525-529). Ankara: TDK.
- Johanson, L. (1990). Studien zur türkeitürksichen Grammatik, *HdTS*, 146-301.
- Johanson, L. (1991). Zur Typologie Türkischer Gerundialsegmente, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 98-110.
- Johanson, L. (1992). *Strukturelle Faktoren In Türkischen Sprachkontakten*. Frankfurt. Sitzungsberichter der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe Universität Frankfurt am Main, 29:5. Stuttgart: Steiner.
- Johanson, L. (1994). Türkeitürkische Aspektotempor. *Tense Systems in European Language* içinde (Ed. R. Thieroff ve J. Ballweg). (s.247-266). Tübingen: Niemeyer.
- Johanson, L. (1995). On Turkic Converb Clauses, *Converts in Cross Linguistic Perspective* içinde (Ed. M. Hasperlmath ve E. König). (s.313-347). Berlin: Mouton de Gruyter.

- Johanson, L. (1998). The Structure of Turkic. *The Turkic Languages* içinde (Ed. L. Johanson ve É. Csató). (s.30-66). London and New York: Routledge.
- Johanson, L. (2013). Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses, *Bilig*, 67, 73-90.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Johanson, L. (2022a), The Structure of Turkic. *The Turkic Languages* içinde (Ed. Johanson, L ve É. Csató). (s.26-59). London and New York: Routledge.
- Johanson, L. (2022b). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. Nurettin Demir). Ankara: TDK.
- Johanson, L. (2023). *Code Copying The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles*. Boston & Leiden: Brill.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karabulut, F. ve Arı Özdemir, T. (2017). İstem ve İstem Analizi: Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Dil Araştırmaları*, 11(21), 91-112.
- Karahan, L. (2018). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Karakoç, B. (2007). Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümluç Yan Cümlelerinde Yüklemeleştiriciler. *Turcology in Turkey* içinde (Ed. Károly, L.). (s.337-360). Szeged.
- Karakoç, B. ve Herkenrath, A. (2016). Clausal Complementation in Turkish And Noghay in A Semantic Perspective. *Complementizer Semantics in European Languages* içinde (Ed. K. Boye ve P. Kehayov). (s.619-664). Berlin: De Gruyter.
- Károly, L. (2022). *Modern Turkic Languages: An Introduction with Accompanying Audio*. Molnar & Kelemen Oriental Publishers.
- Kennelly, S. (1987). Turkish Gerunds. *Studies on Modern Turkish: Proceedings of The Third Conference on Turkish Linguistics* içinde (Ed.H. E. Boeschoten ve L. Th. Verhoeven). (s.136-148). Tilburg, Netherlands: Tilburg University Press.
- Kerimoğlu, C. (2019). Türkiye Türkolojisinde Cümle Ögeleri ve Teori. *Edebiyat Üzerine İncelemeler/Rıza Filizok'a Armağan* içinde (Ed. Ş. Çağın ve S. Dumantepe). (s.193-208). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2021). *Genel Dilbilime Giriş: Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergebilim ve Türkoloji*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kerslake, C. (1987). Noun Phrase Deletion and Pronominalization in Turkish. *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics* içinde (Eds. H. E. Boeschoten ve L. T. Verhoeven). (s.91-104). Tilburg: Tilburg University Press.
- Keskin, C. (2022). On the Directionality of the Balkan Turkic Verb Phrase: Variationist and Theoretical Perspectives. *Languages*, 8(1), 2.

- Kirli, N. (2001). *N. N. Baboglu'nun Legandanın İzi Adlı Eserinin Cümle Bilgisi Yönünden İncelenmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Kırkıcı, K. (2006). *Türkçe'nin İkinci Dil Olarak Ediniminde adil-düşürme Değiştirgeni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Kornfilt, J. (1987). Beyond Binding Conditions: The Case of Turkish. *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics August 13-15 1986* içinde (Haz. H. E. Boeschoten ve L.Th. Verhoeven). (s.105-120). Tilburg: Tilburg University Press.
- Kornfilt, J. (1991). Some Current Issues in Turkish Syntax. *Turkish Linguistics Today* içinde (Eds. H. Boeschoten ve L. Verhoeven). (s.60-92), Leiden: E. J. Brill
- Kornfilt, J. (1996). On Some Infinitival Wh-constructions in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 96, 192-215.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Kornfilt, J. (2001). On the Syntax and Morphology of Clausal Complements and Adjuncts in the Turkic Languages. *Aspects of Typology and Universals* içinde (Ed.W. Bisang). (s. 63- 82). Berlin: Akademie Verlag.
- Kubilay, E. (2018). *Kumukçada Yan Cümle Tipolojisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Kunduracı, A. (2008a). *Sözdizim-Anlambilim Etkileşimi Olarak Sözlüksel Dilbilgisinde Denetleme [Control as a Syntax-Semantics Interaction in Lexical Grammar]*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Kunduracı, A. (2008b). Denetlemede Evrenseller. 22. *Türk Dilbilim Kurultayı Bildirileri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları 48*. Ankara: Cantekin.
- Kunduracı, A. (2009). Syntax and Semantics on Control in Turkish. *Essays on Turkish Linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL 2008)* içinde (s.121–130). Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Kural, M. (1998). Subordinate Infs and Comp in Turkish. *The Mainz Meeting* içinde (Ed. L. Johanson). (s.405-421), Wiesbaden: Harrassowitz.
- Kuribayashi, Y. (2000). Dative Marking in Gagauz. *Studies on Turkish and Turkic Languages (Turcologica 46)* içinde (Ed. Göksel, A and Kerlake, C.). (s.229-238), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kuribayashi, Y. (2003). Word Order Variations of Existential Sentences in Gagauz and Turkish. *Studies in Turkish Linguistics* içinde (Ed. Özsoy A. S., Akar, D., Nakipoğlu-Demiralp, M. ve Aksu-Koç, A.). (s.365-372), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

- Landau, I. (2000). *Elements of control*. Doktora tezi, Boston: Massachusetts Institute of Technology.
- Lehmann, C. (1988). Towards A Typology Of Clause Linkage. *Clause Combining In Discourse and Grammar. Typological Studies in Language-18t* içinde (Ed. S. A. Haiman). (s.181-225). Amsterdam: John Benjamins.
- Menz, A. (1999). *Gagauşçe Syntax. Turcologica (41)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Menz, A. (2000). Analytic Modal Constructions in Gagauz. *Studies on Turkish and Turkic Languages (Turcologica 46)* içinde (Ed. Göksel A. ve Kerslake, C.). (s.151-158). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Menz, A. (2001). Gagauz Right-branching Propositions Introduced by The Element Ani, *Turkic Languages*, 234-244.
- Menz, A. (2003). Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi [The Influence of Slavic Languages on Gagauz]. *Bilig*, 23-44.
- Menz, A. (2006). On Complex Sentences in Gagauz. *Turkic Languages in Contact* içinde (Ed. Boeschoten, H. ve Johanson, L.) (s.139-151). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Menz, A. (2010). Gagauzcanın Söz Dizimi ve Dil İlişkisi. *Gagauz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni (27-29 Aralık 2007) Bildiri Kitabı* içinde (s.161-168). Ankara: TDK.
- Menz, A. (2020a). Gagauzcada Birleşik Cümle. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(2), 84-106.
- Menz, A. (2020b). Gagauzlar ve Gagauzca. (Çev. Tutan D. E.) *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 95-111.
- Moshkov, V. (1904). *Gagauz Benderskogo Uezda: Etnografişeskiye Oçerki i Material*. Petersburg: Etnografişeskiye Obozreniye.
- Oded, İ. (2006). *Control in Turkish*. İstanbul:Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Okutan, E. N. (2023). *Gagavuz Türkçesinde Belirteç İşlevli Bağımlı Cümleler*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Önler, Z. (2012). Türkiye Türkçesinde Ad Durumu Kategorisi. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri* içinde (Haz. M. Yüceol Özezen ve H. Sezer). (s. 706-710). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Özakdağ, N. (2013). Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 3(1), 71-84.
- Özakdağ, N. (2016). Gagavuz Türkçesi. *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları* içinde (Ed. N. Biray). (s.11-49). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özkan, A., Toker, M. ve Aşçı, Ü. D. (2016). *Türkiye Türkçesi Sözdizimi*. Konya: Palet.

- Özkan, B. (2014). *Türkiye Türkçesinde Fiilimsiler*. Mersin: Tübitak Projesi.
- Özkan, F. (2004). -mak/-mek Eki ile Yapılan Kalıcı İsimler, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı* içinde (s.2277-2282). Ankara: TDK.
- Özkan, F. ve Musa, B. (2004). Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 95-139.
- Özkan, M ve Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F.
- Özkan, N. (1995). Uygur Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde Hâl Ekleri Görev Değişikliği. *Tuncer Gülensoy Armağanı* içinde (Ed. A. Buran). (s.299-317). Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları,
- Özkan, N. (2007). *Gagavuz Destanları*. Ankara: TDK.
- Özkan, N. (2017). *Gagavuz Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Özkan, N. (2021). Gagavuzlara Türkiye Türkçesi Öğretimi. *Erciyes Akademi*, 35(Özel sayı), 837-854.
- Öztürk, R. (2001). Gagauzcada Emir-İstek Çekimi. *IV. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu Bildirileri 17-18 Kasım 1999* içinde (Haz. İ. Bozkurt ve F. Arnaut). (s.23-31). Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özsoy, S. (1987). The null subject parameter and Turkish. *Studies on Modern Turkish, Proceedings of the Third Conference on Turkish, Linguistics* içinde (Ed. Hendrik E. Boeschoten ve Ludo Th. Verhoeven). (s.82-90). Tilburg: Tilburg University Press.
- Özsoy, A. S., Turan, Ü.D., Şener, N., Şener, S. ve Uzun, G.L. (2017). *Genel Dilbilim II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Özsoy, S. ve Turan, Ü. D. (2019). *Genel Dilbilim II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Peler, G. Y. ve Dilbas, E. (2024). Gagavuz Türkçesinde İstek Bildiren (Subjunktif) Cümle Yapısı. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 10(21), 92-111.
- Predolac, E. (2017). *The Syntax of Sentential Complementation in Turkish*. New York: Cornell University Graduate School, [Doctoral Dissertation].
- Pokrovskaya, L. A. (1964). *Grammatika Gagauzskogo Jazıka*. Moskova.
- Pokrovskaya, L. A. (1973). Kratkiy Oçerk Grammatika Gagauzskogo Yazıka. *Gagauzskogo-Russko-Moldavskiy Slovar*, içinde (s.612-664), Moskova.
- Pokrovskaya, L. A. (1975). Gagauz Dilinin ve Balkan Türk Ağzlarının Bazı Sentaks Özellikleri. *Bilimsel Bildiriler 1972* içinde (s.231-236), Ankara: TDK.

- Pokrovskaya, L. A. (2025). Gagauzcada ve Balkan Türk Diyaleklerinde Bir Balkanizm Üzerine (Ob Odnom 'Balkanizme' Gagauzskom Yazıke i Balkano Turetskih Dialektah). (Çev. Bülent Hünerli). *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 7(1), 83-95.
- Polat, M. (2017). *Gagauz Fıkraları ve Fıkra Tipleri*, Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].
- Polinsky, M. ve Potsdam, E. (2002). Backward Control. *Linguistic Inquiry*, 33(2), 245-282.
- Rentzsch, J. (2014). Batı Rumeli Türkçesinde Yardımcı Yapılar. *Beder Journal of Humanities*, 4(2), 52-68.
- Rentzsch, J. (2018). SoA-type Complement Clauses in The Tārīh-i Peçevī. *Building Bridges to Turkish. Essays in Honour of Bernt Brendemoen*. (Turcologica 116) içinde (Ed. Csató, É. A., Parslow, J., Türker, E. ve Wigen, E.). (s.265–284), Wiesbaden: Harrassowitz.
- Rentzsch, J. (2021). Complementation Patterns in Ötamiş Hājjī's Čingiz-nāmā: A Typological Approach to Subordination in Middle Turkic (Ötemiş Hacı'nın Cengiznâme'sinde Tümleç Örüntüleri: Orta Türkçede Altasıralamaya Tipolojik Bir Yaklaşım). *Türkiyat Mecmuası*, 31 (Özel Sayı), 15-37.
- Rind-Pawłowski, M. (2017), *Nebensatzbildung im Dzungar-Tuwinischen*. Berlin: Freien Universität Berlin, Fachbereich Geschichts- und Kulturwissenschaften, [Doctoral Thesis].
- Rosenbaum, P. (1967) *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sandalyeci, S. (2021). Gagauz Türkçesi Söz Diziminin Ölçünlü Türkiye Türkçesiyle Söz Dizimi ile Mukayesesi Üzerine Bir Deneme, *Dil Araştırmaları*, 15(29), 143-163.
- Sahan, F. (2002). *Nominal Clauses in Kazan Tatar*. Madison: University of Wisconsin Languages and Cultures of Asia, [Doctoral Thesis].
- Savran, H. (2009). 'Derleme Sözlüğü'ndeki Kalıplaşmış Ad-Fiillerin ve Sıfat-Fiillerin Yazı Dilinde Kullanılabilirlik Durumları, *Bellekten*, 57(1), 51-92.
- Schaaik, G. V. (2020). *The Oxford Turkish Grammar*. New York: Oxford University Press.
- Schmidtke-Bode, K. (2009). *A Typology of Purpose Clauses*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sgall, P., Hajičová E. ve Panevová J. (1986), *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects*, Prague: Academia and Dordrecht: Reidel.
- Słodowicz, S. (2007). Complement Control in Turkish. *Studies in Complement Control. ZAS Papers in Linguistics* (Ed. B. Stiebels). (vol. 47, s.125-157). <https://doi.org/10.21248/zaspil.47.2007.347>
- Stachowski, M. (2016), Case Shifts and Case Syncretism in Gagauz in the Context of Bulgarian Patterns. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 26(2), 265-275.

- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de Syntaxe Structurale*. Klincksieck.
- Thomason, S. (2001). *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Thomason, S. G. (2009). Why Universals *Versus* Language Change. *Vernacular Universals and Language Contacts: Evidence from Varieties of English and Beyond* içinde (Ed. Filppula M., Klemola J. ve Paulasto H.). (s.349–364), London: Routledge.
- Tokmak, G. (2022). *Türkiye Türkçesinde İsim-Fiillerle Kurulan Bağımlı Cümle Yapıları*, Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Tolkun, S. (2018). -(X)ş Mastar Eki midir?. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(9), 297-328.
- Uçkun, R. (2005). Gagauz Kaynaklarında Nasreddin Hoca. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* içinde (Ed. Gülsevin, G. ve Arıkan, M.). (s.707-713). İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Uğurlu, M. (1999). *Memlûk Türkçesinde Zarf-fiilli Parçaların Dizimi*. Ankara: TDK.
- Ulutaş, İ. (2004). *Relative Clauses In Gagauz Syntax*. İstanbul: The Isıs Press.
- Ulutaş, İ. (2014). Gagauz Söz Diziminde İsmi Niteleyen Yapılar Üzerine Genel Bir Bakış. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 3(3), 85-91.
- Ulutaş, İ. (2022). Gagavuz Söz Diziminde Yabancı Dillerden Etkilenmeler. *Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni (27-29 Aralık 2007)* içinde (s.229-238). Ankara: TDK.
- Uluyüz, B. O. (2019). *Standart Türkçe ve Standart Çuvaşçada Ad Yancümleleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Underhill, R. (1985). *Turkish Grammar*. Londra: MIT Press.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Uzun, N. E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, İstanbul.
- Uzun, N. E. ve Aydın, Ö. (2006). Sözdizim. *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar* içinde (Haz. A. Kocaman). (s.63-76). Ankara: Dil Derneği Yayınları,
- Üstüner, A. (1998). Cümlenin Ögeleri Konusundaki Karışıklıklar. *Türk Dili*, 553, 18-30.
- Üstünova, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*. Bursa: Sentez.
- Vallduví, E. (1990). *The Informational Component*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Williams, E. (1981). Argument Structure and Morphology. *Linguistic Review* 1, 81-114.
- Yasavul, Ş. M. (2009). *Aspectsof Control and Complementation in Turkish*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Enformatik Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].

- Yılmaz, Y. (2012). {-mAk} ve {-mA} Eklerinin Hâl Ekleriyle Münasebeti. *Turkish Studies*, 7(2), 1267-1280.
- Yılmaz, E. (2016). Türkçenin Tipolojisi. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar* içinde (Ed. Yıldırım F. ve Tüfekçioğlu B.). (s.1-15). Pegem Akademi. ISBN 978-605-318-412-6
- Yılmaz, Ö. D. (2019). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: TDK.
- Yüceol Özezen, M. (2007). Türkçe Dil Bilgisinde Durum ve Tamlayıcı Konusu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 55(2007/1), 145-164.
- Yücel, Ö. (2008). *Turkish Infinitival Complements*. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Yüksek Lisans Tezi].

EK 1. VERİ TABANI

- Altıparmak, L. (1996). Gagauzların Soyadları Pak Gagauzça Ötsünnär Lääzım!. *Gagauz Sesi*, 15(40), 2.
- Ana Sözü. (2012). KDUDA Tombarlak Masa, *Ana Sözü*, 3(562), 4.
- Baboğlu, N. (1969). *Gagauz Folkloru*. Gagauz Yeri: Gagauz Yeri.Bilim Araştırmaları Merkezi.
- Baboğlu, N. ve Baboğlu, İ. (1999). *Gagauzçanın Grammatikası*. Ştiintsa: Ştiintsa Eğitim Enstitüsü.
- Baboglu, N. (2000). Paskella Yortuları. *Gagoğuz*, 2(5-6), 21-22.
- Baboglu, İ.İ, Baboglu, N. İ, Vasilioglu, K. K. (2000a). *Gagauz Dili Hem Literatura Okumakları 5-ci Klas*, Ministerul Educatiei Al Republicii Moldova, Ştinta.
- Babaoglu, N. (2000b). Hederellez Yortusu İçin. *Gagoğuz*, 2 (5-6), 10.
- Baboglu, İ.İ, Baboglu, N. İ, Vasilioglu, K. K. (2003a). *Gagauz Dili Hem Literatura 8- Klas*, Ministerul Educatiei Al Republicii Moldova, Ştinta.
- Baboglu, N. (2017). Nasıl Tatar-Kıpçakta Gençlär Buluşêrlar. *Hakikatçıların Sesi: Yaratma Toplumu* içinde (Ed. Kopusçu, V.). (s.9-21). Komrat: “Aydinnik” Kultura-Aydinnatmak Cümnä Topluluu.
- Baboglu, İ.İ, Baboglu, N. İ, Vasilioglu, K. K. (2003b). *Gagauz Dili Hem Literatura 9- Klas*, Ministerul Educatiei Al Republicii Moldova, Ştinta.
- Bankova, İ. D. (1997). Bilärsin mi Sän? (yarışmak). *Güneşçik*, 3, 21-24.
- Beşgöz, Ç. E. (2001). S. Bulgar (Ed.). *Güneşçik (Çocuk eki)*, 14, 19
- Biray, N. (2016). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bulgar, S. (1996). Gan-kişi (masal). *Güneşçik*, 2, 1-10.
- Bulgar, S. (1996a). Nazardan Okumak. *Gagauz Sesi*, 6(31), 4
- Bulgar, S. (1997). Devlet Kuşu (masal). *Güneşçik*, 3, 13-20.
- Bulgar, S. (1998). Dev Oolu Kutarêr Padişahın Kızını. *Güneşçik*, 6, 9-13.
- Bulgar, S. (1998). Dev Adamın Oolu. *Güneşçik*, 6, 3-13.
- Bulgar, S. (1999). Gagauzlar Material Kültürünün Tarihindän. *Sabaa Yıldızı*, 10, 6-13.
- Bulgar, S. (2000). K. Kreşu. *Güneşçik*, 12, 4.
- Bulgar, S. (2001a). Meraklı Kanikullar. *Güneşçik çocuk eki*, 14, 12
- Bulgar, S. (2001b). Yaşamak Kasabada. *Güneşçik çocuk eki*, 15, 40
- Bulgar, S. (2001c). Büülü Çanta. *Güneşçik çocuk eki*, 16, 21-23
- Bulgar, S. (2001c). Girgin Sıçancık. *Güneşçik çocuk eki*, 16, 17
- Bulgar, S. (2001c). Balakir hem Çorbacı (Gagauz Halk Masalı). *Güneşçik çocuk eki*, 16, 18

- Bulgar, S. (2001d). Devlet Kuşu: Nereda Tellal Çarlar. *Gagoğuz*, 21, 24.
- Bulgar, S. (2002). Gagauzlar Braziliyada. *Sabaa Yıldızı*, 20, 2-5.
- Bulgar, S. (2004). Bucak Yangını Yıllarda. *Sabaa Yıldızı*, 29, 42-55.
- Bulgar, S.S. (2005). XX-ci Asırda Gagauz Avtonomiyasının Kurulmasının İstoriyasından. *Sabaa Yıldızı*, 30, 25-28.
- Çakir, M. (2005). Besarabiyalı Gagauzların İstoriyası. *Sabaa Yıldızı*, 30, 46-65.
- Çebotar, P. (2017). Açıklamalı Söyleyişler. *Hakikatçılarının Sesi: Yaratma Toplumu* içinde (Ed. V. Kopusçu). (s.41-66). "Aydınnık" CT.
- Çoban, N. P. (2006). Dış İşi: Pipiruda Yortusu- Dedelerden Gelen Sesler, Oluşlar, Haberler. *Sabaa Yıldızı*, 36, 36-39.
- Demirel, S. (2005). Türkiye'nin 9-cu Cumhurbaşkanı'nın Konuşması. *Sabaa Yıldızı*, 30, 18-20
- Ekonomov, S. P. (2001). Girgin Sıçancık. *Güneşçik (Çocuk eki)*, 16, 15-17.
- Ekonomov, S. P. (2023, 10 Aralık). *Sahıcaqlan, Vatanım!* Erişim Tarihi: 10.12.2023 <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11668,savelipetrovicekonomovpdf.pdf?0> adresinden erişilmiştir.
- Esir, N. (2009). Bay Vani. *Tükenmez Umut Kaynaa* içinde (s.29- 35). Komrat.
- Gagauz Sesi, (1996a). Gagauziye Tamamıyıcı Komitetinde. *Gagauz Sesi*, 7(32), 1.
- Gagauz Sesi, (1996b). Ana Dili Yortusu... Kiriye'te. *Gagauz Sesi*, 15(40), 2.
- Gagauz Sesi. (1996c). Günün Fıkrası. *Gagauz Sesi*, 2(27), 4
- Germek, A. A., Bankova, İ. D. ve Germek, S. İ. (2008). *Gagauz Dilinde Kontrol İşleri*. Komrat: Moldova Respublikanın Üretim Hem Gençlik Ministerlii- Komrat Devlet Universiteti.
- Guboglu, M. (2006). Etnikarası Baalantılarında Solidarlık. *Sabaa Yıldızı*, 35, 26-28.
- Gümüşlü, A. (30 Mart 1996). Yaşamak Belalıkları İçin. *Gagauz Sesi*, 4
- Kara, A. (2011). *Uzun Kervan Romanı (DionisTanasoglu) Metin-Tercüme ve Gagauz Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kültür Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Doktora Tezi].
- Karaçoban, D. (1996). Bölä Sarptılar İlkün Günnär. *Gagauz Sesi*, 5(30), 3.
- Kazanji, O. (2001). Cümbüş. *Güneşçik çocuk eki*, 16, 24.
- Kışlalı, E. V. (2005). Ana Dilinde Urok Planı. *Sabaa Yıldızı*, 32, 54-55.
- Kiriye, A. Y. (8 Mart 1996). Can Aktarılması: Büyük Kısmet Uşaan Olsun. *Gagauz Sesi*, 5(30), 2
- Kirli, N. (2001). *N. N. Baboglu'nun Legandanın İzi Adlı Eserinin Cümle Bilgisi Yönünden İncelenmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, [Yüksek Lisans Tezi].
- Koca, S. (2006). Gagauz Folkloru. *Sabaa Yıldızı*, 35, 38-64.
- Kopusçu, V. (2013). Ay-Bobanın Gagauz Dilinde İlk Kiyadı 1908 Yılda Tiparlandı. *Ana Sözü*, 7-8 (578-579), 6.

- Kopuşçu, V. (2016). *Gagauz Çocuğu Oğlan: Oğlan Masal Okuyer- 1*. Aydınnık Kultura-Aydınnatmak Cümnä Topluluğu.
- Kopuşçu, V. (2017). *Hakikatçıların Sesi: Yaratma Toplumu*, Komrat.
- Kösä, M. (1997). Okumak Kiyadı 2-Ci Hem 3-Cü Klaslarda Dış Okumakları İçin, Chişinău: Ştiința.
- Mercanka, M. (2002). Ecelin Kırıp-Geçirän Dalgasında Bulunmuş Olannar. *Sabaa Yıldızı*, 21, 21-25.
- Nedeva, A. İ. (2001). Gagaoğuz Türkçesinde Yüklemlik Kategoriyası. *Gagoğuz*, 3(15), 8-9.
- Özakdağ, N. (2016). Gagavuz Türkçesi. *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları* içinde (Ed. Biray, N.). (s.11-49). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Radloff, W. (2020). *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. X. Bölüm Besarabya Gagauzlarının Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Radova, O. (1998). Temiz Güllär – Annatma. *Güneşçik*, 6, 14-16.
- Radova, O. K. (2000). Gagauz Milletin Bük Gelecä. *Gagoğuz*. 2(5-6), 8-9.
- Romanov, V. (1996). Besarabiyalı Gagauzların İstoriyası. *Gagauz Sesi*, 6(31), 1-2.
- Romanov, V. (30 Mart 1996). Gagauziye'nin Merkez Kasabasında Komratta İnternasional Gagauz Halk Türküsü Festival- Yarışması "Gagauz Sesi" Geçti. *Gagauz Sesi*, 6(31), 1
- Soroçanu, E.S. (2006). Gagauz Kalendar Adetleri (Etnolingvistik Araştırması). *Sabaa Yıldızı*, 36, 56.
- Trifonoglu, P. (27 Şubat 1996). Gagauz Yazarların Oturuşu. *Gagauz Sesi*, 2(27), 1.
- Tabunşçik, G. D. (2005). Saygılı vatandaşlar!. *Sabaa Yıldızı*, 30, 5-9.
- Tanasoglu, D. (1997). *Ana Dili: Okumak, Dil, Söz II-ci Klas İçin*. Ştiința.
- Tanasoglu, D. (2000a). Gagoğuz Edebiyatı Hakkında 2, *Gagoğuz*, 3-4, 5-7.
- Tanasoglu, D. (2001). Uzun Kervan (8). *Gagoğuz*, 3(15), 13-16.
- Tanasoğlu, N. G. (2023,10Aralık). *Sofi*. Tanasoğlu. Erişim tarihi: 10.12.2023 <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11665,nikolaygeorgievictanasoglupdf.pdf?0> adresinden erişilmiştir.
- Vasilioglu, K. (1997), *Benim İlk Kiyadım, Hrestomatiya Uşak Başçalarına Hem Küçüklerä Deyni*. Ştiința.
- Yalınç, P. (1996). Bizim Sözleşmemiz. *Gagauz Sesi*, 7(32), 1-2.
- Yabanı, A. (27 Ocak 1996). Can Aktarılması. *Gagauz Sesi*, 2(27), 2.
- Yazıcı, T. (30 Mart 1996). Gagauziye'nin Bayraa- Usluluğu Sevän Burada Yaşayannarın Simvolu. *Gagauz Sesi*, 6(31), 1.
- Zanet, T. (27 Nisan 2013). Gagauzların Geniyi Dimitriy Savastin, Önündä Başımızı İilderiz! *Ana Sözü*, 5.

EK 2. TERİM SÖZLÜKÇELERİ
EK 3. TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİM SÖZLÜKÇESİ

açık özne	explicit subject
ad	noun
ad cümlecığı	nominal clause
ad işlevli bağımlı cümle	subordinate clause with nominal function
ad öbeğı	noun phrase
ad yan cümlesi	noun clause
adcıl	nominal
adcıl uyum	nominal agreement
ad-eylem	verbal noun
ad-eylem işaretleyicileri	verbal-noun markers
adıl	pronoun (pro)
ADIL	PRONOUN (PRO)
adıl-düşürme değıştirgeni	pro-drop parameter
adlaştıracı	nominalizer
adlaştırma	nominalization
alıcı	recipient
altasıralama	subordination
altasıralayıcı	subordinator
altasıralı	subordinate
alkategori	subcategory
alkategorileme	subcategorization
anlam	meaning, semantics
anlambilimsel	semantic
anlamsal	semantic

anlamsal istem	semantic valency
araç	instrument
arka plan	backgrounding
ayrılma durumu	ablative case
bağımlı cümle	subordinate clause
bağlaç	conjunction
bağlam	context
Bağlama Kuramı	Binding Theory
bağlantı	linkage
bağlayıcı	subjunctor
bağlı	dependent
baş	head
baş-öncül	head-initial
baş-soncul	head-final
belirteç cümlelerinden	adverbial clauses
belirteç işlevli bağımlı cümle	subordinate clause with adverbial function
belirtme durumu	accusative case
biçimbilgisel	morphological
biçimbilgisi	morphology
biçim-sözdizimsel	morphosyntactic
Bilgi Paketleme	Information Packaging
bilgi yapısı	information structure
birleşik cümle	compound sentence
bitimli eylem	finite verb
bitimsiz eylem	non-finite verb
bitimsizleştirici	infinitizer
boş durum	null case
boş kategori	empty category

bulunma durumu	locative case
cümle bağlama	clause linkage
cümle	sentence
çekim	inflection
değiştirgen	parameter
Denetleme Kuramı	Control Theory
denetleme	control
denetlemeden bağımsız yapılar	control-neutral structures
denetlemeye neden olan yapılar	control-inducing structures
denetlenen	controlled
denetleyen	controller
deneyimleyen	experiencer
derin yapı	deep structure
derlem	corpus
dışsal üye	external argument
dil evrenselleri	language universals
dil ilişkileri	language contacts
dil yetisi	linguistic competence
dilbilgisel	grammatical
dilbilgisidışı	ungrammatical
dilbilgisi	grammar
dilbilim	linguistics
dilbilimsel	linguistic
dinleyici	listener
Durum Kategorisi	Case Category
Durum Kuramı	Case Theory
durum süzgeci	case filter
durum yükleme	case marking

durum	case
-e tümleci	-e complement
edici	agent
edim	performance
edimbilim	pragmatics
edimbilimsel	pragmatic
edinç	competence
eş zamanlı	synchronic
eşdizinleme	coindexication
eşgönderim	coreference
eşgönderimli	coreferential
Evrensel Dilbilgisi	Universal Grammar
eylem	verb
eylemcil uyum	verbal agreement
geçişli eylem	transitive verb
geçişli	transitive
geçişsiz eylem	intransitive verb
geçişsiz	intransitive
geleneksel dilbilgisi	triditonal grammar
genel kopya	global copy
gönderim	reference
gönüllülük kipi	voluntative
görünüş	aspect
gramer	grammar
güncellik	topicality
hafifletilmiş mastar	short infinitive
hareket	activity
hedef	goal

-i tümleci	-i complement
iç kurucu yapısı	internal constituent structure
içeyerleşik yapılar	embedded structures
içsel üye	internal argument
iki dillilik	bilingualism
ikincil öğeler	items
ilgi cümleleri	relative clauses
ilgi durumu	genitive case
ilkeler ve değiştirgenler	principles and parameters
istem	valency
isteme işaretleyicisi	subjunctive marker
isteme kipi	subjunctive mood
isteme	subjunctive
işaretleyici	marker
kapsamlı denetleme	exhaustive control
karişık kopya	mixed copy
kategori	category
kaynak	source
kısa ad cümlecikleri	short complement clauses
kısmi denetleme	partial control
kişi	person
Kod Kopyalama Modeli	Code-Copying Model
konu	topic
konuşur	speaker
kopya bağlayıcı	copied junctor
kopya	copy
kurucu	constituent
kuruluş	construction

mantıksal istem	logical valency
mastar	infinitive
nesne	object
niteleme	modification
niteleyici	modifier
odak	focus
odaklılık	focality
olay	event
olgu	fact
olgusal olmayan	non-factive
olgusal	factive
olgusallık	factivity
ortaç	participle
öbek yapısı	phrase structure
öbek	phrase
öge	element
ögeleştirici	complementizer
ögeleştirme	complementation
öncül	antecedent
örtük özne	implicit subject
özne	subject
potansiyel tür	potential type
Rol Kuramı	Theta Theory
sağa dallanan	right-branching
sayı	number
seçilmiş kopya	selective copy
seçimlik öge	adjunct
sesbilimsel	phonological

sıralama	coordination
sola dallanan	left-branching
soncul	postposed
soyut denetleme	arbitrary control
söylem	discourse
söylem-edimsel	discourse-pragmatic
sözcük dizilişi	word order
sözdizim	syntax
sözdizimsel bağımlılık	syntactic dependency
sözdizimsel istem	syntactic valency
sözdizimsel	syntactic
sözlükbirim	lexeme
sözlükçe	lexicon
sözlüksel birim	lexical item
sözlüksel kütük	lexical entry
sözlüksel	lexical
tamlayıcı	actant
tematik rol	thematic role
temel cümle	main clause/ matrix clause
temel diziliş	basic order
temel öge	complement
temel üye	argument/core argument
teta rol	theta role
tipoloji	typology
tipolojik	typological
tümleç cümlesi	complement clause
tümleç	complement
uyum işaretleyicileri	agreement markers

uyum	agreement
uzaktan denetleme	long distance control
Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi	Generative Transformational Grammar
üst cümle	superordinate clause
üye yapısı	argument structure
veri tabanı	database
yalın durum	nominative case
yan cümle	clause
yararlanıcı	beneficiary
yer	location
yerel	local
yerleştirme	embedding
yönelme durumu	dative case
yöneten	regens
yönetilen	rectum
yönetilen-yöneten kuralı	rectum-regens norm
Yönetim ve Bağlama Kuramı	Government and Binding Theory
yüzey yapı	surface structure
zaman	tense
zorunlu denetleme	obligatory control
zorunlu olmayan denetleme	non-obligatory control
zorunlu öge	complement

EK 4. İNGİLİZCE-TÜRKÇE TERİM SÖZLÜKÇESİ

ablative case	ayrılma durumu
accusative case	belirtme durumu
actant	tamlayıcı
activity	hareket
adjunct	seçimlik öge
adverbial clauses	belirteç cümlelerinden
agent	edici
agreement	uyum
agreement markers	uyum işaretleyicileri
antecedent	öncül
arbitrary control	soyut denetleme
argument structure	üye yapısı
argument	temel üyesi
aspect	görünüş
backgrounding	arka plan
basic order	temel diziliş
beneficiary	yararlanıcı
bilingualism	iki dillilik
Binding Theory	Bağlama Kuramı
Case Category	durum kategorisi
case filter	durum süzgeci
case marking	durum yükleme
Case Theory	Durum Kuramı
case	durum
category	kategori
clause linkage	cümle bağlama

clause	yan cümle
Code-Copying Model	Kod Kopyalama Modeli
coindexation	eşdizinleme
competence	edinç
complement clause	tümleç cümlesi
complement	temel öge
complement	tümleç
complement	zorunlu öge
complementation	ögeleştirme
complementizer	ögeleştirici
compound sentence	birleşik cümle
conjunction	bağlaç
constituent	kurucu
construction	kuruluş
context	bağlam
Control Theory	Denetleme Kuramı
control	denetleme
control-inducing structures	denetlemeye neden olan yapılar
controlled	denetlenen
controller	denetleyen
control-neutral structures	denetlemeden bağımsız yapılar
coordination	sıralama
copied junctor	kopya bağlayıcı
copy	kopya
coreference	eşgönderim
coreferential	eşgönderimli
corpus	derlem
database	veri tabanı

dative case	yönelme durumu
deep structure	derin yapı
dependent	bağlı
discourse	söylem
discourse-pragmatic	söylem-edimsel
-e complement	-e tümleci
element	öge
embedded structures	içeyerleşik yapılar
embedding	yerleştirme
empty category	boş kategori
event	olay
exhaustive control	kapsamlı denetleme
experiencer	deneyimleyen
explicit subject	açık özne
external argument	dışsal üye
fact	olgu
factive	olgusal
factivity	olgusallık
finite verb	bitimli eylem
focality	odaklılık
focus	odak
Generative Transformational Grammar	Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi
genitive case	ilgi durumu
global copy	genel kopya
goal	hedef
Government and Binding Theory	Yönetim ve Bağlama Kuramı
grammar	dilbilgisi
grammar	gramer

grammatical	dilbilgisel
head	baş
head-final	baş-soncul
head-initial	baş-öncül
Information Packaging	Bilgi Paketleme
-i complement	-i tümleci
implicit subject	örtük özne
infinitive	mastar
infinitizer	bitimsizleştiriciler
inflection	çekim
information structure	bilgi yapısı
instrument	araç
internal argument	içsel üye
internal constituent structure	iç kurucu yapısı
intransitive verb	geçişsiz eylem
intransitive	geçişsiz
items	ikincil öğeler
language contacts	dil ilişkileri
language universals	dil evrenselleri
left-branching	sola dallanan
lexeme	sözlükbirim
lexical entry	sözlüksel kütük
lexical item	sözlüksel birim
lexical	sözlüksel
lexicon	sözlükçe
linguistic competence	dil yetisi
linguistics	dilbilim
linguistic	dilbilimsel

linkage	bağlantı
listener	dinleyici
local	yerel
location	yer
locative case	bulunma durumu
logical valency	mantıksal istem
long distance control	uzaktan denetleme
main clause/ matrix clause	temel cümle
marker	işaretleyici
meaning, semantics	anlam
mixed copy	karışık kopya
modification	niteleme
modifier	niteleyici
morphological	biçimbilgisel
morphology	biçimbilgisi
morphosyntactic	biçim-sözdizimsel
nominalizer	adlaştırmacı
nominal agreement	adıl uyum
nominal clause	ad cümlecığı
nominal	adıl
nominalization	adlaştırma
nominative case	yalın durum
non-factive	olgusal olmayan
non-finite verb	bitimsiz eylem
non-obligatory control	zorunlu olmayan denetleme
noun clause	ad yan cümlesi
noun phrase	ad öbeğı
noun	ad

null case	boş durum
number	sayı
object	nesne
obligatory control	zorunlu denetleme
parameter	değiştirgen
partial control	kısmi denetleme
participle	ortaç
performance	edim
person	kişi
phonological	sesbilimsel
phrase structure	öbek yapı
phrase	öbek
postposed	soncul
potential type	potansiyel tür
pragmatic	edimbilimsel
pragmatics	edimbilim
principles and parameters	ilkeler ve değiştirgenler
pro-drop parameter	adıl-düşürme değiştirgeni
pronoun (pro)	adıl
PRONOUN (PRO)	ADIL
recipient	alıcı
rectum	yönetilen
rectum-regens norm	yönetilen-yöneten kuralı
reference	gönderim
regens	yöneten
relative clauses	ilgi cümleleri
right-branching	sağa dallanan
selective copy	seçilmiş kopya

semantic valency	anlamsal istem
semantic	anlambilimsel
semantic	anlamsal
sentence	cümle
short complement clauses	kısa ad cümlecikleri
short infinitive	hafifletilmiş mastar
source	kaynak
speaker	konuşur
subcategorization	altkategorileme
subcategory	altkategori
subject	özne
subjunctive marker	isteme işaretleyicisi
subjunctive mood	isteme kipi
subjunctive	isteme
subjunctor	bağlayıcı
subordinate clause with adverbial function	belirteç işlevli bağımlı cümle
subordinate clause with nominal function	ad işlevli bağımlı cümle
subordinate clause	bağımlı cümle
subordinate	altasıralı
subordination	altasıralama
subordinator	altasıralayıcı
superordinate clause	üst cümle
surface structure	yüzey yapı
synchronic	eş zamanlı
syntactic dependency	sözdizimsel bağımlılık
syntactic valency	sözdizimsel istem
syntactic	sözdizimsel
syntax	sözdizim

tense	zaman
thematic role	tematik rol
theta role	teta rol
Theta Theory	Rol Kuramı
topic	konu
topicality	güncellik
transitive verb	geçişli eylem
transitive	geçişli
triditonal grammar	geleneksel dilbilgisi
typological	tipolojik
typology	tipoloji
ungrammatical	dilbilgisi dışı
Universal Grammar	Evrensel Dilbilgisi
valency	istem
verb	eylem
verbal agreement	eylemcil uyum
verbal noun	ad-eylem
verbal-noun markers	ad-eylem işaretleyicileri
voluntative	gönüllülük kipi
word order	sözcük dizilişi

EK 5. TERİM DİZİNİ

- açık özne, 89
- ad, i, v, xi, 1, 2, 3, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 32, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 181, 193, 196
- ad cümlecikleri, 1, 3, 14, 23, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 49, 50, 52, 56, 59, 61, 62, 63, 65, 67, 92, 113, 134, 138, 142, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 185, 195
- ad işlevi, 39, 45, 46
- ad işlevli bağımlı cümle, v, 1, 2, 3, 7, 11, 13, 14, 17, 19, 32, 35, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 52, 56, 59, 60, 61, 64, 66, 68, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 115, 116, 119, 125, 129, 133, 136, 138, 141, 154, 155, 157, 161, 162, 164
- ad öbeği, 22, 24, 115, 117, 121, 151
- ad yan cümleleri, 3, 44
- adcıl, 87, 90, 91, 92, 93, 161
- ad-eylem, 16, 21, 40, 44, 50, 57, 158, 161
- ad-eylem işaretleyicileri, 16, 21, 56, 57, 58, 67, 90, 157, 181, 196
- ad-eylem işaretleyicisi, 14, 25, 44, 57, 91
- adıl*, 88, 89, 93, 94, 95, 96, 114, 115, 116, 117, 128
- ADIL*, 88, 89, 93, 97, 98, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 162
- adıl* düşüren, 115
- adıl-düşürme değiştirgeni, 114, 115
- adlaştırıcı*, 14, 22, 24
- adlaştırma, 22, 23
- alıcı, 32, 34, 36, 38, 147
- alıcı dil, 147
- altasıralama, v, 9, 13, 16, 28, 54, 55, 56, 57, 62, 66, 159
- altasıralayıcılar, 16, 57
- altasıralı*, 1, 16, 43, 47, 54, 55, 56, 57, 59, 66, 68, 92, 158, 181, 195
- altkategorileme*, 119, 151, 152
- Amaç cümleleri, 16, 117
- ani*, 32, 35, 37, 38, 39, 42, 45, 48, 49, 52, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 92, 94, 95, 96, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 127, 133, 138, 139, 155, 158, 159, 160, 161, 163, 164
- ani/ki* kopya bağlayıcıları, 48, 138, 163
- anlambilim, v, 1, 2, 5, 6, 9, 16, 157
- anlambilimsel, 12, 26, 28, 29, 32, 38, 40, 41, 42, 44, 102, 119, 146, 151, 152, 158, 181, 195
- anlamsal, 17, 22, 42, 43, 45, 46, 62, 73, 96, 101, 120, 146, 148, 152, 154, 155, 156
- arka plan, 73
- ayrılma durumu, xi, 50, 59, 145, 150
- bağımlı, i, v, 1, 2, 3, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 26, 27, 31, 32, 35, 36, 37,

- 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 149, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164
- bağımlı cümle, 1, 3, 9, 12, 13, 37, 43, 45, 46, 58, 62, 64, 76, 84, 88, 91, 94, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 120, 128, 138, 160, 161
- Bağımlı cümle yapıları, 12
- bağımlı cümleler, i, 1, 2, 3, 12, 14, 18, 26, 32, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 68, 76, 84, 85, 92, 93, 97, 103, 107, 114, 122, 133, 136, 137, 140, 142, 154, 157, 163, 164
- bağımsız, 16, 21, 24, 28, 36, 56, 58, 76, 118, 140, 160, 161, 183, 190
- bağlaç, xi, 14
- bağlaçlı, 5
- bağlaçsız, 5, 67
- bağlam, 75
- bağlantı, 55, 75, 76, 133
- bağlayıcı, 7, 57, 63, 64, 66, 68, 139, 142, 143, 164
- Balkan dil birliği, 9
- Balkan dilleri, 9, 35
- baskınlık, 33, 34
- baş, 8, 17, 69, 88, 95
- belirsiz özneli, 112, 161
- belirteç işlevli, 7, 15, 16, 55, 56, 62
- belirtme durumu, xi, 23, 47, 48, 49, 133, 134, 138, 139, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 162
- biçim, 1, 2, 3, 5, 6, 9, 11, 15, 35, 36, 38, 40, 68, 75, 90, 91, 97, 130, 157
- biçimbilgisel, 1, 3, 8, 15, 90, 97, 182, 193
- biçimbilgisi, 5, 6, 11, 72, 101, 182, 193
- biçimbilim, 7
- biçimbilimsel, 12, 24, 40, 131, 132, 147
- Biçimbilimsel, 11
- biçimbirim, 13, 60, 90, 91, 93
- biçimbirimler, 6, 36, 56, 57, 59, 88, 90, 93, 131
- biçimbirimleri, 14, 21, 24, 59, 88, 89, 90, 93
- biçim-sözdizimsel, 40
- bileşen, 29, 75
- bilgi yapısı, 28, 73, 74, 75
- Birinci tamlayıcı/ilkeyleyen*, 103
- birleşik cümle, 103
- bitimli, 1, 7, 14, 19, 24, 35, 38, 39, 42, 45, 46, 48, 51, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 76, 77, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 113, 119, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 150, 158, 159, 160, 161, 162, 164
- bitimli cümle, 58, 60, 62, 92, 161
- bitimli eylem, 24
- bitimli kuruluşlar, 60, 90, 133, 140, 142, 162
- bitimsiz, 1, 13, 14, 19, 25, 37, 39, 43, 45, 46, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 68, 101, 113, 120, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 145, 146, 159, 162
- bitimsizleştirici, 35, 58
- bitimsizleştiriciler, 1, 16, 21, 57, 58, 159, 182, 192
- boş durum*, 134
- boş kategori, 31, 114, 120, 122, 123, 124, 134

- boş kategori ilkesi, 31
- bulunma durumu, xi, 134, 140, 142, 144
- cümle, v, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 151, 152, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 163, 164
- cümle bağlama, 9, 27, 54, 159
- Cümle bağlama stratejileri, 54
- cümle yapısı, 6, 20, 37, 42, 77, 83, 137
- denetleme*, 2, 15, 21, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 157, 162
- denetleme eylemleri, 119
- Denetleme Kuramı*, 30, 114, 118, 162
- denetleme türleri, 121
- denetlenen*, 115, 118, 119, 120, 124, 126, 128, 129, 134
- denetleyen*, 118, 120, 123, 126, 128, 129
- derin yapı, 17, 29, 30, 31
- devrik cümle, 77
- dışsal üye, 32, 152, 154, 155, 156
- dil çeşitliliği, 9, 35
- dil evrenselleri*, 29, 116
- dil ilişkileri, 1, 17, 33, 34, 38, 161, 164
- Dil ilişkileri, 2, 33, 139
- dil ilişkileri olgusu, 38
- dil ilişkisi, 5, 16, 35, 56
- dilbilgisel, xi, 3, 8, 10, 14, 24, 25, 26, 27, 36, 56, 62, 74, 101, 146, 147, 152, 153
- dilbilgisi, 4, 11, 12, 15, 19, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 89, 101, 102, 116, 130, 132, 146, 147
- dilbilgisi mekanizması*, 29
- dilbilgisidışı, 22, 24, 25, 89, 116, 152, 183, 196
- dilbilim, 1, 7, 16, 29, 157
- dilbilimsel, 54, 167
- dillerin baskınlık derecesi, 33
- Dillerin Etkisi*, 6, 173
- dolaylı tümleş, 25, 47, 50, 51, 99, 117, 147, 150, 159
- durum, xi, 10, 16, 17, 26, 30, 31, 49, 50, 52, 59, 84, 91, 92, 100, 101, 117, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 157, 162, 163, 177, 182, 183, 189, 194
- durum işaretleyicileri, 130, 162
- durum işaretleyicisi, 125, 130
- durum kategorisi, 130, 132
- durum kuramı*, 132, 183, 189
- Durum Kuramı*, 30, 162
- durum süzgeci*, 132
- durum yükleme, 131, 132, 133, 157, 162
- Edici, 32
- edim, 30, 184, 194
- edimbilim, 16, 28, 184, 194
- edimbilimsel, 32, 184, 194
- edimsel, 17, 28, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 84, 128, 160
- edimsel konum, 76
- edimsel öncelik, 73, 75
- edinç, 30

- edinç-edim, 29
- eklenti, 28, 75, 76
- emir, xi, 46, 68
- eş zamanlı inceleme, 3
- eşdizinleme*, 118, 123
- Eşdizinleme, 118, 125
- eşgönderimli, 124, 134
- eşgönderimsel, 13, 103, 104, 105, 117, 123
- eşgönderimsel,, 13
- eşzamanlı, 1, 12, 16, 31, 33, 157
- etkileşim, 2, 9, 20, 33, 34, 61, 160
- Evrensel Dilbilgisi, 29, 30, 31, 165, 176
- evrenseller, 71
- eylem, xi, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67, 68, 83, 88, 90, 91, 101, 103, 117, 119, 120, 121, 128, 140, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 161, 181, 182, 191, 193, 196
- eylemcil, 87, 90, 91, 92, 93, 161
- eylemcil uyum*, 87, 90, 91, 93, 161
- eylemönü, 74
- farklı özneli, 107
- geçişli, 48, 102, 135, 151
- geçişsiz, 83, 135, 136, 151
- gelecek zaman, 80, 95
- geleneksel dilbilgisi, 5, 11, 29, 99, 101
- genel kopya, 38
- genel kopyalar, 6
- gizli özne, 88, 115
- gönüllülük, xi, 1, 51, 57, 61, 65, 66, 67, 68, 90, 112, 137, 140, 141, 158, 161, 164
- gönüllülük işaretleyicileri, 51, 57, 90, 161
- görünüş, 15, 24, 42, 43, 44, 87
- güncellik*, 74
- hareket*, 10, 17, 41, 42, 43, 44, 45, 158
- hedef, 32, 153, 155
- içeyerleşik yapılar, 191
- içsel üye*, 152
- iki dilli, 33
- ilgi cümleleri, 15, 185, 194
- İlgi Cümleleri*, 7
- ilgi durumu*, xi, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145
- İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı, 30, 31
- isim-fiil, 1, 19, 22, 57
- istem, 4, 6, 98, 99, 102, 124, 125, 126, 146, 147, 148, 149, 157, 162, 163
- istem farklılaşması, 126, 147, 162, 163
- isteme, 1, 13, 20, 57, 102, 111, 147, 150, 167, 185, 187, 192, 195
- isteme kipi, 13, 67
- isteme kipi işaretleyicisi*, 13, 185, 195
- işaretleyici, 57, 75
- işlevsel, 1, 2, 3, 9, 12, 16, 17, 28, 31, 32, 33, 157, 169
- İşlevsel Dilbilgisi, 1, 2, 9, 12, 16, 17, 28, 31, 33, 157
- iyelik işaretleyicileri, 59, 161
- kapsamlı denetleme, 122
- Kapsamlı Denetleme*, 122
- kategori, 26, 101, 114, 151, 182, 189, 191
- katılımcı, 50
- kaynak, iii, 6, 7, 32, 156

- kılıcı*, 50, 102
- Kılıcı/fail*, 102
- kısmi denetleme, 122, 162
- Kısmi Denetleme*, 121, 122, 126, 185, 194
- ki*, 10, 13, 22, 37, 38, 39, 43, 45, 48, 57, 60, 61, 64, 65, 76, 77, 85, 86, 96, 106, 109, 125, 133, 138, 139, 140, 149, 150, 154, 160, 163, 164
- kip, 24, 43, 44, 87
- kipsel işaretleyiciler*, 16, 57, 65, 158, 159
- kişi, xi, 10, 13, 19, 20, 21, 39, 67, 68, 80, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 98, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 117, 120, 128, 133, 161, 178
- kişi işaretleme, 13, 88, 89, 92, 93, 161
- kişi işaretlememe, 88
- kod kopyalama*, 5, 12, 18, 28, 33, 36, 38, 147, 157, 164, 185, 190
- kod kopyalama modeli*, 38
- konu, 16, 28, 32, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 99, 102, 114, 118, 133, 144, 154, 155, 156
- konuşur, 30, 73, 74
- kopya, 6, 13, 16, 35, 37, 38, 39, 42, 45, 48, 57, 60, 61, 62, 64, 65, 85, 92, 95, 133, 137, 138, 139, 150, 159, 160, 161, 163, 164
- kopya bağlayıcılar, 57, 138
- kopya özellikler, 35
- kopyalamalar, 39
- kuram, 2, 12, 15, 17, 30, 31, 157
- kurucu, 8, 29, 41, 55, 75, 101
- kurucu öge, 101
- kuruluş, 17, 137
- mastar, 10, 19, 20, 21, 22, 45, 67, 116, 119, 120, 122, 164, 186, 192
- mastar cümlesi, 120
- modern dilbilim, 1, 2, 5, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 28, 38, 133, 157
- modern dilbilim kuramları, 9, 133
- nesne, 14, 15, 23, 25, 26, 32, 39, 41, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 59, 71, 78, 79, 80, 83, 99, 100, 117, 119, 122, 134, 147, 150, 152, 154, 159, 162
- nesne işlevli, 121
- niteleme işlevli, 15, 16, 55, 62
- odak, 11, 28, 32, 38, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85
- odaklılık*, 74
- Oğuz grubu, 1, 2, 9, 35, 67, 71, 147
- olgu*, 20, 41, 42, 67
- olgusal*, 40, 42, 43, 44, 45, 157, 158, 186, 191
- olgusallık, 40, 41, 43, 59
- Olgusallık*, 40, 186, 191
- ortaç, xi, 15, 56, 58, 59, 60, 66
- ortak özneli, 103
- öbek, 8, 17, 22, 30, 55, 128, 131, 132, 151
- öbek yapısı, 55
- ödünç alma*, 33
- öge, 13, 17, 22, 25, 26, 36, 39, 40, 57, 62, 68, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 89, 99, 101, 102, 114, 118, 125, 152, 154, 163, 187, 188, 190
- ögeleştiriciler, 57
- ögeleştirme*, 47
- öncül, 8, 118, 160
- önerme, 41
- örtük, 116, 117, 118, 120, 132

- özne, 9, 14, 15, 23, 25, 26, 31, 32, 39, 41, 46, 47, 50, 55, 56, 59, 69, 71, 79, 80, 83, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 128, 133, 134, 135, 138, 140, 141, 150, 154, 155, 156, 159, 162
- özne göndermeleri, 114
- özne işaretleme, 103
- özne işlevli, 121
- özne uyumu, 88
- potansiyel bir durum, 41, 42
- pragmatik işlev, 28
- prestijli, 34
- rol kuramı*, 2
- Rol Kuramı*, 16, 30, 151
- sağa dallanan, 39, 60, 62, 137, 160, 194
- sağa dallanma, 142
- sayı, 24, 87, 90, 91, 92, 98, 114, 120, 146, 174
- seçilmiş kopya*, 38
- seçimli denetleme, 121
- seçimlik denetleme, 128
- seçimlik öge*, 25, 100, 101
- sesbilgisel, 8, 132
- sesbilgisi, 5, 6, 72
- sesbilimsel, 28, 29, 38, 147, 151, 186, 194
- sıfat, 12, 62, 151
- sıralama, 9, 28, 54
- Slav dilleri, 35, 164
- sola dallanan, 39, 60, 131, 137
- sola dallanma, 60, 137
- soncul, 8, 160, 164
- soru sözcükleri*, 48, 57, 68, 142, 159
- sosyal etkenler, 34
- soyut denetleme, 128
- Soyut Denetleme*, 121, 122, 129, 187, 189
- söylem, 17
- söylemsel işlevler, 73
- söz varlığı, 72
- sözcük birimlerle*, 131
- sözcük dizilişi*, 2, 6, 7, 9, 15, 27, 35, 38, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 157, 159, 160
- sözcük öbekleri, 17
- sözdizim, v, 1, 2, 4, 5, 9, 12, 16, 17, 27, 28, 29, 30, 36, 38, 71, 101, 146, 157, 187, 195
- sözdizimsel, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 32, 35, 38, 40, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 71, 73, 83, 99, 101, 102, 103, 119, 120, 128, 130, 132, 137, 138, 139, 140, 143, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 164
- sözdizimsel adlaştırma, 23
- sözdizimsel bağımlılık, 55
- sözdizimsel ilişkiler, 9
- sözdizimsel işlevler, 23, 47, 56, 83
- sözdizimsel konum, 73
- sözlüksel özne, 93, 96
- subjunktif*, 20, 68, 164
- tamlayıcı, 102, 103, 146
- tema*, 32
- temas, 33
- tematik rol, 9, 153, 155

- temel cümle, 13, 15, 35, 37, 39, 42, 44, 58, 88, 93, 96, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 115, 116, 117, 119, 158, 159, 160, 161
- temel diziliş, 71, 73
- temel öge*, 25, 39, 99, 100, 101
- temel sözcük dizilişi, 6, 72, 76, 77
- temel üye, 117, 128, 129
- tipoloji, 52
- tümleç, 7, 15, 26, 46, 50, 80, 83, 99, 120, 187, 190
- tümleç yan cümleleri, 7
- Türk dilleri, 2, 8, 11, 16, 71
- ulaç, xi, 12, 27, 56
- uyum, 13, 15, 19, 23, 28, 36, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 101, 111, 114, 115, 120, 128, 134, 136, 137, 141, 143, 144, 150, 157, 159, 161
- uyum işaretleyicileri, 87
- uyum işaretleyicisi*, 23, 89, 115, 128, 134, 141
- uyum özellikleri, 15, 157, 159, 161
- uzaktan denetleme, 128
- Uzaktan Denetleme*, 122
- Üretici Dilbilgisi, 1, 2, 9, 16, 29, 30, 157
- Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi, 27, 29, 31
- üye, 2, 9, 32, 99, 120, 129, 151, 152, 154, 155, 156
- üye yapısı*, 2, 9, 32, 152, 154, 155, 156
- veri tabanı, 4, 38, 71
- verici, 34
- yabancı dil etkisi, 34
- yalın durum, 138, 139
- yan cümle türleri, 35
- yapısal kopyalama, 66
- yemel*, 34, 128
- Yerellik, 128
- yerleşme, 103
- yönelme durumu, xi, 20, 47, 49, 50, 52, 59, 125, 137, 141, 145, 147, 148, 149, 150, 162, 163
- yönelme eki, 7, 125
- yönetici, 103, 125, 152, 153, 154
- yönetilen, 83, 84, 125, 161
- yönetilen-yöneten kuralı, 83
- yönetim, ii, 26, 31, 101
- yönetme ve bağlama, 125
- yüklem, 32, 47, 52, 53, 69, 71, 74, 79, 82, 89, 93, 94, 95, 99, 100, 104, 106, 111, 134, 154, 155, 156, 159
- yüzey yapı, 17, 29, 30, 31
- zaman, 16, 42, 44
- zarf, 15, 23, 62, 151
- zarf-fiil, 15
- zorunlu denetleme, 121, 122, 162
- Zorunlu Denetleme*, 121, 122
- Zorunlu Olmayan Denetleme*, 121, 122
- zorunlu öge, 39, 101
- zorunlu özne kullanımı, 116

EK 6. ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 11/07/2025</p> <p>Tez Başlığı: GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELER</p> <p>Yukarıda başlığı verilen tezi çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 159 sayfalık kısmına ilişkin, 11/07/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11 'dir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler*:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2. ☒ Kaynakça hariç 3. ☐ Alıntılar hariç 4. ☒ Alıntılar dâhil 5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Nurseli ÖZKAN Ad-Soyad/İmza</p>
--

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Nurseli ÖZKAN
	Öğrenci No	N2213524
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Türk Dili-Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Duygu Özge GÜRKAN
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 11/07/2025

Thesis Title (In English): SUBORDINATED CLAUSES WITH NOMINAL FUNCTION IN GAGAUZ TURKISH

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 11/07/2025 for the total of 159 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 11 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Nurseli ÖZKAN
Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Nurseli ÖZKAN
	Student Number	N22134524
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Turkish Language - MA

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Doç. Dr. Duygu Özge GÜRKAN
(Title, Name and Surname, Signature)

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 7. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU (YA DA İZİNİ)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 11/07/2025	
Tez Başlığı (Türkçe): GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE AD İŞLEVİLİ BAĞIMLI CÜMLELER	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Nurseli ÖZKAN Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Nurseli ÖZKAN
	Öğrenci No	N22134524
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Türk Dili- Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

Doç. Dr.Duygu Özge GÜRKAN

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE	
Date: 11/07/2025	
Thesis Title (In English): SUBORDINATED CLAUSES WITH NOMINAL FUNCTION IN GAGAUZ TURKISH	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Nurseli ÖZKAN Name-Surname/Signature	

Student Information	Name-Surname	Nurseli ÖZKAN
	Student Number	N22134524
	Department	Turkish Language and Literature Department
	Programme	Turkish Language – MA

SUPERVISOR'S APPROVAL

Doç. Dr. Duygu Özge GÜRKAN

APPROVED
(Title, Name Surname, Signature)